

Tilburg University

De verklaring van het conflict

Moor, Rudi Alphons de

Publication date:
1961

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Moor, R. A. D. (1961). *De verklaring van het conflict: een onderzoek naar de uitgangspunten van de sociologische theorie*. [, Tilburg University]. Van Gorcum etc.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE VERKLARING VAN HET CONFLICT

DE VERKLARING VAN HET CONFLICT

EEN ONDERZOEK NAAR DE UITGANGSPUNTEN
VAN DE SOCIOLOGISCHE THEORIE

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
in de economische wetenschappen
aan de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg,
op gezag van de rector magnificus,
Prof. Dr. D. B. J. Schouten, hoogleraar
in de algemene leer en geschiedenis van de economie,
in het openbaar te verdedigen op vrijdag 30 juni 1961
des namiddags te vier uur

door

RUDI ALPHONS DE MOOR

geboren te Chaam

COMP₂

S 90 685
M 113 C 2

C. 301.170.44:301.010

TE ASSEN BIJ

VAN GORCUM & COMP. N.V. - DR. H. J. PRAKKE & H. M. G. PRAKKE

PROMOTOR: PROF. DR. A. OLDENDORFF

HOOFDSTUK I	INLEIDING	I
HOOFDSTUK II	DE NOMOLOGISCHE VERKLARINGSWIJZE EN DE SOCIO- LOGIE	9
	<i>Par. 1. De nomologische verklaringwijze</i>	9
	1. Een wetenschappelijke theorie	11
	2. Algemene wetten	16
	<i>Par. 2. Is een wetten formulerende sociologische theorie mogelijk?</i>	23
	1. De uniekheid van de sociale verschijnselen	24
	2. De complexiteit en veranderlijkheid van sociale verschijn- selen	28
	<i>Par. 3. De consequenties van een nomologische verklaringwijze voor de sociologische theorie</i>	30
	1. Inleiding	30
	2. Regelmaat en uniformiteit	32
	3. Een consistent begrippenkader	36
HOOFDSTUK III	DE „VERSTEHENDE” SOCIOLOGIE	41
	<i>Par. 1. Inleiding</i>	41
	<i>Par. 2. De opvattingen van Max Weber</i>	43
	1. Object en kendoel van de sociologie	43
	2. Het verstehen. Zijn evidentie en gelding	52
	3. De ideaaltypen	55
	<i>Par. 3. Een kritische beschouwing van Weber's inzichten</i>	58
	1. Weber en de natuurwetenschappelijke methode	58
	2. De verstehende methode als eigen kenwijze van de sociale wetenschappen	59
	3. Subjectieve zin en objectieve relaties	65
HOOFDSTUK IV	HET STRUCTUREEL-FUNCTIONALISME EN DE VERKLA- RING VAN HET CONFLICT.	71
	<i>Par. 1. Het referentiekader</i>	71

Par. 2. <i>Het structureel-functionalisme</i>	75
1. Inleiding	75
2. Het begrip functie	79
3. Het systeem	81
4. Functionele en structurele vereisten	84
5. Evenwicht en zelfregulatie	86
Par. 3. <i>Het structureel-functionalisme als algemene sociologische verklaringswijze</i>	89
1. Reciprociteit en autonomie van de delen	89
Par. 4. <i>Het structureel-functionalisme en de verklaring van het conflict</i>	93
1. Inleiding	93
2. De verklaring van het conflict bij Parsons	94
3. De verklaring van het conflict bij Thurlings	99
4. Conclusies	104
HOOFDSTUK V ROLTHEORIE EN HEERSCHAPPIJTHEORIE	107
Par. 1. <i>De roltheorie</i>	107
1. Het rolbegrip bij Parsons	107
2. Het rolbegrip bij Merton	113
3. De verklaring van het afwijkende gedrag bij Merton	120
Par. 2. <i>De heerschappijtheorie</i>	124
1. De opvattingen van Dahrendorf	124
2. Commentaar op de heerschappijtheorie	128
HOOFDSTUK VI UITGANGSPUNTEN VOOR EEN SOCIOLOGISCHE VERKLARING VAN HET CONFLICT	133
Par. 1. <i>De kenmerken van het positionele handelen als basis voor de verklaring van conflict en integratie</i>	133
1. Het object van de sociologie	133
2. De doeleinden van het handelen	135
3. Het handelen als middel	141
4. De waardenoriëntaties	145
Par. 2. <i>De plaats van het conflict in de sociologie</i>	150
SUMMARY	154
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	156

Deze studie wil in eerste aanleg een theoretische bijdrage zijn tot de sociologische verklaring van het conflict. Nu is de aard van een theoretische bijdrage mede afhankelijk van het ontwikkelingsstadium van de betreffende theorie. Dit stadium kunnen wij niet beter typeren dan door de vraag van Jessie Bernard te herhalen: „Where is the modern sociology of conflict?”¹. Nadat Marx en sociaal-darwinistisch georiënteerde sociologen zoals Gumpłowicz, Ratzenhofer en Small², het conflict als fundamenteel sociaal proces in het middelpunt van de belangstelling hadden geplaatst, is het onderwerp na de eerste wereldoorlog steeds meer op de achtergrond geraakt in de theoretische sociologische literatuur. We zien dan ook, dat moderne sociologen als Coser³ en Dahrendorf⁴, die hernieuwde aandacht voor het conflict tonen, moeten teruggrijpen op het werk van respectievelijk Simmel en Marx. Er is in de moderne sociologie nog geen theorie van het conflict. Onze bijdrage kan daarom slechts betrekking hebben op de uitgangspunten voor zulk een theorie.

Maar niet alleen ontbreekt een theorie van het conflict, ook de integratieverschijnselen, waarop de aandacht van de hedendaagse sociologen voornamelijk is gericht, worden niet verklaard door een theorie in de strikte zin van het woord. Een kennismaking met de sociologische literatuur leert, dat de sociologie bestaat uit definities, theoretische uitgangspunten, beschrijvingen en niet of gebrekkig geverifieerde empirische generalisaties ad hoc. Alleen bij de meest systematische denker onder de moderne sociologen, namelijk Parsons,

¹ Jessie Bernard: *Where is the modern sociology of conflict?* in: *American journal of sociology*, LVI, 1950.

² Zie hiervoor: N. S. Timasheff: *Sociological theory. Its nature and growth*; New York, herz. druk, 1957, blz. 61-66.

³ L. A. Coser: *The functions of social conflict*; London, 1956. Deze auteur baseert zich op: G. Simmel: *Conflict*; trans. K. H. Wolff, Glencoe, 1955 en G. Simmel: *Soziologie*; Leipzig, 1908.

⁴ R. Dahrendorf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*; Stuttgart, 1958.

vormen deze definities en uitgangspunten een coherent systeem. Alvorens een bijdrage tot de theorie van het conflict te kunnen leveren, is het daarom wenselijk ons allereerst te bezinnen op de vraag naar de kenmerken van een wetenschappelijke theorie in het algemeen en naar die van een sociologische theorie in het bijzonder. Door het ontbreken van een sociologische theorie in de strikte zin is zelfs een meer primaire vraag te stellen, namelijk of de aard van de sociale verschijnselen theorievorming toelaat.

Aan de beantwoording van de laatstgenoemde vragen zijn de twee volgende hoofdstukken gewijd. Hiermede begeven wij ons buiten het vakgebied van de sociologie als empirische wetenschap. De beoefenaren van een empirische wetenschap zoeken naar samenhangen tussen de verschijnselen in hun vakgebied, maken gebruik van inductie en deductie, maar laten het aan de wetenschapsphilosoof over om zich te bezinnen over de aard van een wetenschappelijke theorie, over begripsvorming en de eisen van wetenschappelijke verklaring. De physicus, de bioloog, de psycholoog, zij hebben op hun vakgebied een bepaalde kennis geformuleerd en de wetenschapsphilosoof bestudeert nu hoe zij hun begrippen hebben gevormd, hun verschijnselen verklaard en welke maatstaven zij met succes hebben gebruikt voor de aanvaarding of verwerping van hun oordelen. Deze bestudering is niet descriptief, geen verslag van wat de empiricus deed, doch critisch toetsend en filosofisch bezinnend, waardoor de inzichten van de wetenschapsphilosoof tevens richtinggevend zijn voor de wetenschap. Daar het object van haar bezinning de wetenschap zelf is, *volgt* de wetenschapsphilosophie in zeker opzicht de empirische wetenschappen. Maar omdat zij zich bezighoudt met de analyse van het taalgebruik, vormen haar inzichten ook richtlijnen voor de empiricus, die zich op correcte wijze van deze taal moet bedienen. De verhouding tussen empirische wetenschap en wetenschapsphilosophie is daarom het best te kenschetsen als een dialectische.

Gezien deze dialectische verhouding, doet de beoefenaar van een empirische wetenschap er verstandig aan zich op de hoogte te stellen van de inzichten van de wetenschapsphilosofen. Deze inzichten helpen hem doelgerichter en vlugger voort te gaan en foutieve wegen te vermijden. Met name voor de socioloog lijkt het ons momenteel belangrijk om, geleid door de wetenschapsphilosophie, te denken over zijn

wetenschap, over de wegen die zij kan gaan. Er zijn fasen in de ontwikkeling van een wetenschap waarin een bezinning over de grondslagen de voorwaarde voor werkelijke vooruitgang is.

Wij menen, dat de sociologie momenteel in zulk een stadium verkeert. Na het tijdvak van de grote speculatieve stelsels volgde tussen de beide wereldoorlogen een periode van gedetailleerde feitenverzameling, waarbij in het algemeen aan de theorie weinig aandacht werd geschonken. Sinds de oorlog is echter de belangstelling voor theorievorming weer aanmerkelijk toegenomen. De moderne sociologie kenmerkt zich enerzijds door een grote nadruk op empirisch onderzoek, maar anderzijds ook door een beklemtoning van de noodzaak de theorie als uitgangspunt en als doel van dit onderzoek te nemen. Zoals gezegd bestaat de huidige theorie echter voornamelijk uit definities, uitgangspunten en proposities zonder onderling verband. De impasse waarin de theorie, ondanks de aanwas van dit soort definities en uitspraken, verkeert, is ons inziens gedeeltelijk te verklaren uit onzekerheid over de eigen aard van een sociologische theorie. Moet de sociologie de weg volgen, welke de natuurwetenschappen met zo veel succes zijn gegaan of dient zij een geheel eigen richting in te slaan? Het antwoord op deze vragen wordt noch gegeven door te wijzen op het succes van de natuurwetenschappen, noch door de geheel eigen aard van het psychische of sociale naar voren te brengen. Beide constateringën zijn juist, doch beslissend is het antwoord op de vraag in hoeverre de eigen aard van het sociale relevant is voor de essentiële kenmerken van de procedures van de natuurwetenschappen.

Een bevredigend antwoord op grond van methodologische en theoretische argumenten is tot heden niet gegeven. Wij vinden bij de wetenschapsfilosofen géén antwoord of een verscheidenheid van opvattingen. Enerzijds zijn er filosofen en sociologen, die de huidige wetenschapsfilosofie, welke hoofdzakelijk gebaseerd is op de natuurwetenschappen, als de wetenschapsfilosofie beschouwen en daarom menen, dat de sociologie zich overeenkomstig de natuurwetenschappen kan en dient te ontwikkelen, terwijl anderen de inzichten van deze wetenschapsfilosofie *juist omdat* zij gebaseerd is op de natuurwetenschappen, als niet geldig voor onze wetenschap verklaren.

In deze situatie komt ons een zekere methodologische openheid

van de sociologie noodzakelijk voor. Het zou irrationeel zijn de werkwijzen en de criteria die in de natuurwetenschappen tot zoveel succes leiden voortijdig als ongeschikt voor de verklaring van de sociale verschijnselen te beschouwen. Even onverantwoord komt het ons voor in dit eerste ontwikkelingsstadium de mogelijkheid van nieuwe werkwijzen uit te sluiten; nieuwe werkwijzen, waarvan de juistheid slechts kan blijken uit hun vermogen de sociale werkelijkheid te doen begrijpen.

Openheid en daardoor onzekerheid zijn het onvermijdelijke kenmerk van de beoefening van de sociologie in haar huidige phase. Ondanks deze onzekerheid wordt evenwel hetzij expliciet, hetzij impliciet een standpunt ingenomen. Een expliciteren van het standpunt en het doordenken van de consequenties vormen de gunstigste basis voor vruchtbaar werk. Bewuste aandacht voor de criteria en de procedures van de wetenschappelijke arbeid volgens de ene of de andere richting doet de leemten in deze criteria en procedures ontdekken, stelt in staat doelgericht en planmatig voort te gaan en voorkomt oordelen, die reeds naar de huidige wetenschappelijke maatstaven onhoudbaar zijn. Zij kan bijdragen tot de verheffing van de sociologie boven het niveau van encyclopaedisch kennen, waarop zij nu nog staat.

In het tweede hoofdstuk geven wij de inzichten van de wetenschapsfilosophie weer over de nomologische verklaringswijze. Het is deze verklaringswijze welke wij zelf voorstaan. In de controverse over het nomothetische dan wel idiografische karakter van de sociologie kiezen wij voor het standpunt, dat de sociologie het zoeken naar wetten als primaire doelstelling heeft. Daarmede ontkennen wij niet, dat ieder sociaal gebeuren zich voltrekt in een historisch-cultureel kader. Evenmin loochenen wij het onmiskenbare feit, dat de meeste sociologen het grootste deel van hun tijd besteden en moeten besteden aan de studie van particuliere verschijnselen in plaats van aan het formuleren van algemene wetten. In ieder sociaal verschijnsel is echter naast zijn bijzonderheid het algemene te herkennen, iedere verklaring van concrete gebeurtenissen impliceert naar onze opvatting algemene wetten die op deze gebeurtenissen van toepassing zijn.

Wat is een wetenschappelijke theorie? Het antwoord: een theorie is een systeem van algemene wetten, en de hieruit voortvloeiende consequenties vormen de basis van deze studie. Dit antwoord houdt

namelijk in, dat de sociologie niet een encyclopaedisch kennen mag zijn, waarin telkens nieuwe – vaak tegenstrijdige – standpunten ad hoc worden ingenomen om de verrassende veelzijdigheid van de sociale werkelijkheid te kunnen „verklaren”. Integendeel een sociologische theorie, zoals door ons bedoeld, bestaat uit met elkaar verbonden oordelen en vraagt daarom consistente uitgangspunten (postulaten) en begrippen. De veronderstelling, welke aan deze theorie-opvatting ten grondslag ligt, is dat de sociale werkelijkheid zich kenmerkt door een systematische samenhang van een aantal aspecten. Deze samenhang komt tot uitdrukking in een stel van onderling verbonden oordelen.

De vrij veel voorkomende weerstand tegen de gedachte van wetmatigheid in het sociale gebeuren vloeit gedeeltelijk voort uit een verkeerde opvatting over de aard van deze wetmatigheid. Er moet namelijk onderscheid worden gemaakt tussen universele wetten, statistische wetten en tendentiewetten. De laatste soort wetten zijn ons inziens de enig mogelijke in de sociologie. Hierin is het feit verdisconteerd, dat niet alle oorzaken van een sociaal verschijnsel ons bekend zijn of in de wet kunnen worden opgenomen. Het zijn „ceteris-paribus-wetten”. Ook de problematiek rond de sociale wetmatigheid wordt in het tweede hoofdstuk behandeld, waarbij o.a. wordt ingegaan op de vaak gehoorde tegenwerpingen, dat de uniekheid en de complexiteit van de sociale verschijnselen de formulering van algemene wetten verhinderen.

In de laatste paragraaf van het tweede hoofdstuk worden twee consequenties van de nomologische verklaringswijze voor de sociologie behandeld. De eerste consequentie is, dat de sociologie de zich herhalende aspecten van de sociale werkelijkheid moet bestuderen, de tweede dat deze bestudering gebaseerd moet zijn op consistente uitgangspunten en gebruik moet maken van een consistent begrippenkader. Juist deze consequenties werden voor een nadere behandeling gekozen, omdat zij ons de gelegenheid geven tot een fundamentele critiek op de verklaring van het conflict door de moderne sociologie. Er zijn namelijk drie bronnen aan te wijzen voor de regelmaat in het sociale handelen: de oriëntatie op gemeenschappelijke waarden, de verhouding tussen doeleinden en middelen en de macht. De aandacht van de meeste moderne sociologen gaat nu vooral uit naar het

geinstitutionaliseerde handelen, d.w.z. naar het handelen, dat gekarakteriseerd wordt door een oriëntatie op gemeenschappelijke waarden. Maar juist het handelen, dat wordt gevormd door de doel-middelen-relatie en door de macht, is van belang voor de verklaring van het conflict. Natuurlijk kunnen ook de sociologen, die uitsluitend het geinstitutionaliseerde handelen tot object hebben, het verschijnsel conflict niet loochenen. Indien zij evenwel aan de voorwaarde van een consistente theorie willen voldoen, kunnen zij geen werkelijk sociologische verklaring van het conflict geven. Geven zij zulk een verklaring wel, dan blijken hun rudimentaire theorieën tegenstrijdige postulaten en definities te impliceren.

Door de nomologische verklaringswijze voor de sociologie te kiezen stellen wij ons op een geheel ander standpunt dan zij, die een eigen geesteswetenschappelijke benadering voor de sociale wetenschappen voorstaan. De z.g. phaenomenologische methode is in de sociologie nog weinig toegepast, maar wel neemt de verstehende sociologie een belangrijke plaats in. Om de eigen aard van de nomologische verklaringswijze zo duidelijk mogelijk naar voren te doen komen, behandelen wij in het derde hoofdstuk de inzichten van Max Weber, de grondlegger van de verstehende sociologie.

Staande voor de keuze welke onderwerpen uit Weber's veelzijdige werk te behandelen, kozen wij die, welke rechtstreeks betrekking hebben op de mogelijkheden en de aard van de sociologische theorievorming. Daar een wetenschappelijke theorie, zoals deze door ons wordt gezien, verschijnselen veronderstelt, welke zich uniform herhalen, zullen wij allereerst aandacht moeten schenken aan Weber's opvatting omtrent het object van de sociologie. Volgens deze auteur gaat het in de sociale wetenschappen om het leren kennen van de sociale werkelijkheid in haar kwalitatieve bijzonderheid en wel voorzover deze werkelijkheid betrekking heeft op voor ons belangrijke waarden. Theorievorming in de door ons bedoelde zin is op grond van deze objectsbepaling niet mogelijk.

Welke methode is nu geëigend voor het leren kennen van de door Weber bedoelde aspecten van de sociale werkelijkheid? De verstehende methode is volgens genoemde auteur de eigen methode van de sociale wetenschappen. Het begrijpen van een handeling, d.w.z. het leren kennen van de handeling uit het motief van de handelende mens,

lis het primaire doel. Op basis van object en methode moet systematische kennisvorming in de verstehende sociologie beperkt blijven tot de kennis van particuliere historische verschijnselen en wel voorzover deze verschijnselen kunnen worden begrepen vanuit de motieven van de handelende mens.

Toch spelen ook bij Weber algemene wetten en een algemene theorie wel een rol, maar niet als doel doch als hulpmiddel voor het begrijpen van de concrete werkelijkheid. Hij erkent namelijk, dat voor een empirisch geldige causale verklaring algemene wetten onmisbaar zijn. Deze zijn echter slechts middel voor de causale toerekening van concrete gevolgen aan concrete oorzaken. De ideaaltypen van Weber moeten als heuristische middelen worden beschouwd, als interpretatieschema's voor het begrijpen van de concrete werkelijkheid. Daarentegen zien wij een theorie als doel, als een stelsel van uitspraken omtrent datgene wat onze eigenlijke interesse heeft, namelijk de zich herhalende aspecten van de sociale werkelijkheid.

Na in het tweede en derde hoofdstuk over sociologische theorievorming in het algemeen gesproken te hebben en daarmede tevens over de algemene grondslagen voor een conflicttheorie, worden in het vierde en vijfde hoofdstuk de uitgangspunten van de belangrijkste sociologische richtingen onderzocht op hun bruikbaarheid voor de verklaring van het conflict. Zoals gezegd is van een sociologische theorie in de strikte zin nog geen sprake. Maar wel zijn er richtingen, die zich kenmerken door bepaalde uitgangspunten en begrippenschema's welke de grondslag moeten vormen voor zulk een toekomstige theorie. Daar de door ons te behandelen richtingen, namelijk het structureel-functionalisme en de nauw hiermede verbonden roltheorie, gebaseerd zijn op de gedachte van een generaliserende sociologie, moet aan hen de eis worden gesteld van consistente uitgangspunten en begrippen.

In het vierde hoofdstuk onderzoeken wij het structureel-functionalisme op zijn postulaten, waarbij wij tot de conclusie komen, dat deze postulaten geen sociologische verklaring van het conflict toestaan. Deze conclusie wordt toegelicht door na te gaan hoe Talcott Parsons, een consequent structureel-functionalist, het conflict verklaart. Deze verklaring blijkt niet van sociologische aard te zijn. Sociologen zoals Merton en te onzent Thurlings, die trachten wel tot een sociologische verklaring van het conflict te komen op basis van het structureel-

functionalisme, blijken hierin alleen te slagen door uitgangspunten in te voeren, welke onverenigbaar zijn met de typische postulaten van het functionalisme.

Tot gelijksoortige conclusies voeren onze analyses van de rol-„theorieën” van Parsons en Merton in het vijfde hoofdstuk. In Parsons’ roltheorie vindt het conflict geen geëigende plaats, maar de theorie is consistent. Merton daarentegen verschaft wel een basis voor de verklaring van het conflict, maar doorbreekt daarmee het specifieke karakter van de roltheorie. In dit hoofdstuk schenken wij tenslotte aandacht aan de opvattingen van Dahrendorf, die zijn heerschappijtheorie naast de integratietheorie van de structureel-functionalisten plaatst als een specifieke theorie voor de verklaring van het conflict. Deze auteur slaagt er inderdaad in het conflict sociologisch te localiseren, maar zijn verklaring blijft onbevredigend, omdat hij het conflict naast en los van de integratie bestudeert. Onze analyses, samengevat in het laatste hoofdstuk, leiden tot de conclusie, dat integratie en conflict beide fundamentele processen in de sociale werkelijkheid zijn en slechts adaequaat kunnen worden verklaard binnen één sociologische theorie. Er dienen geen afzonderlijke theorieën voor de integratieverschijnselen en het conflict te worden geformuleerd, maar het meest vruchtbaar lijkt ons één sociologische theorie, welke het conflict beschouwt als een intermitterend verschijnsel tussen twee fasen van integratie, veroorzaakt door wijzigingen in een veld van sociale krachten.

In de eerste zin van dit hoofdstuk schreven wij dat deze studie in eerste aanleg bedoeld is als een theoretische bijdrage tot de sociologische verklaring van het conflict. De meer precieze inhoud van deze bijdrage moge uit het voorgaande zijn gebleken. De lezer zal in dit boek geen verklaring van het conflict vinden in de eigenlijke zin van het woord. De huidige stand van de sociologie noopt allereerst tot een formulering van de adaequate theoretische uitgangspunten voor zulk een verklaring. Deze uitgangspunten blijken evenwel niet vast te stellen zonder een bezinning op de theorievorming in de sociologie in het algemeen. Hierdoor en door het feit, dat naar ons inzicht het conflict niet gescheiden van de integratie kan worden bestudeerd, heeft deze studie een ruimere strekking dan bij te dragen tot de verklaring van het conflict. Zij heeft tevens betrekking op de grondslagen van een algemene sociologische theorie.

Van de verklaringswijzen, die onder sociologen voorstanders hebben gevonden, zijn er twee het duidelijkst omschreven. De ene is de verklaringswijze, die in bijna alle ontwikkelde empirische wetenschappen wordt toegepast; de andere, namelijk de „verstehende” methode, wordt door sommigen de geheel eigen verklaringswijze voor de sociale wetenschappen genoemd. Beide zullen wij in hun essentiële trekken weergeven en analyseren op hun consequenties voor de sociologie.

PAR. I. DE NOMOLOGISCHE VERKLARINGSWIJZE

Logische analyse van de verklaringswijze in de generaliserend-abstraherende wetenschappen leert, dat een verklaring uit twee hoofddelen bestaat: het *explanandum* en het *explanans*¹. Het *explanandum* is de volzin waarin het te verklaren verschijnsel wordt beschreven. Het *explanans* bestaat enerzijds uit een klasse van oordelen omtrent voorafgaande condities, voorts uit een klasse van algemene oordelen met het karakter van algemene wetten.

Indien de econoom moet verklaren waarom de prijs van goed x is gedaald (*explanandum*), zal hij er op wijzen, dat het aanbod van dat goed is toegenomen bij een gelijkblijvende vraag. Deze twee uitspraken: het aanbod van x is toegenomen en de vraag naar x is constant gebleven zijn twee uitspraken omtrent aan de prijsdaling van x voorafgaande gebeurtenissen, die ons als verklaring van genoemde prijsdaling bevredigen, *indien* wij weten, dat tevens de algemene wet waar is: toenemend aanbod bij gelijkblijvende vraag leidt tot prijsdaling.

Deze algemene wet moet samen met de uitspraken omtrent de voor-

¹ C. G. Hempel and P. Oppenheim: The logic of explanation, in: H. Feigl and M. Brodbeck: Readings in the philosophy of science, New York, 1953, blz. 319-352.

afgaande condities de te verklaren volzin als logische conclusie hebben, wil er van een verklaring sprake zijn¹.

De basis voor de verklaring van een bepaalde gebeurtenis is dus gelegen in een algemene wet. Doch ook deze algemene wet willen wij verklaren. Waarom dalen goederen in prijs indien het aanbod wordt vergroot bij een constant blijvende vraag? De enig mogelijke verklaring bestaat hierin, dat zij kan worden afgeleid van een andere algemene wet. Wij dienen hierbij op te merken², dat evenals particuliere verschijnselen ook wetten dikwijls op alternatieve wijzen verklaard kunnen worden. Zij kunnen worden afgeleid van alternatieve wetten of van alternatieve stellen van wetten.

Deze verschillende verklaringen hoeven elkaar niet uit te sluiten; bijvoorbeeld niet indien zij plaats vinden binnen twee verschillende theorieën. Zijn zij daarentegen niet met elkaar te verenigen, dan zal in het algemeen aan die verklaring de voorkeur worden gegeven, die op de meeste andere wetten van toepassing is. Een belangrijk criterium is bovendien of de ter discussie staande wet(ten) op haar (hun) beurt weer kunnen worden verklaard³.

De geschetste wijze van wetenschappelijk verklaren vraagt dus een stelsel van onderling verbonden wetten³, d.w.z. vraagt om een *theorie*. Bovendien moeten deze wetten om een empirisch feit te kunnen verklaren zelf direct of indirect empirisch geverifieerd zijn⁴. De voorspellende eigenschappen van de wetten bieden de mogelijkheid tot empirische verificatie. De geldigheid van de wet wint aan zekerheid

¹ K. R. Popper heeft er op gewezen, dat de formele structuur van de voorspelling dezelfde is als die van de nomologische verklaring. In beide gevallen zijn er: a) voorafgaande condities, b) universele oordelen, en c) gevolgen, afgeleid van a) en b). Wij verklaren een gebeurtenis c) door a) te constateren en b) te postuleren, wij voorspellen een toekomstige gebeurtenis c) door tot haar te besluiten op grond van de gegeven a) en de gepostuleerde b). Zie: K. R. Popper: *De vrije samenleving en haar vijanden*, deel II, blz. 367/368.

² R. B. Braithwaite: *Scientific explanation. A study of the function of theory, probability and law in science*, Cambridge, 1953, blz. 343-345.

³ In een empirische wetenschap blijven ook wetten onderhevig aan een permanente controle. Om de tegenspraak van een valse wetenschappelijke wet te ontgaan spreken sommige wetenschapsfilosofen (o.a. Braithwaite) liever over een *hypothese* en over een systeem van empirische wetten als een *hypothetisch-deductief* systeem.

⁴ Ayer noemt een uitspraak direct verifieerbaar, indien zij ofwel zelf een waarnemingsuitspraak is, ofwel in verbinding met een of meer waarnemingsuitspraken de afleiding van minstens één waarnemingsuitspraak toelaat, die niet van deze andere praemissen

naarmate de getoetste voorspellingen groter in variatie zijn en de toetsing op ruimere schaal heeft plaats gevonden.

1. Een wetenschappelijke theorie

Een wetenschappelijke theorie in de strikte zin van het woord is dus een systeem van met elkaar verbonden algemene oordelen (wetten). Tot nu toe beschreven wij een theorie, zoals zij ter verklaring van empirische verschijnselen wordt geformuleerd. De empiricus constateert een eindige reeks gevallen van opeenvolging van bepaalde verschijnselen en formuleert op basis van deze constatering met behulp van de regels van de inductieve logica een algemeen oordeel over deze opeenvolging. Hij neemt hiermede nog geen genoegen ter verklaring van de waargenomen verschijnselen, maar tracht een wet te formuleren, waaruit hij dit algemene oordeel kan afleiden.

Wanneer nu een empirische theorie een zekere mate van rijpheid heeft bereikt, kan men haar op twee manieren bezien. Men kan haar zien als een geordend geheel van kennis, dat een bepaald gebied van empirische verschijnselen verklaart. Maar men kan zulk een empirische theorie ook bestuderen in haar formele structuur.

Voor de formele structuur van een theorie zijn de beschrijvende termen die in haar proposities voorkomen niet van belang. Zij kunnen zonder bezwaar worden vervangen door symbolen, bijvoorbeeld door letters. Niet langer wordt dan de vorm van de theorie versluierd door de betekenis der volzinnen. Wij zien nu ook beter, dat de formulering van de empirische theorie gebonden is geweest aan de toepassing van een aantal spelregels. De lijst met spelregels, d.w.z. met afspraken omtrent de logisch geoorloofde handelingen bij de formulering van de theorie heet de calculus. Zij is het systematische geheel van alle regels, die nodig zijn voor de transformatie van de ene reeks symbolen in een andere.

alleen kan worden afgeleid. Een uitspraak noemt hij indirect verifieerbaar, indien zij aan de volgende voorwaarden voldoet: ten eerste, dat zij in verbinding met bepaalde andere praemissen een of meer direct verifieerbare uitspraken impliceert, die niet van deze praemissen alleen kunnen worden afgeleid; en ten tweede, dat deze andere praemissen geen enkele uitspraak bevatten, die niet ofwel analytisch is of direct verifieerbaar, of op zich indirect verifieerbaar. Zie A. J. Ayer: *Language, truth and logic*, New York, 1946, blz. 13.

| Zulk een calculus bestaat uit de volgende hoofdelementen. Allereerst is er een lijst van symbolen, waarmee in de calculus wordt gemanipuleerd, symbolen zonder betekenis. Ten tweede zijn er bepaalde formatieregels, die vaststellen hoe deze symbolen gecombineerd kunnen worden tot welgevormde formules. Indien aan de symbolen een betekenis wordt gegeven, wordt zo'n welgevormde formule tot een propositie. Vervolgens zijn er de beginformules van de calculus, waaruit andere formules kunnen worden afgeleid. En tenslotte zijn er de deductieregels, volgens welke de formules in andere kunnen worden omgezet.

De voornaamste reden voor het formaliseren van een theorie is expliciet vast te stellen wat men als een correcte bewijsvoering beschouwt. Door de informele taal die wij gebruiken bij de formulering van onze wetenschappelijke inzichten, is het niet altijd duidelijk welke logische regels wij hebben aanvaard. Indien wij het allereerst eens zijn over de vormen van deductie welke wij als correct beschouwen, dan kunnen wij daarna expliciete aandacht schenken aan de extra-deductieve methoden van de betreffende theorie. Indien wij nu expliciet willen maken wat wij als correcte bewijsvoering willen beschouwen, dan moeten wij deze bewijsvoering zodanig definiëren, dat wij in alle omstandigheden met tevoren vastgestelde en effectieve middelen kunnen nagaan of een bepaald linguïstisch object in de theorie een bewijs is of niet. De methode behoort tevoren te worden vastgesteld, omdat wij vooraf expliciet willen vaststellen welke deductieve middelen wij gebruiken. De methode moet effectief zijn, omdat wij willen voorkomen, dat iemand een propositie bewijsbaar acht zonder dat in feite een bewijs wordt geformuleerd, stellende, dat dit bewijs niet herkenbaar is.

| De formalisering van zijn theorie is niet de taak van de empirische socioloog. Bovendien is het de vraag of in het huidige stadium van de sociologie, waarin we aan theorievorming nog niet toe zijn en nog zo weinig weten over de aard van de relaties tussen de sociale verschijnselen, de expliciete en volledige formulering van een calculus mogelijk is.

Niettemin dient de theoretische socioloog zich ervan bewust te zijn, dat zijn theorie moet beantwoorden aan de eis van formele consistentie. Indien hij te zijner tijd tot een samenhangend geheel van algemene

oordelen omtrent de sociale werkelijkheid wil komen, dan mag hij bijvoorbeeld geen tegenstrijdige definities gebruiken. Ook moet hij zich houden aan de deductieregels. De functionele uitspraak „Y (= structuurdeel) is een oorzaak van S (= sociaal systeem) vanwege T (= een functie)”, is alleen geëigend om de aanwezigheid van S te verklaren. Niet zelden verklaren evenwel structureel-functionalistisch werkende sociologen Y zelf uit zijn functie voor S¹. Indien Merton bijvoorbeeld zegt: „We have had frequent occasion to note that criminal 'rackets' and sometimes associated political machines *persist* (curs. van ons) by virtue of the social functions they perform for various parts of the underlying population who constitute their acknowledged and unacknowledged clientele”², dan trekt hij ofwel een ongeoorloofde conclusie uit een functionele uitspraak, of hij gebruikt het woord functie in een andere zin dan zijn structureel-functionalistisch uitgangspunt inhoudt.

Sociologen zijn onder de indruk van de vele aspecten, die de sociale werkelijkheid heeft. Zij bezien deze werkelijkheid daarom nu eens zuss en dan weer zo. Nu eens zien zij de delen bepaald door het geheel, dan weer zijn zij getroffen door de autonomie van de delen. Zulk een werkwijze, die dikwijls tegenstrijdige uitgangspunten inhoudt, is dikwijls meer een schildering van de werkelijkheid dan een verklaring. Het is uiteraard niet onze bedoeling een werkelijkheidsvreemde benadering voor de sociologie voor te staan, maar wel moet er op gewezen worden, dat systematische kennis een zekere mate van abstractie veronderstelt.

Keren wij evenwel terug naar het onderwerp van de empirische theorievorming in het algemeen. Theorieconstructie begint, althans in zeker opzicht, bij de waarnemingsfeiten.

Tussen deze feiten worden onveranderlijke relaties ontdekt. Men constateert, dat $A(x_1) \rightarrow B(x_1), \dots A(x_n) \rightarrow B(x_n)$, d.w.z. dat iedere waargenomen x , die A is, tevens B is. Deze vaststelling geldt uiteraard voor een onvolledige reeks. Men kan de betreffende verschijnselen uit het verleden niet meer en uit de toekomst nog niet waarnemen en door-

¹ Zie voor voorbeelden H. C. Bredemeier: The methodology of functionalism, in: American sociological review, 1955, 20, blz. 173-180.

² R. K. Merton: Social theory and social structure, rev. and enl. ed., Glencoe, 1957, blz. 192.

gaans zal ook in het heden geen volledige reeks van de verschijnselen kunnen worden waargenomen. De relatie $A(x) \rightarrow B(x)$ kan evenwel zo onveranderlijk onder de vereiste condities worden geconstateerd, dat er voldoende grond is voor de uitspraak: $(x)[A(x) \rightarrow B(x)]$, d.w.z. voor iedere x geldt, dat indien zij A is, zij ook B is. Deze algemene uitspraak noemt men een empirische generalisatie.

De empirische generalisatie is een stap naar de theorievorming, maar behoort zelf nog tot het beschrijvende stadium van de wetenschap. Zij verklaart de onder haar begrepen verschijnselen pas in meer strikte zin, indien zij kan worden geformuleerd als een wet in een theorie.

Doordat de empirische generalisatie een plaats krijgt in de theorie wordt de basis voor haar geldigheid ook verstevigd. Deze basis wordt hierdoor namelijk niet meer uitsluitend gevormd door de waarneming van een altijd beperkt aantal gevallen, maar de generalisatie krijgt daarnaast een element van logische noodzakelijkheid door haar functie binnen de theorie¹. Zij vormt een schakel in een stelsel van logische afleidingen. Bovendien bestaat de evidentie voor een generalisatie p door haar opname in een theorie behalve uit de direct door haar zelf geïmpliceerde gevallen, tevens uit alle andere gevallen, die de wet, waaruit zij kan worden verklaard, bevestigen.

Theorievorming in de empirische wetenschappen begint dus met de waarneming van feiten – wij zien af van de wisselwerking tussen de waarneming en de begripsvorming –; op grond van deze waarnemingen worden empirische generalisaties geformuleerd; voor deze generalisaties wordt een verklaring gezocht door hen af te leiden van een wet.

In zulk een empirische theorie rijzen nu twee soorten problemen, namelijk het probleem van de logische correctheid en van de empirische waarheid.

Om waar te zijn in de empirische zin is het noodzakelijk, dat de uitspraken van een theorie worden gedekt door de feiten. Indien zo'n uitspraak bijvoorbeeld luidt: conflict met een out-group leidt tot grotere cohesie van de in-group, dan is de waarheid van dit oordeel uitsluitend afhankelijk van het antwoord op de vraag of de feiten, die

¹ Braithwaite: o.c., blz. 11.

onder de beschrijvende termen vallen, altijd in genoemde relatie tot elkaar staan. Men noemt zulke oordelen logisch contingente of synthetische oordelen.

De logische juistheid is daarentegen niet afhankelijk van de beschrijvende termen, dus van de inhoud der uitspraken, doch van de *vorm* d.w.z. van de logische operatoren (bijvoorbeeld „en”, „of”) en van de rangschikking van de termen. Het probleem van de logische juistheid van een empirische theorie bestaat in de consistentie van de theorie naar haar formele zijde.

In verband met wat gezegd is omtrent het tweevoudige waarheidsprobleem bij een empirische theorie is het nog van belang vast te stellen, dat de empirische waarheid van een wet in een logisch juiste theorie niet per se de waarheid van de postulaten van de theorie impliceert. Het is van belang met deze conclusie bij de constructie van een empirische theorie rekening te houden. Het kan namelijk voorkomen, dat een nieuwe empirische generalisatie kan worden geformuleerd, die echter om als wet te kunnen worden afgeleid een postulaat vraagt, dat in strijd komt met een reeds eerder ten behoeve van een andere wet geformuleerd postulaat. Een contradictie van postulaten en definities binnen één theorie is evenwel niet toelaatbaar. Daar nu, gegeven de waarheid van beide te verklaren wetten de valsheid van een of van beide postulaten niet is uitgesloten, moet worden gezocht naar andere postulaten, echter met dien verstande, dat van de nieuwe postulaten alle tot dan toe op grond van voldoende empirische evidentie geaccepteerde wetten moeten kunnen worden afgeleid.

Deze summiere beschrijving bracht aan het licht, dat een theorie, zoals beschreven, wordt gekenmerkt door een geïntegreerd systeem van algemene wetten. Indien men nu pleit voor theorievorming in de sociologie op basis van de nomologische verklaringswijze, dan betekent dit geenszins, dat zulk een theorie volledig aan de bovengenoemde eisen moet voldoen. Ook sommige theorieën in de natuurwetenschappen kunnen dit niet. De verschillen tussen de theorieën zijn evenwel vanuit het gezichtspunt van de verklaringswijze niet van principiële, doch van graduele aard. Door de mogelijkheid te ontdekken dat een sociologische theorie ooit de stringentie en integratie van bijvoorbeeld de physica kan hebben, raakt men niet aan de prin-

cipiële, maar aan de graduele aspecten van de geschetste verklaringswijze, zoals bijvoorbeeld zal blijken indien wij onderscheiden tussen de soorten van algemene wetten.

2. *Algemene wetten*

Het eerste doel van een wetenschap is regelmatige betrekkingen tussen verschijnselen vast te stellen en deze regelmaat te verklaren. Het bereiken van dit doel maakt het gebeuren in natuur en samenleving voor het menselijk verstand doorzichtig en geeft de kennende mens dikwijls macht over dit gebeuren. De regelmaat blijkt evenwel niet altijd zonder uitzondering te zijn en voor alle tijden en plaatsen te gelden. Daarom zijn er verschillende soorten algemene oordelen te onderscheiden.

1) Gibson¹ onderscheidt tussen algemene oordelen die universeel zijn en die, waarin kansen of relatieve frequenties worden geformuleerd. Bovendien noemt hij de tendentie-oordelen, waarin evenals in de waarschijnlijkheidsoordelen de mogelijkheid van uitzonderingen ligt besloten, maar waarin deze mogelijkheid niet in de formulering is opgenomen. De tendentie-uitspraak behoudt de vorm van een universeel oordeel, maar impliceert dat er omstandigheden zijn waaronder zij niet toepasbaar is. Deze omstandigheden hebben het karakter van storende factoren.

2) Genoemde drie typen van algemene oordelen worden voorts onbeperkt of beperkt genoemd naargelang zij wel of niet voor alle plaatsen en tijden gelden.

Is een algemeen oordeel van een der genoemde typen op zich genomen nu ook een wet? In het wetenschappelijk spraakgebruik wordt inderdaad een geïsoleerde generalisatie dikwijls een wet genoemd. Wij delen evenwel het standpunt, dat zulk een generalisatie eerst dan een wet is, indien zij is opgenomen in een theorie. Zij is dan niet slechts een beschrijving van een empirisch verschijnsel, doch geeft, door haar afleiding van een andere wet, tevens een verklaring van dit verschijnsel². In het volgende behandelen wij de algemene oordelen als onderdelen van een theorie, dus als wetten.

¹ Q. Gibson: *The logic of social enquiry*, London, 1960, blz. 18 en 19, en 117-155.

² A. G. Papandreou: *Economics as a science*, Chicago, 1958, blz. 38.

1) De universele wetten. De universele wet heeft de vorm: indien x is A , dan is x altijd B . Verschijnselen, die onder universele wetten vallen, kunnen niet alleen gemakkelijk verklaard doch ook voorspeld worden. Universele wetten immers laten geen uitzonderingen toe. Op grond van de aanwezigheid van de voorafgaande conditie kan daarom met zekerheid het optreden van het gevolg worden voorspeld.

Een theorie, bestaande uit dit type algemene wetten, is eenvoudig van structuur. De wetten kunnen zonder veel logische moeilijkheden uit elkaar worden verklaard. Alle verschijnselen x_1 tot en met x_n , die tot de klasse A behoren, zullen met zekerheid ook tot de klasse B behoren, al behoort x_1, \dots, x_m tot klasse P en x_m, \dots, x_n niet. Zoals nog zal blijken, bieden de afleidingen van statistische wetten grotere moeilijkheden.

2) Statistische wetten. Vele algemene oordelen, ook in de natuurwetenschappen, zijn niet van universele aard. Zolang de waarschijnlijkheids-oordelen een rol speelden in minder ontwikkelde theorieën en de mogelijkheid van een vervanging door universele oordelen bij een verdere ontwikkeling niet uitgesloten leek, kon een op statistische wetten gebaseerde theorie beschouwd worden als nog onvolgroeid. Er hebben zich in de natuurwetenschappen evenwel ontwikkelingen voorgedaan, waardoor de status van de statistische wet niet langer die van een potentiële universele wet is. De belangrijkste gebeurtenis is de formulering van de theorie der quantum mechanica geweest, die niet meer te verenigen is met een niet-statistische verklaring van de verschijnselen op het gebied van de atoomphysica¹.

Een statistische wet heeft de vorm: „een x die A is, is in een bepaalde hoeveelheid gevallen, n.l. $100\% \times p$, ook B ” ofwel „de waarschijnlijkheid, dat een x , die A is, ook B is, is p ”. Reeds eerder werd opgemerkt, dat wetten niet slechts betrekking hebben op de waargenomen verschijnselen, doch op grond van deze ook een uitspraak inhouden over alle niet waargenomen verschijnselen van dezelfde klasse. Deze opmerking geldt ook voor de statistische wetten. Zij formuleren de relatieve frequentie waarmee in een onbeperkte hypothetische populatie verschijnselen met elkaar samengaan. Deze formulering is gebaseerd op de *waargenomen* relatieve frequentie binnen een aantal selecties uit deze populatie.

¹ Braithwaite: o.c., blz. 115-117.

De toepassing van een statistische wet op een concreet verschijnsel levert meer problemen op dan die van een universele wet. Immers hoe groot de waarschijnlijkheid ook is, dat een x , die A is, ook B is, zolang zij niet 1 is (een universele wet), kan niet worden besloten, dat een bepaalde x , die A is, ook B is. De enige toelaatbare conclusie is er een omtrent het percentage individuen x uit een grotere groep, waarvoor geldt $A(x) \rightarrow B(x)$, ofwel omtrent de *kans*, dat aan een individu x met de eigenschap A ook B toekomt.

Gibson¹ wijst nog op een tweede moeilijkheid bij de toepassing van een statistische wet op een particulier geval. Bij de universele wet: $(x) [A(x) \rightarrow B(x)]$ geldt deze uitspraak voor iedere x , ongeacht zijn overige kenmerken. Bij een statistische wet is dit niet zo. De uitspraak: „ $A(x)$ is in 90% der gevallen ook $B(x)$ ofwel $P[A(x) \rightarrow B(x)] = 90\%$ ” geldt voor alle $A(x)$ tesamen met hun verschillende combinaties van overige kenmerken. Het is evenwel zeer goed mogelijk dat voor een *bepaalde* combinatie van $A(x)$ met overige kenmerken een andere waarde van P geldt. De kans, dat een katholieke Nederlander op de K.V.P. stemt, kan 80% zijn, maar misschien is de kans, dat een katholieke arbeider op de K.V.P. stemt, slechts 70%.

Voor de toepassing op een bepaald geval is het van belang dat het kansoordeel zo specifiek mogelijk is, d.w.z. dat het met zoveel mogelijk relevante aspecten van het betreffende geval rekening houdt. In ons voorbeeld zouden wij bijvoorbeeld graag de kans weten, dat een katholieke arbeider uit een stad uit het westen des lands op de K.V.P. stemt. Dit streven naar zo specifiek mogelijke kansoordelen stuit op de steeds toenemende moeilijkheid voldoende gevallen te vinden voor de berekening van de waarschijnlijkheidswaarde.

Met name voor de sociologie weegt dit zwaar. Voorzover wij nu kunnen voorzien², gaat het in deze wetenschap altijd om samenhangen tussen complexen van variabelen. Aan de gelijktijdige meting van deze variabelen in voldoende grote omvang en op de juiste wijze geselecteerd staan bijna onoverkomelijke moeilijkheden in de weg. Voor wetten van een universeel karakter weegt deze moeilijkheid minder zwaar. Iedere uitzondering is voldoende voor de verwerping van zo'n wet.

¹ O.c., blz. 126.

² Misschien zal in de toekomst blijken, dat vele variabelen tot een meer fundamentele kunnen worden herleid.

Ook bij de theorievorming geven statistische wetten grotere problemen dan universele wetten. Zij kunnen namelijk niet zonder meer van elkaar worden afgeleid. Van $P(A,B)^1 = p$ en $(x)[C(x) \rightarrow A(x)]$, kan niet worden afgeleid, dat $P(C,B) = p$. Evenmin volgt er een andere waarde voor P uit. En hetzelfde geldt a fortiori indien $(x)[C(x) \rightarrow A(x)]$ wordt vervangen door $P(C,A) = p^2$. Of om het in woorden te zeggen, indien 60% van alle studenten van de Katholieke Economische Hogeschool zijn doctoraal examen behaalt, dan betekent dit niet, dat ook 60% van de studenten met als vooropleiding H.B.S.-a zijn doctoraal examen behaalt. De waarschijnlijkheidswaarde voor het slagen van alle studenten zegt niets omtrent de kansen van een subklasse.

Evenmin valt de uitspraak $P(AC,B)$ af te leiden van de meer algemene uitspraken $P(A,B)$ en $P(C,B)$. Het is heel goed mogelijk, dat de werking van A en C in combinatie tot een geheel ander resultaat leidt dan de werking van ieder afzonderlijk zou doen verwachten. Gibson³ geeft het voorbeeld van het vakverenigingslid van conservatieve afkomst. De kans dat iemand, die als „conservatief” is opgevoed, op een Labourcandidaat stemt, is klein te achten, daarentegen is de kans dat een vakverenigingslid zulks doet, groot. Men zou nu willen concluderen, dat de kans dat een vakverenigingslid met een conservatieve afkomst op Labour stemt hiertussen ligt. Het is evenwel zeer goed mogelijk, dat dit soort vakverenigingsleden relatief in grotere getale op de Labourpartij stemt dan de vakverenigingsleden in het algemeen.

Al moeten wij nu constateren, dat de formele logica van de universele oordelen niet zonder meer van toepassing is op de waarschijnlijkheids-oordelen, dit betekent niet, dat dit laatste soort oordelen geen afleidingen toelaat. Integendeel er is ook een formele logica van de kans-oordelen, de zogenaamde „calculus der kansen”. Volgens deze calculus is bijvoorbeeld de volgende afleiding geoorloofd: $P(A,B) = p$, $P(AB,C) = q$, derhalve $P(A,BC) = p$ maal q . Indien wij dus weten, dat 80% der katholieken in Nederland op de K.V.P. stemt en 40% der katholieke K.V.P.'ers arbeiders zijn, dan kunnen wij besluiten, dat de kans, dat een katholiek arbeider is en tevens op de K.V.P. stemt, 32% is.

¹ $P(A,B)$ = df de waarschijnlijkheid dat $A(x) \rightarrow B(x)$.

² Gibson: o.c., blz. 135.

³ O.c., blz. 136.

Bij de constructie van een sociologische theorie stuiten wij bij de toepassing van deze afleidingsregel al spoedig op onoverkomelijke praktische moeilijkheden. De afleiding leidt namelijk tot de introductie van steeds complexere klassen in de oordelen, waardoor – zoals wij reeds opmerkten bij de bespreking van de meer specifieke kans-oordelen – het steeds moeilijker wordt een voldoende groot aantal juist geselecteerde waarnemingen te verkrijgen.

- 3) Tendentiewetten. Van deze oordelen zeiden wij reeds, dat zij de vorm van een universele wet hebben en dat uitzonderingen beschouwd worden als storende factoren. Volgens Braithwaite¹ zegt zulk een oordeel het volgende: „onder bepaalde, niet gespecificeerde condities, geldt, dat iedere x, die A is, ook B is”. Niet alleen zijn een deel van deze condities niet in de uitspraak opgenomen, doch het is ook niet bekend welke deze condities zijn. Deze karakterisering van het tendentie-oordeel heeft tot gevolg, dat de waarneming van een x, die wel A, doch niet B is, niet tot verwerping van de uitspraak hoeft te leiden. Immers men kan altijd zeggen, dat in dit geval de niet gespecificeerde conditie niet aanwezig is.

Braithwaite² toont aan, dat tendentie-oordelen evenals andere typen van algemene oordelen kunnen worden opgenomen in een calculus. In dat geval worden de elementen van de calculus geïnterpreteerd „niet als staande voor klassen zonder meer of voor subklassen van een bekende klasse, maar voor alle subklassen van een niet gespecificeerde klasse”. De theorie geldt dan alleen voor de verschijnselen, welke behoren tot deze niet gespecificeerde klasse („universe of discourse”).

Welke betekenis heeft nu de empirie voor theorieën welke bestaan uit tendentiewetten? Zoals gezegd, leiden met zulk een wet strijdige waarnemingen niet per se tot verwerping van deze wet. Naar Braithwaite opmerkt, zal de wetenschapsbeoefenaar, staande voor de beslissing om de wet te handhaven of te verwerpen, ook de consequenties van deze verwerping voor de theorie in zijn overwegingen betrekken. Verwerping van een wet impliceert immers tevens ver-

¹ O.c., blz. 362. Wij merken op, dat Braithwaite universele en statistische tendentie-oordelen onderscheidt (blz. 366).

² O.c., blz. 363 e.v.

werping van de wetten waaruit zij werd verklaard. Dit nu kan weer inhouden, dat andere afgeleide wetten moeten worden verworpen, die tot dan toe door de empirie werden bevestigd. Met deze consequenties voor ogen, zal hij er toe besluiten de betreffende wet toch te handhaven. Besluit men een tendentie-uitspraak ondanks met haar strijdige waarnemingen niet te verwerpen, dan houdt dit in, dat de waargenomen verschijnselen de niet gespecificeerde kenmerken missen. Vergelijkt men nu de strijdige waarnemingen met waarnemingen, die onder de wet vallen, dan kan dit leiden tot de ontdekking van de niet gespecificeerde condities.

Uit hetgeen gezegd werd omtrent de handhaving of verwerping van een tendentiewet volgt, dat deze oordelen meer nog dan de andere typen van algemene oordelen ter wille van hun empirische evidentie moeten zijn opgenomen in een theorie.

Zoals Braithwaite de tendentiewetten beschouwt, kan men hen zien als oordelen, waartoe men door de geringe wetenschappelijke kennis op een bepaald gebied is gedwongen, doch welke men bij toenemende kennis kan vervangen door een der andere typen van algemene oordelen.

Men kan zich evenwel afvragen of er geen wetenschappen zijn, die permanent van tendentie-oordelen gebruik moeten maken, niet alleen omdat niet alle condities van een verschijnsel bekend zijn, doch ook omdat deze condities zo talrijk zijn, dat oordelen, die hen alle zouden bevatten, theorievorming praktisch onmogelijk maken.

Wij zijn geneigd op dit moment in de ontwikkeling van de sociologie inderdaad dit standpunt in te nemen. Het komt ons voor, dat te formuleren sociologische wetten voorzien zullen zijn van de clause „*ceteris paribus*”¹. Dit betekent evenwel niet, dat de socioloog altijd kan volstaan met op de „*ceteris paribus*” clause te wijzen, indien verschijnselen niet door een tendentiewet kunnen worden verklaard. Hij zal, wanneer talrijke gewichtige gebeurtenissen niet onder deze wet blijken te vallen, dienen te zoeken naar nieuwe tendentiewetten, die deze waarnemingen wel kunnen verklaren.

Op dit punt gekomen moeten wij melding maken van de z.g. factortheorieën. Dit zijn theorieën, die bestaan uit algemene wetten

¹ Niet in de zin van „alle andere factoren onveranderd blijvend”, maar in de betekenis van „zonder rekening te houden met andere factoren”. (Cf. Gibson: o.c., blz. 143 en 144).

over de werking van verschillende factoren of krachten. Deze factoren kunnen elkaar versterken, maar ook neutraliseren. Iedere tendentiewet doet een uitspraak over het effect van een bepaalde factor. De ene wet constateert bijvoorbeeld dat het bezit van gemeenschappelijke waarden leidt tot stabilisatie van het sociale systeem, een andere wet zegt, dat het eigenbelang van de delen in bepaalde omstandigheden tot conflict leidt.

Het is duidelijk, dat een theorie niet af is indien zij slechts bestaat uit wetten, die de werking van verschillende factoren afzonderlijk formuleren. Zij moet tevens wetten bevatten, die een uitspraak doen over de gezamenlijke werking van deze factoren.

Men kan zich de vraag stellen of factortheorieën op het domein van de sociale wetenschappen beperkt kunnen blijven tot factoren, die tot één bepaalde wetenschap behoren. Moeten niet factoren uit verschillende wetenschappen *tesamen* in één theorie worden opgenomen, wil het sociale verschijnsel adaequaat verklaard kunnen worden? Met deze vraag wordt met name de verhouding tussen sociologie en sociale psychologie aan de orde gesteld. Indien het niet mogelijk zou zijn een sociaal verschijnsel alleen te verklaren met sociologische factoren, doch tevens (sociaal)-psychologische verklaringen noodzakelijk zouden zijn, dan zou het zeer discutabel worden of sociologie en sociale psychologie als afzonderlijke wetenschappen gezien moeten worden.

Het antwoord op deze vraag zullen wij uitstellen tot de derde paragraaf. Hier zij slechts opgemerkt, dat een verklaring van het totale sociale verschijnsel slechts door de samenwerking van verschillende disciplines mogelijk is. Anderzijds zijn er ons inziens aan dit sociale verschijnsel aspecten te abstraheren, die voldoende te verklaren zijn binnen het kader van één discipline.

Keren wij terug tot onze bespreking van de factortheorie in het algemeen. Wij stelden dat zulk een theorie een verschijnsel verklaart als de resultante van de werking van verschillende factoren, een werking die voor iedere factor afzonderlijk is geformuleerd in wetten. Hoe moet nu de resultante van deze werkingen worden bepaald? Dit kan alleen gebeuren indien wij een bepaalde regel voor hun combinatie kennen. Wij moeten evenwel vaststellen, dat zulk een combinatie-regel in de sociale wetenschappen ontbreekt. Een van de belangrijkste redenen is, dat er geen gemeenschappelijke maatstaf

bestaat op grond waarvan de sociale factoren in hun onderlinge kracht kunnen worden vergeleken.

Geconfronteerd met dit feit, moeten wij evenwel bedenken dat het vinden van regels voor de gecombineerde werking van factoren een empirische kwestie is¹. De enige reden om zulk een regel in een factortheorie te aanvaarden bestaat in de herhaaldelijk geverifieerde gevolgtrekkingen op grond van de betreffende theorie. Voor de sociale wetenschappen bestaat daarom in principe de mogelijkheid om de relatieve kracht van verschillende sociale factoren te leren kennen door hun gezamenlijke effect in verschillende combinaties na te gaan. Indien wij weten, dat het ontstaan van een conflict door factor A wordt bevorderd, doch daarentegen door factor B belemmerd, en wij telkens opnieuw constateren dat bij een combinatie van A en B een conflict ontstaat, dan is het gerechtvaardigd te zeggen, dat factor A zoveel sterker is dan factor B, dat zij de werking van deze laatste steeds neutraliseert.

Het zij overigens toegegeven, dat dit voorbeeld de werkelijkheid zeer sterk simplificeert. In feite spelen, voorzover wij nu kunnen zien, vele factoren een rol in variërende situaties. Zowel de verklaring als de voorspelling zullen daarom, naar ons huidige inzicht, in de sociale wetenschappen steeds gebrekkig blijven.

PAR. 2. IS EEN WETTEN FORMULERENDE

SOCIOLOGISCHE THEORIE MOGELIJK?

Tegen het zoeken naar regelmatigheden in het sociale gebeuren werden en worden nog steeds bezwaren naar voren gebracht. Wij menen, dat de discussie hierover aan duidelijkheid kan winnen, indien men twee vragen onderscheidt, namelijk: 1) de mogelijkheid en 2) de wenselijkheid van een wetten formulerende sociale wetenschap. Max Weber bijvoorbeeld ontkent niet de mogelijkheid van algemene wetten, doch wel de wenselijkheid, tenzij als noodzakelijk middel voor de causale verklaring van het sociale gebeuren.² Zoals blijken zal, is het evenwel niet mogelijk beide vragen geheel gescheiden te behandelen.

¹ Gibson: o.c., blz. 154.

² Voor Max Weber is het hypothetisch kennen van de kwalitatieve bijzonderheid van het sociale gebeuren belangrijker dan een met meer zekerheid kennen van het algemene.

Bij de bespreking van de mogelijkheid van een generaliserende sociologie dient men duidelijk aan te geven of men het oog heeft op universele of statistische wetten dan wel op tendentiewetten. Voorts rijst de vraag naar de beperkte of onbeperkte gelding van deze wetten.

1) De uniekheid van de sociale verschijnselen

Er is een wijd verbreide mening, dat de causale verklaring van sociale verschijnselen door middel van algemene wetten niet mogelijk is tengevolge van de uniekheid van het sociale gebeuren. Hiertegenover stellen wij onze opvatting, dat een sociaal gebeuren ook als uniek verschijnsel wordt gekenmerkt door sociologische determinismen. Als uniek verschijnsel, d.w.z. in zijn concrete volledigheid, wordt het door een algemene wet niet causaal verklaard. Maar de algemene wet verklaart wel, dat bepaalde *kenmerken* van het verschijnsel de oorzaak of het gevolg zijn van *kenmerken* hetzij van hetzelfde hetzij van een ander verschijnsel.

De vraag is nu of bepaalde kenmerken van concrete sociale verschijnselen regelmatig zinvol samengaan en of deze kenmerken iets wezenlijks zeggen over het sociale gebeuren. Het eerste deel van de vraag wordt door onze ervaring bevestigend beantwoord. Het menselijk samenleven zou onmogelijk zijn, indien niet van mensen met bepaalde kenmerken in bepaalde situaties met een zekere regelmaat een bepaald gedrag kon worden verwacht. Het lijkt ons onnodig aan dit ervaringsgegeven veel woorden te verspillen. Wel blijft uiteraard open van welk type deze regelmatigheid is en of deze kenmerken en situatie alsmede het resulterende gedrag zo algemeen kunnen worden geformuleerd, dat de generalisatie van een onbeperkte geldigheid is.

Moeilijker te beantwoorden is evenwel de vraag of de geconstateerde regelmatigheid ons iets leert omtrent het wezenlijke van de sociale realiteit. Kan zonder meer worden gesteld dat het algemene het wezenlijke is? Weber ontkent dit voor de cultuurwetenschappen. Hij zegt: *wezenlijk is wat voor ons wetenswaardig is*. Het wetenswaardige nu is voor hem niet gelegen in hetgeen sociale verschijnselen met elkaar gemeen hebben, doch in wat specifiek, uniek aan hen is.

Ook Barrington Moore¹ schijnt te vrezen, dat juist het zoeken naar

¹ Barrington Moore jr.: *Political power and social theory*, Cambridge, Massachusetts, 1958, blz. 125 e.v.

het algemene tot trivialiteit zal leiden. De moderne sociologie vertoont de tendentie abstract en formeel te worden. Zij heeft echter zijns inziens minder te zeggen over de maatschappij dan de sociologie van vijftig jaar geleden.

De voorstanders van een sociologie naar het model van de natuurwetenschappen hopen, zegt hij, steeds meer feiten, die nu nog geïsoleerde waarnemingen zijn, in één enkele logisch samenhangende structuur onder te brengen. Hun wetenschappelijk ideaal is een reeks verbonden proposities van universeel karakter. Hij acht het evenwel een teken aan de wand, dat de sociologie nog steeds geen universele proposities van enige wetenschappelijke betekenis kent. Abstractie, zegt hij, is geen doel op zich. Ieder systeem van abstractie, dat feiten laat vallen die de onderzoeker wenst te begrijpen, is zonder meer inadaequaat. Dat wij zo weinig universele proposities in de sociologie kennen is naar alle waarschijnlijkheid te wijten aan de omstandigheid, dat zij ons niet de soort kennis verschaffen die wij in feite zoeken. Ook Moore stelt dus discutabel of het algemene voor de socioloog wel het wetenswaardige is. „One certainly has the right to object vehemently to any science that eliminates from its vision all change that has taken place between the Stone Age and the twentieth century merely for the sake of formulating universal propositions like those in the natural sciences”¹.

De vraag wat wetenswaard is, lijkt ons een primaire vraag te zijn. Primaire doelstelling van wetenschappelijke activiteit is kennis te verwerven die iets voor ons betekent. Daarna pas rijst de vraag hoe deze kennis zo verantwoord mogelijk is te bereiken. Het is belangrijker gebrekkige kennis te bezitten over gewichtige problemen dan zekere kennis over triviale kwesties. Het kan nu worden toegegeven dat veel sociologische kennis van de laatstgenoemde soort is. Maar dan dient tevens vastgesteld te worden, dat dit geen uitvloeisel is van de naar nomothetische kennis strevende methode. Eerder is het een gevolg van een gemis aan theoretische gerichtheid. Het is juist de ongerichte verzameling van feiten waartegen de moderne theoretische richting zich keert.

Het gaat nu bij de verschillende denkrichtingen in de sociologie

¹ O.c., blz. 131.

meestal om verschillende soorten nagestreefde kennis. De nomothetische sociologie is meer a-historisch, niet, zoals Moore meent, omdat zij zoekt naar het algemene in de historische verschijnselen, doch omdat zij zich bepaalt tot de huidige tijd. Zij heeft meer belangstelling voor de onderlinge samenhang van de sociale feiten in een naar tijd en plaats beperkt sociaal veld dan voor de historische opeenvolging der verschijnselen.

Zoals uit bovenaangehaald citaat naar voren komt, wordt de moderne sociologie toegeschreven te zoeken naar algemene wetten van *onbeperkte* gelding. Dit is zeker niet een noodzakelijke aspiratie van de voorstanders van deze richting. Ten onrechte concludeert men dit uit de methodologische verwantschap van deze richting met die der natuurwetenschappen. Bovendien berust deze onjuiste gevolgtrekking op een ons inziens verkeerd inzicht in de soort abstracties waarmee deze richting in de sociologie zich tot nu toe heeft beziggehouden. Haar voorstanders hebben zich namelijk niet gezet aan het formuleren van algemene begrippen die geschikt zijn om als beschrijvende termen in algemene wetten te worden opgenomen. Zij zijn er wegens hun empirische instelling juist tegen gekant te spreken over dé staat, hét gezin enz., d.w.z. over empirische entiteiten ontdaan van hun tijdelijk-ruimtelijke kenmerken. Krachtens hun kentheoretische opvattingen kunnen zij dit ook niet doen. Immers de nomothetische sociologie streeft wel naar een theorie, die deductief gezien vanuit de definities en postulaten afdaalt naar wetten die op hun beurt weer tot elkaar in een verhouding van praemisse tot conclusie staan, maar de opbouw van deze theorie vindt plaats vanaf de empirische generalisaties naar de postulaten toe. Zolang empirische generalisaties nog grotendeels ontbreken, kan zij niet vruchtbaar werken aan de formulering van algemene begrippen, die kunnen dienen als beschrijvende termen in de meer omvattende wetten. Welke aspiraties de naar wetten zoekende sociologen uiteindelijk ook mogen hebben, bij hun theorievorming zullen zij noodzakelijkerwijze moeten beginnen met empirische generalisaties van historisch beperkte gelding. Of een verdere veralgemening mogelijk zal zijn is een kwestie van hopen en geloven.

Wat doet de moderne sociologie dan wel? Naar onze mening betreffen haar abstracties deels formele categorieën, deels het referentiekader van de sociologie. De abstracties van de structureel-functionele

theorie bijvoorbeeld hebben voornamelijk betrekking op de wijze waarop sociale verschijnselen tot elkaar in relatie staan. Deze theorie heeft zich in deze abstraherende werkzaamheden voornamelijk beziggehouden met de constructie van een *model*, d.i. een bepaalde wijze om de bestudeerde feiten te ordenen in een systeem. Dit model is een denkconstructie, waarin de categorieën worden genoemd, waaronder men de feiten van de theorie kan klasseren, en waarin bepaalde betrekkingen tussen deze categorieën worden gepostuleerd.

De grondgedachte van het structureel-functionele model is dat een sociaal systeem een systeem is, waarin de delen functies vervullen, die essentieel zijn voor het voortbestaan van het geheel. Wil het sociale systeem kunnen voortbestaan, dan moeten bepaalde functies worden verricht; deze functies kunnen alleen worden verricht, indien aan bepaalde structurele vereisten is voldaan. De abstracties van de structureel-functionele theorie betreffen bijvoorbeeld de categorieën: sociaal systeem, structurele en functionele vereisten en de gepostuleerde relaties tussen deze categorieën. De functie van deze abstracties is, dat zij het mogelijk moeten maken de bestudeerde empirische feiten in een theorie onder te brengen. Zij zijn evenwel zelf geen klassen van empirische feiten.

Indien deze abstracties, deze denkconstructies, een geschikt model blijken te vormen voor een sociologische theorie, dan is het niet uitgesloten dat hun toepassingsmogelijkheid zeer algemeen blijkt te zijn, terwijl toch de theorieën welke zij encadreren historisch beperkt zijn.

Tegenover de generaliserende sociologie, die naar onze opvatting vooral de onderlinge samenhang van al het tegenwoordige bestudeert, staat de werkwijze van die sociologen¹, die vooral geïnteresseerd zijn in de historische ontwikkeling der sociale verschijnselen. Zij hebben meer belangstelling voor de ontwikkeling van de sociale verschijnselen in de tijd en met name voor die gebeurtenissen die van grote betekenis zijn voor onze cultuur. Hun objectsbepaling van de sociologie is doorgaans ruimer en hun laatste eenheid van analyse complexer dan bij de rationeel-empirische sociologen.

Beide sociologische stromingen streven wetenswaardige kennis

¹ Bijvoorbeeld Alfred Weber en Sorokin.

na. De generaliserende sociologie tracht het functioneren van de huidige samenleving te begrijpen ook in zijn kleinere eenheden en meer gedetailleerde processen en zij hoopt daardoor wetten te vinden, die ook voor andere maatschappijen gelden. Doch al zou haar dit gelukken, dan nog zal een sociologische theorie in een deel van haar wetten en in haar generalisaties steeds het historisch bepaalde karakter der sociale werkelijkheid tot uitdrukking brengen¹.

Wij menen te kunnen concluderen, dat het unieke karakter van de sociale verschijnselen in de betekenis van „historisch bepaald” niet in strijd hoeft te zijn met een generaliserende sociologie. Het unieke, in de zin van de „concrete individualiteit in zijn onherhaalbaarheid” valt buiten het gezichtsveld van deze sociologie. Maar dat de empirisch te constateren regelmaat in het maatschappelijk leven door deze uniekheid wordt teweeggebracht lijkt ons een onhoudbaar standpunt.

2. De complexiteit en veranderlijkheid van sociale verschijnselen

Morris R. Cohen² merkt op, dat de grote complexiteit en veranderlijkheid van het sociale feit de ontwikkeling van een sociologische theorie moeilijk maakt. De wetten van de physica worden uitgedrukt in betrekkelijk eenvoudige relaties, die een klein aantal variabelen bevatten. Daar de sociale verschijnselen van veel meer factoren afhangen, lijkt het ondenkbaar proposities te formuleren, die praktisch hanteerbaar zijn in een theorie. Afgezien nog van de moeilijkheden, die de socioloog ontmoet bij het exact waarnemen van zijn feiten en bij het bepalen van het specifieke effect van een factor, lijkt het onmogelijk tot betrekkelijk eenvoudige proposities te komen.

Deze opmerkingen stellen ons voor de beantwoording van de vraag welke wetten een sociologische theorie eventueel kan formuleren. Men kan Cohen tegenwerpen, dat de complexiteit van de sociologische variabelen een uiting is van onze nog primitieve kennis van de sociale realiteit. Misschien zal in de toekomst blijken, dat vele ons nu nog heteroögen voorkomende verschijnselen bij een andere be-

¹ Vergelijk in dit verband Mannheim's uiteenzettingen over de principia media in zijn: *Man and society*, London, 1946, blz. 177 e.v.

² Morris R. Cohen: *Reason in social science*, in: Feigl and Brodbeck: o.c., blz. 663 e.v.

schouwingswijze en/of na verdergaande abstracties tot een meer fundamentele variabele kunnen worden herleid. Deze mogelijkheid met zekerheid uitsluiten zou onvoorzichtig zijn. Men zou een te grote waarde toekennen aan onze huidige wetenschappelijke kennis.

Van de andere kant kan men bij de theorieconstructie op dit moment moeilijk anders doen dan de feiten aanvaarden. Met inachtneming van de vereiste voorzichtigheid menen wij evenwel te mogen concluderen, dat universele en statistische wetten voor de sociologie onbereikbaar zijn en wel om de volgende redenen:

- ① in universele wetten, zo zij al mogelijk zijn, zouden zoveel variabelen moeten worden opgenomen, dat zij *practisch* onbruikbaar zouden zijn bij de theorieconstructie;
- ② bij de formulering van statistische wetten staat men voor de welhaast onoverkomelijke moeilijkheid, zeker indien veel variabelen in de uitspraak voorkomen, om voldoende gevallen te vinden, op de juiste wijze geselecteerd, voor de formulering van de waarschijnlijkheidswaarde;
- ③ statistische wetten zijn onderhevig aan de moeilijkheid, dat de combinatie van oorzaken, waardoor een sociaal feit wordt te weeggebracht, voortdurend aan veranderingen onderhevig is, zodat de waarschijnlijkheidswaarde steeds een andere wordt.

Naar onze mening zal een sociologische theorie maximaal uit tendentiewetten kunnen bestaan en het karakter van een factortheorie hebben. Het sociale leven in zijn verschillende vormen wordt geconditioneerd door elkaar aanvullende, versterkende en neutraliserende krachten. Deze krachten veranderen voortdurend van betekenis o.a. door wijzigingen in de wetenschap, de techniek en de omgeving van de mens. De eventueel te vinden regels voor het bepalen van het effect van de gecombineerde werking van deze krachten zullen daarom voortdurend worden achterhaald.

De vraag is evenwel of de veranderingen in een geformuleerde sociologische theorie zich in alle wetten zullen voordoen of slechts in die wetten, waarvan de beschrijvende termen een directe empirische referent hebben. Naarmate de meer algemene wetten een meer permanente gelding zullen blijken te hebben, neemt de waarde van de theorievorming toe. Hoe veranderlijk de inhoud van een sociologische

theorie echter ook moge zijn, haar grote waarde blijft altijd, dat zij het model en het referentiekader verschaft, waarmee steeds opnieuw de sociale werkelijkheid kan worden onderzocht.

Zijn de opmerkingen van Cohen niet van toepassing op sociologische tendentiewetten en de daarmee te construeren factortheorieën? Dit kan ons inziens slechts uit de praktijk blijken. Maar het moet niet ondenkbaar worden geacht, dat grote delen van de sociale werkelijkheid bevredigend kunnen worden verklaard uit een beperkt en daarom praktisch bruikbaar aantal factoren, m.a.w. het is niet onwaarschijnlijk, dat een hanteerbare theorie betrekking heeft op een voor het kennen van de sociale werkelijkheid voldoende groot „universe of discourse”.

PAR. 3. DE CONSEQUENTIES VAN EEN NOMOLOGISCHE VERKLARINGSWIJZE VOOR DE SOCIOLOGISCHE THEORIE

1. *Inleiding*

In welke verhouding staan nu de voorgaande wetenschapsphilosophische uiteenzettingen tot het doel van dit geschrift: de theoretische uitgangspunten voor de verklaring van het conflict te bestuderen? Indien deze methodologische beschouwingen in een theoretische studie gerechtvaardigd zijn, dan wijst dit ongetwijfeld op een typische toestand van de sociologie. Zou een physicus of om dichter bij het eigen vakgebied te blijven een econoom op dit moment de behoefte gevoelen zich ter inleiding op een theoretisch onderwerp te bezinnen op de methodologische grondslagen van zijn discipline?

Hoewel ongetwijfeld een persoonlijke voorkeur mede van invloed is geweest, menen wij toch, dat onze opzet in de huidige toestand van de sociologie een rechtvaardiging vindt. Lange tijd heeft de sociologie nodig gehad om zich te ontworstelen aan haar speculatieve oorsprong maar om terecht te komen in de Charybdis van het empirisme: de feitenverzameling. Momenteel is er een streven om tot theorievorming op empirische basis te komen, maar nog steeds is er geen zekerheid en minder nog eenstemmigheid over de hierbij te volgen richting.

Een analyse van de huidige sociologische kennis leert, dat we aan theorievorming in de eerder omschreven zin nog niet toe zijn. Nu kan worden toegegeven, dat het begrip theorie, als systeem van on-

derling verbonden wetten, eng omschreven is. Ook zonder zulk een theorie is reeds een bevredigende kennis van de sociale werkelijkheid mogelijk. Men zou al tevreden kunnen zijn indien de sociologie over een consistent begrippenkader beschikte. Maar ook in dit opzicht zijn er nog geen definitieve resultaten. Vele sociologische begrippen worden ad hoc geformuleerd en zijn vaag van inhoud.

Er is dus alle reden voor de socioloog om de wetenschappelijke status van zijn discipline kritisch te bezien, anderzijds is het waar, dat de huidige ontwikkelingstendenties in de sociologie verwachtingen wekken. Op de eerste plaats is er goede voortgang gemaakt in de ontwikkeling van de waarnemings- en analysetechnieken, een onmisbare voorwaarde voor empirische theorievorming. Maar ook in de theoretische sector wordt vooruitgang geboekt met name in de ontwikkeling van het sociologisch referentiekader. De belangrijkste bijdrage hiertoe is geleverd door Parsons. Weliswaar heeft deze auteur zich tot nu toe vooral beziggehouden met het nominaal definiëren van de verschijnselen die voor de sociologie relevant zijn, maar zijn grote verdienste ligt daarbij in een zeer genuanceerde analyse van de sociale werkelijkheid in haar componenten en met name ook in de analyse vanuit een consequent en duidelijk bepaald gezichtspunt. Parsons heeft zijn nominale definities verenigd in een zeer scherp doordacht begrippenkader. Naar zijn eigen mededeling¹ echter heeft zijn werk nog slechts geresulteerd in een „frame of reference” voor een nog te formuleren theorie van de sociale actie.

De vraag is nu hoe deze theoretische ontwikkeling kan worden bevorderd. Naar onze mening door een bewuste methodologische bezinning op het proces van theorievorming. Men kan hiertegen inbrengen, dat theorievorming grotendeels aan de kritische bezinning van de wetenschapsfilosofie voorafgaat, maar dit argument gaat slechts gedeeltelijk op. Het gaat meer op voor de wetenschap als totaliteit dan voor elke discipline afzonderlijk. De groei van de natuurwetenschappen is deels voorafgegaan aan de inzichten van hun wetenschapsfilosofie, maar voor wetenschappen, die sinds betrekkelijk korte tijd bestaan, is een ontwikkelde wetenschapsfilosofie een gegeven.

¹ T. Parsons, and E. A. Shils (eds): Toward a general theory of action, Cambridge, Massachussets, 1952, blz. 4 en 50.

Hiermede wil niet gezegd zijn, dat een critische filosofie van de sociale wetenschappen niet tot geheel eigen inzichten zal komen. Wij willen slechts stellen, dat zij, die een generaliserende sociologie voorstaan, bij een voorzichtige oriëntatie op een critische wetenschapsfilosofie, ook al is deze in nauwe samenhang met de natuurwetenschappen ontstaan, baat kunnen vinden. In het volgende deel van deze paragraaf zullen wij enkele implicaties van de nomologische verklaringswijze voor de sociologie nagaan.

2. *Regelmaat en uniformiteit*

De socioloog die empirische generalisaties wil formuleren, richt zijn aandacht op die aspecten van de sociale werkelijkheid welke zich herhalen. Hij zoekt naar uniforme kenmerken die tot elkaar in een onveranderlijke relatie staan. Dit betekent onvermijdelijk een abstractie van de concrete werkelijkheid. Het wetenschappelijke feit is niet het empirische verschijnsel in zijn concrete volledigheid, maar een bepaald facet hiervan. Wat de sociologie kan verklaren is daarom niet het individuele en concrete geval als zodanig, maar de constante betrekkingen tussen bepaalde kenmerken van een verschijnsel of van verschillende verschijnselen.

Een van de eerste vereisten voor theorievorming is dus abstractie. Terzijde zij opgemerkt, dat deze abstractie niet alleen betrekking heeft op het onderscheiden van het gemeenschappelijke en het individuele in de verschijnselen. Aan de generaliserende abstractie is reeds een andere voorafgegaan, namelijk de abstractie vanuit het specifiek sociologische referentiekader, of om in andere termen te spreken, de abstractie op grond van het formeel object van de sociologie. Op deze abstractievorm komen wij nog terug.

Waarin bestaan nu de zich herhalende aspecten van de sociale werkelijkheid? Als wij, vooruitlopend op onze latere uiteenzettingen, het handelen vanuit sociale posities als het object van de sociologie zien, dan kunnen wij vaststellen dat het object van een generaliserende sociologie bestaat in de gemeenschappelijke trekken van dit handelen. Het sociale handelen wordt nu gekarakteriseerd door de volgende categorieën: *doeleinden, waarden en middelen*. Het gemeenschappelijke

in het sociale handelen vloeit daarom voort uit gemeenschappelijke doeleinden, waarden en middelen.

In de sociologie overheerst de opvatting, dat het sociale handelen normatief handelen is, dat het geïstitutionaliseerde handelen het eigenlijke object van de sociologie is. Onder geïstitutionaliseerd handelen verstaat men dan het handelen, dat gekarakteriseerd wordt door waarden, welke gemeenschappelijk aanvaard zijn door alle deelnemers aan een bepaald handelingsstelsel, zoals bijvoorbeeld de onderneming. Parsons zegt het heel nadrukkelijk: de sociologische theorie is dat aspect van de theorie van de sociale systemen, dat betrekking heeft op de verschijnselen van de institutionalisering van waarde-oriëntatiepatronen in het sociale systeem¹. Tevens komt deze opvatting tot uitdrukking in de roltheorie, voorzover deze de rollen bepaald ziet door de bij elkaar aansluitende wederzijdse rolverwachtingen van de deelnemers aan een sociaal systeem.

Het is nauwelijks voor bestrijding vatbaar, dat in alle sociale handelingen normatieve elementen zijn te herkennen, evenmin, dat deze elementen dikwijls beslissend zijn. Op verschillende wijzen geven waarden vorm aan het handelen. Soms maken zij de eigenlijke inhoud van het handelen uit, bijvoorbeeld bij het wellevend handelen, dat beheerst wordt door de regels van de etiquette. In andere gevallen beperken waarden de doeleinden en/of de middelen van het handelen. Dit is bijvoorbeeld bij het economisch handelen het geval. Het economisch terrein is, althans in bepaalde maatschappijen, het veld waarin de behartiging van het eigenbelang domineert, echter altijd binnen het kader van bepaalde normen.

Al naargelang waarden de eigenlijke inhoud van het handelen constitueren of slechts de keuze van doeleinden en/of middelen beperken, willen wij in navolging van Parsons spreken van relationele en regulatieve instituties².

Waar nu waarden slechts een regulerende functie hebben, is het onjuist slechts in de normatieve aspecten van het handelen regelmaat en uniformiteit te willen zien. Dan beschouwt men slechts een deel van de regelmaat in het sociale handelen. Dit vertoont namelijk ook

¹ T. Parsons: The social system, Glencoe, 1952, blz. 552.

² The social system, blz. 51.

regelmaat inzoverre het wordt bepaald door doeleinden en middelen. Het duidelijkst komt dit tot uiting in het economisch handelen.

De consequenties van een eenzijdige belangstelling voor het geïnstitutionaliseerde handelen doen zich het duidelijkst voelen, wanneer men het sociale conflict wil verklaren. Beziет men de interactie tussen actors in verschillende sociale posities slechts in haar geïnstitutionaliseerde aspecten, d.w.z. slechts in haar bepaaldheid door gemeenschappelijk aanvaarde waarden, dan sluit men ipso facto het sociale conflict tussen deze actors buiten de sociologische theorie. Conflict betekent namelijk een verzet tegen de status quo in de verhoudingen tegen de bedoeling van de ander in. Zulk een verzet is niet denkbaar in termen van gemeenschappelijk aanvaarde waarden.

Voor een socioloog die uitsluitend aandacht heeft voor het geïnstitutionaliseerde handelen, is het conflict slechts een accidenteel verschijnsel. De verklaring kan slechts worden gevonden in niet-sociologische data of in toevallige sociologische omstandigheden. Bedenk men evenwel, dat regulatieve instituties nog tal van variaties in het handelen mogelijk maken en met name de vrijheid van keuze tussen doeleinden en/of middelen niet volledig opheffen, dan is het mogelijk ook het conflict, zij het binnen bepaalde institutionele grenzen verloopend, als een regelmatig, krachtens systematische oorzaken optredend verschijnsel te beschouwen.

Een voorbeeld biedt de verhouding tussen arbeiders en werkgevers. In de moderne tijd is hun onderlinge verhouding steeds meer door normen gereguleerd. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de bepaling om tijdens de duur van het collectieve arbeidscontract niet te staken. Zelfs de doeleinden van het handelen van beide partijen zijn in ver gaande mate geïnstitutionaliseerd. Voor een belangrijk deel zijn zij niet strijdig meer, doch gemeenschappelijk. Beide partijen hebben oog voor de belangen van de onderneming en de bedrijfstak en oriënteren zich bij de formulering van hun doeleinden zelfs in belangrijke mate op de nationale collectiviteit, met name op de nationaal-economische belangen¹. Soortgelijke opmerkingen kan men ook maken over de middelen, die partijen ter bereiking van hun doeleinden aanwenden.

¹ Zie voor een beschrijving van o.a. de toenemende institutionalisering van de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers F. J. H. M. van der Ven: Het arbeidsconflict, Utrecht, 1960, met name blz. 85-99.

Dit alles neemt echter niet weg, dat sommige doeleinden van partijen, met name het te verwerven aandeel in de economische opbrengst, de mogelijkheid van conflicten blijven impliceren. Deze conflicten worden ons inziens slechts in hun juiste aard begrepen, indien men hun oorsprong gelegen ziet in de sociale posities van de betreffende partijen, waaruit te verklaren valt, dat zij zich onder bepaalde omstandigheden regelmatig zullen voordoen. Het conflict is geen toevallig verschijnsel, maar vindt zijn systematische oorzaak in de sociale werkelijkheid zelf.

Het is hier echter nog niet de plaats om in te gaan op de theoretische status van het conflict en op zijn oorzaken. Wij wilden er slechts op wijzen, dat een generaliserende sociologie niet alleen het geïnstitutionaliseerde handelen als object hoeft te kiezen. Binnen het institutionele is er nog ruimte voor een regelmaat in het handelen, welke zijn verklaring vindt in de verhouding van doel en middelen en in de omstandigheid, dat deze doeleinden en middelen een betrekkelijk constante relatie hebben met de sociale posities. De regelmaat in het sociale handelen is niet alleen afhankelijk van de institutionalisering van dit handelen.

Een grotere belangstelling voor doeleinden en middelen vestigt de aandacht op een oorzaak van regelmaat, die in de moderne sociologie te veel wordt verwaarloosd, namelijk de macht. Onder macht verstaan wij het vermogen van mensen in de ene sociale positie om aan het verloop van het handelen van personen in andere posities richting te geven¹. De mate van richtinggeven en daarmee ook de macht kan groter of geringer zijn. Hier hebben wij vooral die gevallen op het oog, waarin de macht zo groot is dat zij tot stabiele verhoudingen leidt ook zonder dat de betrokken partijen voldoende gemeenschappelijke waarden of elkaar aanvullende doeleinden hebben. Ook deze verhoudingen ontsnappen aan de aandacht van sociologen die Parsons' definitie van de sociologie accepteren².

¹ Vgl. de definitie van Max Weber, die macht definieert als: „jede Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen“, in zijn *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1921, blz. 28.

² Er zij op gewezen, dat Parsons wel degelijk oog heeft voor het verschijnsel macht, maar dat zijn structureel-functionele verklaringswijze hem dwingt tot zijn eerder genoemde beperkte definitie van de sociologie.

Wij kunnen dus concluderen, dat voor een sociologie die de regelmaat in het sociale handelen wil verklaren, drie bronnen voor deze regelmaat van belang kunnen zijn: 1e de institutionalisering, 2e de verhouding tussen doeleinden en middelen en 3e de macht. Hiermede is overigens nog niet gezegd, dat men zowel de geïnstitutionaliseerde verhoudingen als de machtsverhoudingen en het rationele doelhandelen in één theorie moet opnemen. De beslissing hierover is afhankelijk van het theoretische model dat het meest adaequaat geacht kan worden voor de verklaring van de sociale werkelijkheid. Aan zulke theoretische overwegingen is bijvoorbeeld de uitsluitende aandacht van Parsons voor het geïnstitutionaliseerde handelen toe te schrijven.

3. Een consistent begrippenkader

Wij omschreven een theorie als een stelsel van onderling logisch verbonden algemene oordelen. De consequentie van deze logische verbondenheid is, dat ook de begrippen van de theorie in een bepaalde relatie tot elkaar staan. Wil men empirische generalisaties in een theorie kunnen opnemen, dan kan men dus de empirische verschijnselen niet ad hoc definiëren, maar moet men er zorg voor dragen, dat de begrippen onderling samenhangen.

A fortiori dient men er tegen te waken, dat eenzelfde verschijnsel op een verschillende of zelfs tegenstrijdige wijze wordt gedefinieerd. Men kan, om een voorbeeld van tegenstrijdige definities te geven, niet, zoals sommige functionalisten doen, nu eens spreken over de eigen doelgerichtheid van het systeem en dan weer over de eigen doelgerichtheid van de systeemdelen. In het eerste geval is namelijk het deel volkomen deel, in het tweede geval is er minstens sprake van autonome delen, d.w.z. van delen, die in sociologisch belangrijke opzichten niet ondergeschikt zijn aan de doelgerichtheid van het systeem.

Om tot consistente begrippen te kunnen komen dient men de te verklaren verschijnselen, d.w.z. het object van de wetenschap, nauwkeurig te definiëren. Voor de sociologie omschreven wij dit object als het handelen van mensen tegenover of met het oog op elkaar vanuit sociale posities. Alle overige sociologische begrippen dienen nu op enigerlei wijze verband te houden met dit „handelen vanuit sociale posities”.

Het is hier de plaats om een eerder in dit hoofdstuk gestelde vraag weer op te nemen, namelijk de vraag of de sociologie een van de sociale psychologie onderscheiden wetenschap is. Het antwoord is afhankelijk van de kwestie of de theorie welke het positionele handelen verklaart uiteindelijk kan worden afgeleid van de theoretische praemissen in de sociale psychologie. Indien dit inderdaad het geval is, dan betekent dit, dat de sociologische feiten hun laatste verklaring vinden in psychologische postulaten. Nu is het duidelijk, dat de descriptieve termen in de wetenschap van het positionele handelen andere zijn dan in de psychologie. De afleiding van sociologische wetten van psychologische praemissen zal daarom alleen dan mogelijk zijn, indien de sociologische descriptieve termen bepaalde relaties vertonen met de descriptieve termen uit de psychologische praemissen. Voor het bestaan van zulke relaties, hetzij van logische hetzij van feitelijke aard, bestaat nu geen enkele aanwijzing. De werkelijkheid van de sociale posities vertoont geen vaste connecties met de psychologische werkelijkheid.

Nu valt niet te ontkennen, dat voor de verklaring van het totale gedrag psychologie en sociologie beide nodig zijn, zoals ook tot de verklaring van de processen in een organisme verschillende natuurwetenschappen bijdragen. Maar dit is het probleem niet. Voor het bestaan van een zelfstandige sociologische wetenschap is slechts nodig, dat aan het totale gedrag een aspect te onderscheiden valt, dat slechts door een afzonderlijke discipline, i.c. de sociologie, te verklaren valt.

Voorwaarde voor een sociologische theorie is daarom een adaequate formulering van het object. Wij menen, dat onze objectsbepaling, die aansluit bij die van Max Weber en Parsons en ligt opgesloten in de sociologische roltheorie, aan deze eis voldoet. Om een vermenging van sociologie met psychologie te voorkomen, is het evenwel noodzakelijk meer dan genoemde auteurs de nadruk te leggen op de positioneel bepaalde aspecten van het handelen¹.

Onze veronderstelling is dus, dat onze objectsbepaling adaequaat is voor het opsporen van „sociale” feiten, die een empirisch systeem vormen en niet herleidbaar zijn tot feiten uit een andere discipline,

¹ In hoofdstuk IV zullen wij aantonen, dat Parsons voor de verklaring van het afwijkend gedrag zijn toevlucht neemt tot niet-sociologische factoren.

27 i.c. de psychologie¹. Het positionele handelen is niet te reduceren tot psychische processen van individuele personen. Dit betekent tevens, dat de delen van een handelingsstelsel worden gevormd door specifieke sociale feiten en niet door individuen.

Tot slot vestigen wij nog de aandacht op een consequentie van onze sociologische objectsbepaling, waarvan men zich nauwkeurig rekenschap dient te geven met name bij de deductieve procedures in de theorieconstructie. Indien het handelen vanuit sociale posities het object van de sociologie is, dan betekent dit, dat de sociologische begrippen een relationeel karakter hebben. Wij kunnen niet spreken over normen, doeleinden, aanzien, macht, stratificatie enz. tenzij met betrekking tot een bepaalde welomschreven handelingsituatie.

Hoe belangrijk het is zich hiervan bewust te zijn, kan worden gedemonstreerd aan een typische fout van Gross. Deze auteur trachtte een aantal gegevens uit E. H. Sutherland's *White collar crime* in een theoriefragment onder te brengen². Hij ging daarbij als volgt te werk. Uit de volgende definities: „witte-boordjes-misdadigers zijn leden van de hogere statusgroepen” en „gewone misdadigers zijn leden van de lagere statusgroepen” alsmede uit de generalisatie „hogere statusgroepen hebben meer succes dan lagere statusgroepen bij het doen uitvaardigen van wetten, die hun middelen om schaarse goederen te verwerven, vergroten”, leidde hij een nieuwe generalisatie af. Deze luidde: „witte-boordjes-misdadigers hebben meer succes dan gewone misdadigers bij het doen uitvaardigen van wetten, die hun middelen om schaarse goederen te verwerven, vergroten”.

Het lijkt alsof Gross terecht aan een subklasse de attributen toeschrijft, welke aan de klasse toekomen. Toch wekt de conclusie enige bevreemding. Immers al is het niet onmogelijk de „witte-boordjes”-misdadigers als wetgevers of als pressuregroepen achter de wetgevers te zien, moeilijker wordt het zich dit voor te stellen voor de „gewone” misdadigers.

Naar onze mening is de conclusie dan ook ongeoorloofd getrokken.

¹ Zie voor een verdediging van de onherleidbaarheid van sociale feiten M. Mandelbaum: *Social facts*, in: E. H. Madden (ed.): *The structure of scientific thought*, London, 1960, blz. 166-176.

² L. Gross: *Theory construction in sociology; a methodological inquiry*, in L. Gross (ed.): *Symposium on sociological theory*, Evanston, 1959, blz. 550-551.

De oorzaak ligt hierin, dat Gross ten onrechte „witte-boordjes”-misdadigers en „gewone” misdadigers beschouwt als subklassen van respectievelijk de hogere en de lagere statusgroepen. Twee fouten liggen hieraan ten grondslag.

De eerste fout is, dat hij verzuimt onderscheid te maken tussen het handelen van groepen als het handelen van alle leden van die groep en als het handelen van representanten. Waar het gaat om het uitvaardigen van wetten is het duidelijk dat *representanten* van deze groep hierbij betrokken zijn, niet de totaliteit der leden. Om tot zijn conclusie te kunnen komen diende Gross dus eerst de empirische kwestie op te lossen of deze representanten, uitvaardigers van wetten, tevens misdadigers zijn.

Een tweede fout, die men telkens opnieuw in de sociologische literatuur aantreft is, dat het relationele karakter van de sociologische feiten niet wordt onderkend. Men ziet deze phaenomenen als substantiële entiteiten, die in zich gedefinieerd kunnen worden en vergeet dat het gaat om verschijnselen die gedefinieerd moeten worden in een bepaalde handelingensituatie. Er bestaan geen statusgroepen op zich, doch slechts in een bepaalde handelingensituatie. Welke statusdeterminanten in zo'n situatie een rol spelen en of zij ook van belang zijn in andere situaties is een empirisch vraagstuk, dat telkens opnieuw moet worden opgelost. In wisselende sociale systemen kunnen de leden van een bepaalde statusgroep te maken krijgen met partijen, die zich door verschillende gedragsoriëntaties kenmerken en over verschillende middelen beschikken om hun doeleinden te bereiken, zodat een bepaald kenmerk van deze groep in de ene handelingensituatie een geheel andere betekenis kan hebben als in de andere.

Indien Gross nu stelt, dat „witte-boordjes”-misdadigers leden zijn van de hogere statusgroepen, dan kan dit slechts betekenen, dat deze misdadigers een subklasse zijn van de klasse der misdadigers, omdat zij door hun positie in andere handelingensituaties de mogelijkheid hebben tot het bedrijven van specifieke misdaden en/ofwel hierdoor meer mogelijkheden hebben om de bestraffing voor „normale” misdaden te ontlopen. Van dit soort misdadigers kan wel worden gezegd, wat in de handelingensituatie van de misdaad over de klasse der misdadigers wordt gezegd, doch niet zonder meer wat over de klasse der hogere statusgroepen in haar wetgevende activiteiten wordt ge-

haag t af te wat je ~~onder~~ als formeel-principe neemt van klasse.

zegt. Het relationele karakter van de sociologische feiten stelt de socioloog voor de noodzaak nauwkeurig vast te stellen op welke handelingensituatie zijn termen betrekking hebben.

Wij besluiten hiermede onze beschouwingen over de nomologische verklaringswijze en haar consequenties voor de sociologische theorie.

- I het feit, dat de generaliserende sociologie de zich herhalende aspecten van de sociale werkelijkheid tot object heeft. Het sociale handelen nu vertoont regelmaat krachtens drieërlei oorzaken, namelijk vanwege de oriëntatie van de actors op gemeenschappelijke waarden, wegens de constante relatie tussen doel en middelen en vanwege de
- 3) macht welke bepaalde actors hebben over anderen. De tweede consequentie is, dat de begrippen van de sociologie een samenhangend geheel moeten vormen. Deze voorwaarde is van belang, omdat zij, zoals in het vierde en vijfde hoofdstuk zal blijken, uitgangspunt is voor de beantwoording van de vraag of de verschillende richtingen in de sociologie krachtens hun definities en uitgangspunten een adequate verklaring van het conflict toestaan.

Onze keuze van de nomologische verklaringswijze impliceert evenwel de verwerping van de „verstehende” methode in zoverre deze als een verklarende methode wordt gepresenteerd. Een inzicht in wat wij verwerpen kan de consequenties van onze keuze verduidelijken. Wij zullen daarom in het volgende hoofdstuk de opvattingen van Max Weber weergeven, voorzover deze betrekking hebben op het kendoel van de sociale wetenschappen en op de verstehende methode. Dit is des te meer gerechtvaardigd, omdat Weber op vele moderne sociologen een grote invloed heeft uitgeoefend. Met name het sociale handelen is door vele sociologen als centrale categorie van de sociologie overgenomen. Parsons heeft, voortbouwend op Weber, een „theorie” van de sociale actie geformuleerd; Znaniecki beschouwt eveneens het sociale handelen als centrale categorie; MacIver's begrip *dynamic assessment* heeft betrekking op het verbinden van middelen met doeleinden en het afwegen van alternatieven. Tenslotte is Becker's idee van de *constructed types* ontleend aan Weber's ideaaltypen.

PAR. I. INLEIDING

Tegen de toepassing van de natuurwetenschappelijke, d.w.z. de generaliserend-abstraherende methode bij de bestudering van het menselijk handelen is reeds tijdens de eerste ontwikkelingsfasen van de sociale wetenschappen verzet ontstaan. De oorsprong van dit verzet ligt in Duitsland, waar de phaenomenologische richting in de wijsbegeerte beklemtoonde, dat voor de menswetenschappen een geheel eigen kentheoretische grondslag moet worden gezocht. De methodenstrijd, begonnen in de geschiedwetenschap en de economie en later voortgezet in de sociologie, heeft momenteel veel aan scherpte verloren. Extreem eenzijdige standpunten zijn geleidelijk in beide kampen opgegeven, terwijl de ontwikkeling van de sociologische wetenschap zelf in sommige opzichten de nodige verheldering heeft gegeven.

Overigens is de methodenstrijd geen controverser geweest tussen twee innerlijk homogene denkrichtingen. De strijd vond plaats op verschillende fronten, waarbij tegenstanders in de ene kwestie elkaar vonden in een andere. Men kan veeleer zeggen, dat de methodologische geschilpunten verschillende polariteiten betroffen, die slechts ten dele kunnen worden samengevat in de tegenstelling: natuurwetenschappelijke versus geesteswetenschappelijke methode.

Ter ondersteuning van deze stelling wijzen wij op de tegenstelling tussen *empirisme* en *rationalisme*, welke zeker niet samenviel met het meningsverschil over de eigen kentheoretische grondslag van de menswetenschappen.

Het empirisme als extreem standpunt kent slechts waarde toe aan de geconstateerde feiten. Het heeft alleen vertrouwen in de waarneming en in de waargenomen evidentie. In zijn scepsis tegenover de rede staat het wantrouwend tegenover de poging uit de waargenomen feiten meer algemene verklaringen te abstraheren. Vooral in het tijdvak tussen de twee wereldoorlogen telde deze richting veel aanhangers. Als standpunt heeft zij aan betekenis ingeboet, doch haar invloed is

nog merkbaar in de vele onderzoeken, die niet boven het niveau van feitenverzameling uitkomen.

Zonder verdiensten is deze richting niet geweest. Haar verzet tegen apriorisme en speculatie was belangrijk voor de ontwikkeling van de empirische sociologie. Bovendien heeft deze richting belangrijk bijgedragen tot de bevordering van de objectiviteit en nauwkeurigheid in het sociale onderzoek. Haar grote fout was evenwel de verwaarlozing van de theorie, waardoor vele onderzoeken niet meer zijn dan verzamelingen van – zelfs niet altijd relevante – feiten.

Ook tijdens de bloeitijd van het empirisme in het tussenoorlogse tijdvak bleef evenwel de rationalistische (= theoretische) traditie van voor de eerste wereldoorlog bewaard door vooraanstaande sociologen zoals Znaniecki, Sorokin, Becker, MacIver, von Wiese en Parsons. Zij benadrukten, dat er geen wetenschap kan bestaan zonder theorie; tegenover het louter beschrijven stelden zij de noodzaak van verklaring. Met name Parsons beklemtoont, dat een wetenschappelijk feit, te onderscheiden van het verschijnsel in zijn volle realiteit, onbestaanbaar is zonder theorie. Als kenwijze prefereren deze sociologen de deductie, hun werkzaamheid bestond en bestaat vooral in de constructie van begrippenschema's.

Keren wij terug tot de tegenstelling natuurwetenschappelijk-geesteswetenschappelijk. Extreme empiristen zoals Lundberg en Dodd stellen, dat er geen onderscheid is tussen de menswetenschappen en natuurwetenschappen in de benadering van hun object. De sociale verschijnselen kunnen slechts wetenschappelijk worden onderzocht, in zoverre zij zich uiterlijk manifesteren. Alleen de statistische samenhangen tussen deze verschijnselen lenen zich voor wetenschappelijke verificatie. De sociologie moet daarom technieken ontwikkelen voor het verzamelen van objectieve gegevens, die geschikt zijn voor een kwantitatieve bewerking.

De opvatting, dat de verschijnselen slechts wetenschappelijk kunnen worden onderzocht in hun uiterlijke manifestatie, leidde in de studie van het menselijk gedrag tot het behaviorisme. De introspectie als wijze van kennen verwerpend, staat deze leer afwijzend tegenover de studie van feiten als motieven, perceptie en beleving, zingeving en waardering.

Hiertegenover stelt vooral de phaenomenologische methode dat het sociale verschijnsel een „zin” heeft en door een „invoelen”, door een innerlijk meebelevan in zijn inwendige structuur moet worden „begrepen”. Het is wezenlijk anders dan het object van de natuurwetenschappen, dat slechts uitwendig door het verstand kan worden ontleed, doch altijd een buiten ons staand iets blijft. Volgens deze opvatting is het sociale gebeuren een geestelijke werkzaamheid of de neerslag daarvan, welke kan worden nabeleefd. Tegenover de abstractieve algemeenheid van de natuurwetenschappen stelt zij de essentiële karakteristieken in het concrete gebeuren, welke door de methode van reductie moeten worden achterhaald. Deze werkwijze zou beter beantwoorden aan de hoge mate van uniekheid, welke aan het menselijk gebeuren eigen is. Niet het vinden van algemene wetten, maar een begrijpen van de zin van het verschijnsel is doel.

De phaenomenologische methode heeft tot nog toe weinig toepassing in de sociologie gevonden¹. De verstehende sociologie, die het sociale handelen begrijpen wil in zijn zingeving door de subjecten en aldus begrijpend het sociale handelen hypothetisch wil verklaren, heeft echter prominente vertegenwoordigers gevonden. De belangrijkste is ongetwijfeld Max Weber geweest, die de moderne sociologie sterk heeft geïnspireerd.

In dit hoofdstuk zullen wij de methodologische opvattingen van Weber in grote lijnen weergeven en vervolgens becommentariëren. De weergave is gebaseerd op zijn: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*.

PAR. 2. DE OPVATTINGEN VAN MAX WEBER

1. Object en kendoel van de sociologie

Max Weber's methodologische inzichten en zijn omgrenzing van het object van de sociologie hangen ten nauwste samen. De mogelijkheid tot *verstehen* bepaalt of een verschijnsel tot het studiegebied van de

¹ Timasheff noemt van de meer bekende sociologen alleen Theodor Litt, Alfred Vierkandt, Georges Gurvitch en Jules Monnerot. Zie zijn: *Sociological theory; its nature and growth*, New York, 1957, blz. 266-276.

zie Strassen: *Fenomenologie e em p. me h de* 1965.¹₄₃

sociologie behoort¹. Tegen deze wijze van objectsbepaling zijn ons inziens bezwaren aan te voeren. Kenwijze en objectsbepaling hangen *van elkaar* af. De begrenzing van het object van een wetenschap hangt met name ook af van het antwoord op de vraag, welk begrippenkader samenhangende kennis kan opleveren, d.w.z. welk begrippenkader in staat is samenhangen in de realiteit vast te leggen. Wij laten de bezwaren tegen Weber's opvattingen evenwel voorlopig rusten en zullen eerst weergeven hoe deze auteur het object van de sociologie ziet, voorzover althans zijn beschouwingen hierover van belang zijn voor zijn methodologische opvattingen.

Als object van de sociologie ziet Weber het *sociale handelen*². Handelen is naar zijn opvatting ieder menselijk gedrag, waaraan de handelende persoon een subjectieve zin heeft verbonden. Dit handelen is sociaal indien het naar de subjectieve bedoeling van de actor op het gedrag van anderen is gericht en hierdoor in zijn verloop wordt beïnvloed. Het sociale handelen is dus te verklaren uit de zin, die de actor er aan heeft gegeven, en uit de oriëntatie op het gedrag van de ander.

De band tussen object en methode komt hier naar voren: de actor handelt met een bepaalde bedoeling, in zijn handelen ligt een bepaalde subjectieve zin besloten. Bij zijn handelen wordt hij bovendien geconfronteerd met het gedrag van een ander, dat hij in zijn handelen verdisconteert. Zulk een menselijk handelen kunnen wij in zijn subjectieve zin en in zijn verloop invoelend of zuiver intellectueel begrijpen.

Hoewel nu de sociologie het menselijk handelen bestudeert voorzover dit naar zijn subjectieve zin op het gedrag van andere subjecten is betrokken, betekent dit niet, dat gebeurtenissen waaraan deze subjectieve zin ontbreekt, de sociologie onverschillig zouden zijn³.

¹ Zie zijn opstel: *Methodische Grundlagen der Soziologie*, in: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, blz. 512/513. „Vorgänge und Regelmäßigkeiten, welche, *weil unverstehbar*, im hier gebrauchten Sinn des Wortes nicht als „soziologische Tatbestände“ oder Regeln bezeichnet werden, sind natürlich um deswillen nicht etwa weniger wichtig. Auch nicht etwa für die Soziologie im hier betriebenen Sinne des Wortes (der ja eine Begrenzung auf „verstehende Soziologie“ enthält, welche niemandem aufgenötigt werden soll und kann)“ (curs. van ons.)

² *Methodische Grundlagen der Sociologie*, o.c., blz. 503 e.v.

³ Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie, o.c., blz. 407 en *Methodische Grundlagen der Soziologie*, o.c., blz. 506/507 en 512/513.

Hun betekenis voor de verstehende sociologie ligt evenwel hierin, dat zij fungeren als voorwaarden en gevolgen waarop de handelende persoon zich oriënteert. Zij kunnen remmend of bevorderend werken op het sociale handelen. Weber rekent deze „sinnfremde” feiten en gebeurtenissen niet tot het object van de sociologie, omdat zij „methodisch... in eine andere Stelle (rücken) als das verstehbare Handeln”¹, m.a.w. omdat zij „unverstehbar” zijn.

De kenwijze van de sociologie, namelijk het „verstehen”, is ook de reden, dat de afzonderlijke actor in zijn handelen de laatste eenheid van analyse vormt². Psychische processen binnen de actor hebben, omdat zij onttrokken zijn aan zijn subjectieve zingeving, in de sociologische beschouwingswijze dezelfde plaats als de feiten uit de dode natuur: zij zijn voorwaarde of voorwerp van oriëntatie voor de actor.

De actor als laatste eenheid van analyse te zien, zal de meeste rationeel-empirische sociologen niet moeilijk vallen³. Opmerkelijker is evenwel, dat bij Weber de afzonderlijke mens ook naar boven toe de grens voor de analyse vormt, m.a.w. hij is de enige eenheid van analyse. Begrippen, zoals „staat”, „vereniging” en dergelijke duiden bepaalde soorten van menselijk samenhandelen aan, doch het is de taak van de sociologie hen tot „verständliches” handelen, d.w.z. tot het handelen van de deelnemende individuen terug te brengen. Alleen de enkeling is drager van zinvol gedrag. De bovengenoemde begrippen van collectiva, zoals de staat, zijn van sociologische betekenis in zoverre zij tot de voorstellingswereld van mensen behoren en derhalve oriëntatiepunten voor het handelen zijn.

Gezien de nadruk, welke Weber op de individuele actor legt, is het goed hier vast te stellen, dat hij sociologie en psychologie van elkaar onderscheidt⁴. De sociologie interesseert zich niet voor de psychische

¹ Methodische Grundlagen der Soziologie, o.c., blz. 513. Zie ook: Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie, o.c., blz. 405.

² Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie, o.c., blz. 415.

³ Onze opvatting wordt echter nauwkeuriger uitgedrukt door de formulering: het positioneel bepaalde handelen van de actor. Bij Weber komt herhaaldelijk ook de psychologisch bepaalde differentiatie in het handelen als object van de sociologie naar voren.

⁴ Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie, o.c., blz. 406.

aspecten van het handelen, maar voor de differentiatie in het handelen op grond van de oriëntatie van de actor¹.

Versillen in de psychische achtergronden zijn als zodanig voor de socioloog niet belangrijk. De oriëntaties van verschillende actors of van een en dezelfde actor op verschillende tijdstippen en het daaruit voortvloeiende verloop der handelingen hoeven, om gelijk te zijn, geen gelijke psychische constellaties als achtergrond te hebben. Weber geeft als voorbeeld hoe een onderneming onder twee elkaar opvolgende directies met zeer verschillende karaktereigenschappen toch een volkomen gelijk streven naar rentabiliteit kan manifesteren.

Fundamenteel voor Weber's beschouwingen is niet alleen zijn keuze van de verstehende methode, maar tevens zijn opvatting omtrent het kendoel van de sociologie, of ruimer van de cultuurwetenschappen in het algemeen. Hoewel zijn methodologische inzichten, zoals weergegeven in zijn laatste werken², nauwelijks verschillen van die uit zijn eerste publicaties³, schijnt Weber in zijn latere verhandelingen, die meer uitdrukkelijk betrekking hebben op de sociologie, voor deze wetenschap wel meer dan vroeger een generaliserende werkwijze van belang te achten⁴. Dit neemt niet weg, dat het grote verschil tussen natuur- en cultuurwetenschappen voor hem hierin bestaat, dat de eerstgenoemde wetenschappen naar wetten zoeken, de tweede groep daarentegen naar de typisch eigen karakteristieken van hun verschijnselen.

In zijn opstel *Roschers historische Methode*⁵ behandelt hij voornamelijk

¹ Dit argument is niet voldoende. Immers de vraag rijst: hoe kunnen deze oriëntaties worden verklaard? Aan het antwoord: „mede door psychologische factoren” ontsnapt men alleen door slechts die oriëntaties als object van de sociologie te beschouwen, welke samenhangen met de sociale positie van de actor.

² Bijvoorbeeld: *Methodische Grundlagen der Soziologie*, o.c., blz. 503-523.

³ Met name zijn opstellen over Roscher en Knies, o.c., 1-145.

⁴ Deze generaliserende werkwijze heeft echter vooral een heuristische functie. Zij dient om de unieke realiteit beter te kunnen begrijpen. Vgl. de uitspraak van Timasheff, o.c., blz. 169: „Since the cultural processes are constantly forming and reforming, the subject matter of the cultural sciences is subject to change; therefore, Weber held, a systematic or generalizing science of culture is out of the question. Social science must be an empirical science of concrete reality.”

⁵ O.c., blz. 1-42.

de tegenstelling tussen de Gesetzeswissenschaften en de Wirklichkeitswissenschaften. De Gesetzeswissenschaften trachten de zeer gevarieerde werkelijkheid te ordenen door zo algemeen mogelijke begrippen en wetten te formuleren. Zij ontdoen ter bereiking van dit doel de concrete verschijnselen in toenemende mate van hun individuele „toevalligheden”. Dit betekent echter een toenemende verwijdering van de concrete, individuele en kwalitatieve bijzonderheid van de empirische werkelijkheid. Het studieterrein van deze wetenschappen ligt daarom daar, waar het voor ons wezenlijke (wetenswaardige) van de verschijnselen samenvalt met hun soortelijke eigenschappen¹.

De werkelijkheidswetenschappen daarentegen hebben een ander kendoel. Zij willen de werkelijkheid leren kennen in haar kwalitatieve bijzonderheid en uniekheid, d.w.z. in de kenmerken, die voor ons juist vanwege hun eigen karakter de wezenlijke zijn. Hun ideaal, namelijk het wezenlijke in het individuele verschijnsel van het „toevallige” (d.i. hier: betekenisloze) te scheiden en concreet in het bewustzijn te brengen en hun behoefte om het individuele in een samenhang van onmiddellijk begrijpbare, concrete oorzaken en effecten in te voegen, dwingt hen tot een steeds meer genuanceerde uitwerking van begrippen. Op deze wijze wordt de individuele werkelijkheid door selectie en samenvoeging van karakteristieke kenmerken steeds meer benaderd. De begrippen krijgen een steeds grotere inhoud en geringere extensiteit². Het studieveld van deze wetenschappen is dat deel van de werkelijkheid, dat ons in haar concrete individualiteit en niet in haar soortelijke kenmerken interesseert.

Het verschil tussen de nomothetische en idiografische werkwijze komt volgens Weber³ ook duidelijk tot uiting in het tegengestelde gebruik van feiten uit de sociale werkelijkheid. De nomothetische wetenschap streeft naar begripsvorming, waarbij zij het particuliere verschijnsel gebruikt als representant van een abstract begrip, d.w.z. als kenmiddel. De werkelijkheidswetenschappen voegen dit particu-

¹ Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, o.c., blz. 4-6.

² Opgemerkt moet worden, dat niet alle begrippen van de werkelijkheidswetenschappen deze kenmerken volgens Max Weber bezitten, doch slechts een deel, en wel het specifieke, d.w.z. van de natuurwetenschappen onderscheiden deel. Zie o.c., blz. 6, voetnoot 1.

³ Cf. Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik, o.c., blz. 237.

liere verschijnsel als lid, d.w.z. als „Realgrund”, in een reële, concrete
samenhang met gebruikmaking van de producten van de begrips-
vorming als heuristisch middel en als weergavemiddel. Voor deze
wetenschappen vormen de individuele bestanddelen van de werkelijk-
heid niet als kenmiddel, maar als kenobject, en concrete causale betrek-
kingen niet als kengrond, doch als reële oorzaak voorwerp van beschou-
wing.

Vermeld dient te worden, dat naar Weber's inzicht het onderscheid tussen generaliserende en werkelijkheidswetenschappen niet zijn oorzaak vindt in de principiële onmogelijkheid om psychische of geestelijke feiten onder soortbegrippen en wetten te brengen¹. De kwestie is evenwel, dat zulke wetten zijns inziens er weinig toe bijdragen die aspecten van de werkelijkheid te doen begrijpen die van belang zijn. Niet verschillen in de kenmogelijkheden, maar in de nagestreefde kennis zijn de voornaamste redenen om beide soorten wetenschappen te onderscheiden. Bovendien is het volgens Weber gerechtvaardigd de cultuurwetenschappen als een afzonderlijke groep te beschouwen, omdat het menselijk handelen voor een *zinvolle duiding* toegankelijk is.

Als kendoel van de geschiedwetenschap en de haar verwante wetenschappen² ziet hij het geestelijk begrijpen van de ons omringende werkelijkheid in haar unieke wording en samenhang, waarbij het er om gaat de karakteristieke betekenis van de afzonderlijke concrete cultuurelementen in hun concrete, voor de innerlijke ervaring begrijpbare oorzaken en werkingen bewust te laten worden³.

Weber wil de sociale werkelijkheid in haar bijzonderheid begrijpen: de samenhang en de culturele betekenis van de verschijnselen in hun huidige constellatie enerzijds, de oorzaken van hun zo-geworden-

¹ Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, o.c., blz. 12, voetnoot.

² Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, o.c., blz. 46/47. "Dabei akzeptieren wir vorläufig einmal ohne Diskussion den Standpunkt von Knies, wonach die Wissenschaften, in welchen menschliches "Handeln", sei es allein, sei es vorzugsweise, den Stoff der Untersuchung bilde, innerlich zusammengehören, und, da dies unstreitig in der Geschichte der Fall ist, so wird hier von der Geschichte und den ihr verwandten Wissenschaften gesprochen, wobei vorerst ganz dahingestellt bleibt, welche jene Wissenschaften sind."

³ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 14.

zijn anderzijds. De individuele werkelijkheid is echter oneindig veelvoudig en als zodanig niet in haar volle omvang te beschrijven, laat staan causaal te verklaren. Slechts een bepaald deel, het wezenlijke, d.w.z. wetenswaardige, kan daarom voorwerp van wetenschappelijke studie zijn. Het gaat hem nu om kennis van de werkelijkheid in haar culturele betekenis. Deze betekenis veronderstelt het betrekken van empirische verschijnselen op waarden. Die delen van de werkelijkheid, welke betekenis hebben voor door ons aanvaarde waarden, vormen object van studie, en slechts die¹.

¶ Het betekenisvolle valt niet samen met het wetmatige. Immers de specifieke betekenis, die een deel van de werkelijkheid voor ons heeft, is juist niet te vinden in dat, wat het met vele andere verschijnselen deelt. De studie van de werkelijkheid in haar eigen karakteristieke kenmerken onderscheidt zich daarom fundamenteel van die, welke algemene begrippen en wetten tracht te formuleren. De causaliteitsvraag is, waar het om de individualiteit van een verschijnsel gaat, niet een vraag naar wetten, maar naar concrete causale samenhangen, naar een individuele constellatie als oorzaak. De kennis van wetten kan hier geen doel, doch slechts middel van onderzoek zijn. Als zodanig is zij evenwel onmisbaar. Want Weber deelt de opvatting, dat indien causale kennis toerekening van concrete gevolgen aan concrete oorzaken is, deze toerekening, wil zij empirische waarde hebben, zonder nomologische kennis niet mogelijk is².

Indien bepaalde aspecten van een individuele gebeurtenis niet verklaarbaar zijn door subsumptie onder algemene wetten, dan moet onze behoefte aan causale verklaring zich tevreden stellen met de constatering, dat de niet verklaarde delen van de individuele werkelijkheid niet met onze nomologische kennis in strijd zijn. In tegenstelling tot de natuurwetenschappen hoeven de cultuurwetenschappen het bij deze constatering echter niet te laten. Bij de bestudering van het menselijk handelen kan onze behoefte aan causale kennis op een kwalitatief geheel eigen wijze bevredigd worden. Wij hoeven het concrete menselijke gedrag niet slechts te aanvaarden als niet in strijd met enigerlei wet, maar wij kunnen voor dat gedrag ook concrete

¹ Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, o.c., blz. 170-175.

² Die „Objektivität“ ..., o.c., blz. 175-179.

motieven opsporen waardoor het zinvol te duiden wordt. Op deze wijze kan ons dat gedrag als „adaequaat veroorzaakt” begrijpelijk worden, d.w.z. als voldoende verklaard, gegeven bepaalde doeleinden en inzichten van de handelende mens¹.

Deze zinvolle duiding praevaleert als doel boven de formulering van algemene wetten. Indien de zin van het concrete handelen onmiddellijk evident is vast te stellen, dan is het ons onverschillig of een wet kan worden geformuleerd, die dit afzonderlijke geval omvat. Op zich genomen „betekent” een wet voor ons nog niets, d.w.z. maakt zij het ons niet mogelijk te begrijpen waarom op de geïmpliceerde wijze wordt gehandeld. Wij zullen dit eerst dan begrijpen, als ons de mogelijkheid van een „innerliche Nachbildung” van de beoogredenen in onze fantasie is gegeven.

Hoewel Weber van mening is, dat het vaststellen van de empirische gelding van de door duiding verkregen kennis generalisaties veronderstelt, vindt hij het toch slechts nodig „wetten” te formuleren, wanneer de ervaring van alledag niet voldoende is voor een eenzinnige causale toerekening. In dat geval zal de kenniswaarde van deze wetten des te groter zijn, naarmate zij nauwer aansluiten bij de onmiddellijk begrijpbare duiding van concrete historische verschijnselen².

Dat Weber de mogelijkheid van wetten voor de sociale verschijnselen erkent, deze wetten als middel van onderzoek nodig acht, doch als doel verwerpt, blijkt ook duidelijk uit zijn definitie van het causaliteitsbeginsel en de mate waarin dit volgens hem in de cultuurwetenschappen wordt toegepast. Naar zijn inzicht³ impliceert dit beginsel tweeërlei: de gedachte van werking van kwalitatief onderscheiden verschijnselen op elkaar, en de idee van gebondenheid aan regels. Die empirische wetenschappen, die de qualiteiten van de werkelijkheid bestuderen, i.c. de geschiedwetenschap en alle cultuurwetenschappen, hanteren de causaliteitscategorie in haar volle omvang: zij beschouwen toestanden en veranderingen in de werkelijkheid als „bewerkt” en „werkend” en proberen deels door abstractie causale regelmatigheden te vinden, deels concrete oorzakelijke samenhangen door een verwijzing naar regels te verklaren. Welke rol de for-

¹ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 65 e.v.

² Roscher und Knies ..., o.c., blz. 113.

³ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 135 e.v.

mulering van regels speelt, is evenwel afhankelijk van het specifieke kendoel.

Door welke procedures verkrijgen wij nu het inzicht en kunnen wij aantonen, dat er een causale relatie bestaat tussen de „wezenlijke” bestanddelen van een gevolg en bepaalde delen uit de oneindige veelheid van mogelijke condities? Volgens Weber¹ voltrekt de causale toerekening zich in de vorm van een gedachtenproces, dat een reeks abstracties bevat. De eerste en beslissende is die, dat wij van de feiten, die wij als oorzaken beschouwen, er een of enkele in een bepaalde richting veranderd denken en ons dan afvragen, of onder de aldus veranderde condities een wezenlijk gelijk gevolg of een ander – en zo ja, welk? – te verwachten zou zijn geweest. —

Beschouwen wij nu deze „mogelijkheidsoordelen”, d.w.z. uitspraken over het resultaat dat bij uitschakeling of verandering van bepaalde voorwaarden zou zijn ontstaan, nauwkeuriger, dan kan er volgens Weber geen twijfel over bestaan, dat het gaat om isoleringen en generalisaties. Het verschijnsel wordt zover in componenten ontleed tot op ieder van hen een ervaringsregel kan worden toegepast en kan worden vastgesteld, welk gevolg van ieder van hen afzonderlijk en in verschillende combinaties volgens de ervaringsregels te verwachten zou zijn geweest. Een mogelijkheidsoordeel impliceert derhalve steeds ervaringsregels.

Weber is zich bewust, dat de criticus de vraag kan stellen, welke gelding aan deze mogelijkheidsoordelen toekomt. Betekent het feit, dat het vaststellen van de mogelijke afloop van het proces steeds aan de „fantasie” moet worden overgelaten, niet dat het wetenschappelijk werk is overgeleverd aan de subjectieve willekeur? Hij geeft toe, dat over het algemeen niet met aanmerkelijke waarschijnlijkheid uit algemene ervaringsregels is te besluiten, ook niet bij ideale volkomenheid van het bronnenmateriaal², wat zou zijn gebeurd indien een bepaalde conditie veranderd word gedacht. Maar volgens hem is dit ook niet nodig. Om de causale betekenis van een historisch feit vast te stellen is het slechts nodig zich af te vragen of bij eliminatie of verandering van dit feit het verloop der gebeurtenissen volgens algemene

¹ Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik, o.c., blz. 273 e.v.

² Weber houdt zich in deze uiteenzetting meer in het bijzonder bezig met de geschiedwetenschap.

ervaringsregels op *voor ons belangrijke* punten anders had *kunnen* zijn. Zou het verloop naar ons weten niet anders hebben kunnen zijn, dan is het betrokken feit causaal zonder betekenis. Kan door een positief antwoord de causale relevantie wel worden beaamd, dan is het objectieve mogelijkheidsoordeel, dat over deze relevantie uitspraak doet, vatbaar voor vele graden van bepaaldheid.

Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn geworden, welke betekenis Weber hecht aan de nomologische kennis. Hij acht de ervaringsregel noodzakelijk voor een empirisch geldige causale verklaring, maar het opstellen van zulke regels kan geen doel zijn voor een wetenschap die de sociale werkelijkheid bestudeert.

2. *Het verstehen. Zijn evidentie en gelding*

In het voorgaande werd reeds naar voren gebracht, dat onze behoefte aan causale verklaring bij de analyse van het menselijk gedrag een bevrediging kan vinden, die bij de bestudering van een natuurverschijnsel is uitgesloten. Wij kunnen het menselijk gedrag begrijpen d.w.z. met een innerlijk naleefbaar concreet motief of een complex van motieven verbinden. In het volgende zullen wij ingaan op de aard van het begrijpen en zijn methodologische status.

Het begrijpen van een handeling kan betrekking hebben op twee wel te onderscheiden aspecten, namelijk op het *wat* (de zin) en op het *waarom* van de handeling. Weber onderscheidt daarom nadrukkelijk twee soorten van begrijpen¹.

1) Het *actuele* begrijpen is een begrijpen van de subjectieve zin van een handeling. Zoals wij de klanken „verstaan”, voortgebracht door iemand, die onze taal spreekt, zo begrijpen wij ook de betekenis van een handeling. Wij weten bijvoorbeeld wat het aanleggen van een geweer betekent.

2) Daarnaast is er een *verklarend* begrijpen, d.i. een begrijpen van een handeling uit de motieven van de handelende mens. Een actueel begrepen handeling wordt vanuit een bepaald motief verklaard. Handeling en motief vormen een *betekenissamenhang*. Het leren kennen van de betekenissamenhang waartoe een actueel begrepen handeling

¹ Methodische Grundlagen der Soziologie, o.c., blz. 507.

krachtens de bedoeling van de handelende mens behoort, betekent het verklaren van die handeling.

Het begrijpen bezit nu het kenmerk van evidentie¹. Deze evidentie kan zijn: rationeel of invoelend nabelevend. Rationeel evident is op het gebied van het handelen vooral die handeling, welke in haar betekenissamenhang volledig intellectueel kan worden begrepen, invoelend evident zijn die handelingen welke in hun gevoelssamenhang kunnen worden nabeleefd. Bij uitstek evident is, gegeven de doeleinden en de daarvoor relevante ervaringsfeiten, de keuze van de middelen. Daarentegen zijn vele laatste doeleinden en waarden, waarop het menselijk handelen gericht kan zijn, voor ons dikwijls niet volledig evident. Hoe meer zij van onze eigen laatste waarden afwijken, des te moeilijker kunnen wij hen invoelend nabelevend begrijpen. Dit geldt ook voor affecten en de hieruit voortvloeiende irrationele reacties. Hoe minder wij zelf voor deze affecten toegankelijk zijn, des te moeilijker valt het ons hen emotioneel na te beleven. Wel kunnen wij trachten hun invloed op richting en middelen van het handelen intellectueel na te gaan².

Weber maakt een duidelijk onderscheid tussen de *evidentie* van een duiding en haar *causale geldigheid*. Een in zijn betekenissamenhang nog zo'n evidente duiding behoeft geenszins de causaal geldige te zijn. Zij blijft een *hypothese*, die op de gebruikelijke wijze moet worden geverifieerd. Soms verbergen verdringingen aan de handelende mens zelf de werkelijke samenhang van motief en handeling. Bovendien kunnen aan uiterlijk gelijksoortige handelingen zeer verschillende motieven ten grondslag liggen³.

Over de logische positie van het duidend begrijpen maakte Weber reeds in een van zijn vroegste opstellen opmerkingen, waaruit duidelijk blijkt, dat hij voor de demonstratie van de empirische geldigheid van de duiding aansluiting bij de procedures van de natuurwetenschappen noodzakelijk acht. De logische structuur van kennis blijkt, zegt hij, wanneer haar empirische waarde in het concrete geval moet worden aange-toond. Wil deze worden aange-toond, dan zijn twee dingen nood-

¹ Weber gebruikt deze term voor: „innere Anschaulichkeit der Bewusstseinsvorgänge”, in: Roscher und Knies ..., o.c., blz. 115, voetnoot 1.

² Methodische Grundlagen ..., o.c., blz. 504/505.

³ Methodische Grundlagen ..., o.c., blz. 509.

1)
zakelijk: (relatieve) bepaaldheid van de gebruikte begrippen en voorts
2) generalisaties. De toepassing van „ervaringsregels” met het doel de
duiding van het menselijk handelen te controleren onderscheidt
zich in wezen niet van dezelfde procedure bij de oorzakelijke ver-
klaring van concrete natuurverschijnselen. De indruk van een verschil
ontstaat hierdoor, dat wij bij de duiding van het menselijk handelen
de uitdrukkelijke formulering van onze ervaring in „regels” vaak
nalaten en de generalisaties impliciet toepassen¹.

Ieder „begrijpen” veronderstelt (psychologisch) evenwel „ervaring”
en is (logisch) slechts door zijn betrekking op ervaring als geldend
aantoonbaar². De *evidentie* van het begrijpbaar geduide dient dus zorg-
vuldig van de empirische *geldigheid* te worden onderscheiden. Zij is,
volgens Weber’s uitdrukking, een zuiver phaenomenologische quali-
teit van de duiding, die niet met een specifieke empirische „zekerheid”
van de voor de duiding toegankelijke processen mag worden gelijk-
gesteld³.

Een bepaalde soort duidende kennis, die bij Weber een belangrijke
rol speelt, is de rationele duiding met behulp van de categorieën doel
en middel. Menselijk handelen dat wij kunnen begrijpen als bepaald
door duidelijk gestelde doeleinden en door een scherp inzicht in de
middelen, wordt begrepen met een grote mate van evidentie. Dit komt,
omdat de relatie middelen-doel vatbaar is voor een rationele, generali-
serende causale beschouwing. Er is geen rationeel handelen, wanneer
niet een complex van ervaringsregels in beschouwing wordt genomen,
waaruit blijkt welk resultaat bij een bepaalde wijze van handelen is te
verwachten⁴.

¹ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 111. Naar onze mening vergeet Weber in deze uiteen-
zetting over de demonstratie van de empirische waarde van de duiding van een concrete
handeling het belangrijkste onderdeel, namelijk het op objectieve wijze vaststellen van het
concrete motief. Het is niet voldoende aan een handeling verstehend een motief toe te
schrijven en ter contrôle na te gaan of deze duiding overeenkomt met een algemene regel.
De empirische waarde van de duiding blijkt door objectief vast te stellen of het bedoelde
motief aanwezig was. De generalisatie geeft een steviger basis en opent de mogelijkheid
tot „verklaring”.

² Roscher und Knies ..., o.c., blz. 115.

³ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 126.

⁴ Roscher und Knies ..., o.c., blz. 126 e.v.

3. De ideaaltypen

Kenmerkend voor de methodologische opvattingen van Max Weber zijn ook zijn uiteenzettingen over het ideaaltype. Weber zelf noemt het ideaaltype een gedachtenconstructie, die betrekkingen en processen uit de historische werkelijkheid verenigt tot een consistent geheel¹. Het wordt geconstrueerd door een eenzijdige accentuering van een of enkele gezichtspunten en door de synthese van een aantal afzonderlijke verschijnselen, die bij genoemde gezichtspunten passen, tot een consistente gedachtenconstructie. In zijn begripsmatige zuiverheid is het ideaaltype niet empirisch vast te stellen. Zijn betekenis voor de empirische werkelijkheid bestaat hierin, dat waar de in het ideaaltype geconstrueerde samenhangen in een bepaalde mate in de werkelijkheid voorkomen, de eigen aard van deze samenhangen door middel van het ideaaltype kunnen worden verduidelijkt en begripbaar gemaakt.

Het is nu mogelijk ideaaltypen op te stellen die van elkaar verschillen en toch alle kunnen pretenderen de idee van bijvoorbeeld de kapitalistische cultuur weer te geven. En terecht maken zij hierop aanspraak, omdat zij alle de betekenisvolle kenmerken van deze cultuur aan de werkelijkheid hebben ontleend en tot een consistent beeld hebben verenigd. Dit is mogelijk, omdat wij de cultuurverschijnselen op onderling zeer verschillende waarden kunnen betrekken, die evenzovele selectie-criteria vormen voor de in het ideaaltype op te nemen samenhangen. Al deze samenhangen zijn voor ons „objectief mogelijk”, d.w.z. adaequaat aan onze nomologische kennis. Of een ideaaltype wetenschappelijk vruchtbaar is, is slechts te besluiten uit zijn waarde voor onze kennis van concrete cultuurverschijnselen in hun samenhang, hun oorzakelijke bepaaldheid en in hun betekenis. Niet als doel, doch slechts als middel is de constructie van ideaaltypen van belang.

Watkins merkt op², dat zich in Weber's opvattingen omtrent het ideaaltype veranderingen hebben voorgedaan. In zijn essay: Die „Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Er-

¹ Die „Objektivität” ..., o.c., blz. 190 e.v.

² J. W. N. Watkins: Idealtypes and historical explanation, in: Feigl and Brodbeck o.c., blz. 723-743.

kenntnis, (1904), zou Weber zijn eerste versie van het ideaaltype hebben gegeven met het doel de socioloog in staat te stellen particuliere gebeurtenissen aan particuliere antecedenten te relateren. Daarmede zou hij zich in een onhoudbare methodologische positie hebben geplaatst, omdat in concrete gevallen geen oorzakelijkheid kan worden vastgesteld zonder verwijzing naar algemene wetten. Volgens Watkins zou Weber dit standpunt in zijn *Wirtschaft und Gesellschaft* hebben verlaten om te pleiten voor een algemeen toepasbaar theoretisch systeem, dat zou moeten worden opgebouwd uit ideaaltypen, gelijk aan de deductieve modellen van de economie.

Deze constatering is onjuist. Op de eerste plaats heeft Weber er nooit twijfel over laten bestaan, ook niet in zijn eerste publicaties, dat hij oorzakelijkheidsoordelen in concrete gevallen onmogelijk acht zonder verwijzing naar algemene regels¹. Iets anders is of hij voldoende de consequenties van dit juiste inzicht heeft getrokken, met name of hij het niet te veel heeft gelaten bij de constatering, dat nomologische kennis noodzakelijk is, en te weinig het leren kennen van algemene regels als probleem heeft gesteld. Men krijgt, Max Weber's opstellen lezende, vaak de indruk, dat hij de „Erfahrungsregel” niet ziet als een empirische generalisatie, door systematische procedures verkregen, doch als het resultaat van alledaagse ervaring.

Voorts is het niet juist, dat Weber pas in zijn *Wirtschaft und Gesellschaft* heeft gesproken over ideaaltypen conform de modellen van de economie. Reeds in zijn opstellen over Roscher en Knies sprak hij over „idealtypische Konstruktionen generellen Characters, wie die „Gesetze” der abstrakten Nationalökonomie”².

Hoewel Weber dus van het begin af een algemeen karakter van zijn ideaaltypen niet heeft uitgesloten, moet Watkins worden toegegeven, dat hij in zijn latere werken, wanneer hij uitdrukkelijk spreekt over de sociologie, meer aandacht heeft voor de generaliserende werkwijze dan toen hij vroeger sprak over de geschiedenis als de representant van de cultuurwetenschappen³. Als voornaamste functie van de ideaal-

¹ Die „Objektivität” ..., o.c., blz. 174 e.v. en Roscher und Knies ..., o.c., blz. 111 en 115.

² Roscher und Knies ..., o.c., blz. 130.

³ Zie: Methodische Grundlagen ..., o.c., blz. 520. „Die Soziologie bildet - wie schon mehrfach als selbstverständlich vorausgesetzt - Typen-Begriffe und sucht generelle Regeln des Geschehens. Im Gegensatz zur Geschichte, welche die kausale Analyse und

typen blijft hij evenwel zien: de analyse van de *historische* werkelijkheid.

Eenzinnig in het gebruik van de term „ideaaltype” is Weber overigens niet geweest. Men moet concluderen, dat het ideaaltype nu eens het karakter van een begrip heeft, dan weer een stelsel van algemene relaties tussen verschijnselen blijkt aan te duiden¹.

Het ideaaltype als begrip dient om een feitelijk verschijnsel te vergelijken met een ideale constructie en daardoor beter inzicht te krijgen in het empirische phaenomeen. Op het ideaaltype als begrip grijpt Blumer terug als hij voor het gebruik van „sensitizing concepts” in de sociologie pleit². Zulke begrippen omschrijven niet nauwkeurig wat gemeenschappelijk is aan een klasse van objecten, maar zij geven de socioloog een „general sense of reference and guidance” bij de benadering van empirische verschijnselen. Als begrip maakt het ideaaltype ons de classificatie van verschijnselen mogelijk, zoals ook een soortbegrip dit doet.

Bij het ideaaltype als stelsel van algemene relaties tussen variabelen ligt de zaak anders. Bij het opstellen van bijvoorbeeld de wetten van de theoretische economie gaat men uit van de veronderstelling, dat mensen zich bij het nastreven van bepaalde doeleinden uitsluitend oriënteren op de gedragsnorm: „zo groot mogelijke opbrengsten bij zo gering mogelijke offers”. *homo economicus*
Op grond van doel, gedragsnorm en beschikbare middelen formuleert men nu de algemene economische handelwijzen. Een ideaaltype in deze zin heeft niet alleen classificatorische waarde, dient niet alleen om een bepaalde empirische handeling te classificeren als economisch handelen, maar heeft twee belangrijkere functies. Zij verklaart waarom een economische handeling verloopt zoals zij verloopt en helpt bij het zoeken naar een verklaring waarom een bepaalde handeling zich niet volgens het schema heeft voltrokken.

Zurechnung individueller, kulturwichtiger, Handlungen, Gebilde, Persönlichkeiten erstrebt ... Wie bei jeder generalisierenden Wissenschaft bedingt die Eigenart ihrer Abstraktionen es, dass ihre Begriffe gegenüber der konkreten Realität des Historischen relativ inhaltsleer sein müssen. Was sie dafür zu bieten hat, ist gesteigerte Eindeutigkeit der Begriffe” enz.

¹ Voor het ideaaltype als begrip zie bijvoorbeeld: Die „Objektivität” ..., blz. 193 en 194, waar hij onder meer spreekt over het ideaaltype als „rein ideales Grenzbegriff”.

² H. Blumer: What is wrong with social theory? in: American sociological review, 1954, 19, blz. 3-10.

1. *Weber en de natuurwetenschappelijke methode*

Vergelijken wij de opvattingen uit het vorige hoofdstuk met die van Weber, dan zijn ons inziens de verschillen niet zo volkomen als de tegenstelling natuurwetenschappelijk-geesteswetenschappelijk zou doen vermoeden.

Evenzeer als Weber interesseert ons de historische werkelijkheid. Maar terwijl hij de werkelijkheid allereerst wil begrijpen, gaat onze belangstelling vooral naar de verklaring uit. Zijn begrijpen heeft betrekking op de subjectieve bedoeling van de actor bij het handelen, ons verklaren op de sociologische determinismen achter deze subjectieve zingeving.

Met betrekking tot het verstaan erkennen wij, dat onze innerlijke bekendheid met de sociale werkelijkheid ons in staat stelt gemakkelijker hypothesen op te stellen en van groot belang is voor de formulering van de relevante begrippen. Weber geeft daarentegen toe, dat de geldigheid van deze hypothesen empirisch moet worden aangetoond en verklaard door te verwijzen naar ervaringsregels. Terwijl Weber tengevolge van zijn belangstelling voor de subjectieve bedoeling van de actor aan de verstehende methode primaire betekenis toekent, leggen wij evenwel gezien onze behoefte aan verklaring de nadruk op de formulering van wetten.

Onze beperkte opvatting van het begrip sociologische wet en generaliserende sociologie vertoont enige raakpunten met de ideaaltypen van Weber, opgevat als stelsel van wetten. De schema's of ideaaltypen, die hij ter verklaring van de werkelijkheid opstelt, zijn evenwel *heuristische* middelen geen *theorie*. Ondanks de beklemtoning van hun empirische basis hebben deze ideaaltypen bovendien een sterk aprioristisch element¹. Niet voor niets stelt Weber het doelgerichte rationele handelen zo centraal. Waar het handelen slechts door doel en middelen wordt beheerst zijn de mogelijkheden het grootst om a priori het gedrag te bepalen. Het economisch handelen is bij

¹ J. M. M. de Valk: De evolutie van het wetsbegrip in de sociologie, Assen, 1960, blz. 101 e.v.

uitstek een „zweckrationales” handelen en werd ten tijde van de grondvesters van de economie minder dan nu in zijn verloop door institutionele elementen beïnvloed. Daarom is het te verklaren, dat de wetten uit de klassieke economie niet alleen deductief te formuleren waren, maar in die tijd bovendien een grote werkelijkheidswaarde hadden.

In tegenstelling tot Weber zien wij de sociologische wetten niet als heuristische middelen, doch als elementen van een theorie. Zonder de mogelijkheid uit te sluiten dat met behulp van de verstehende methode a priori regelmatigigheden kunnen worden geformuleerd, menen wij bovendien dat de tendentiewetten van de sociologie voornamelijk zullen steunen op systematisch onderzoek. Reden voor dit standpunt is, dat zowel de keuze van de doeleinden als van de middelen voor het handelen door normen wordt beperkt. De inhoud van normen nu is een empirisch gegeven, is historisch-cultureel bepaald en kan verschillen naargelang de handelingsituatie. Zij is niet a priori te formuleren, doch eist empirisch onderzoek. Bovendien spelen waarden niet slechts een rol, voorzover zij de keuze van doeleinden en middelen *reguleren*, doch voor vele sociale handelingen zijn zij zelfs constitutief. Laatstgenoemde handelingen, bijvoorbeeld die tussen ouders en kinderen, tussen priester en gelovige, krijgen hun inhoud door een gerichtheid op waarden, niet door een gesanctioneerde doel-middelen-verhouding.

Het verschil tussen de ideaaltypen van Weber als heuristisch middel en onze tendentiewetten als onderdelen van een theorie gaat uiteindelijk terug op het verschil in kendoel. Uit de zeer gedifferentieerde sociale werkelijkheid is voor Weber datgene wetenswaard en dus object van studie, wat in zijn concrete configuratie betrokken wordt op voor ons belangrijke waarden. Wij daarentegen zoeken de regelmaat in het sociale leven te verklaren.

2. De verstehende methode als eigen kenwijze van de sociale wetenschappen

Volgens Weber is het verstehen een methode waardoor onze behoefte aan causale kennis bij de studie van het menselijk handelen op een kwalitatief geheel eigen wijze kan worden bevredigd. Theodore Abel

heeft deze pretentie nader geanalyseerd¹. Hij onderzocht wat de act van verstehen inhoudt. Zijn analyse baseert hij o.a. op het volgende voorbeeld. Er wordt een hoge correlatie geconstateerd tussen het percentage huwelijken in landbouwdistricten en een slechte oogst. Hoe „begrijpen” wij nu deze correlatie? Volgens hem zijn de volgende elementen in het spel. Er is een bepaalde *stimulus*, n.l. de slechte oogst, waarvan wij weten dat zij het inkomen van de boeren verlaagt. Vervolgens is er de *response*, een geringer aantal huwelijken, terwijl wij weten, dat een huwelijk financiële lasten met zich meebrengt.

De act van verstehen houdt nu het volgende in. Wij internaliseren de stimulus en de response in gevoelens van respectievelijk „zorg” en „vrees om nieuwe verplichtingen aan te gaan”. Vervolgens passen wij de gedragsregel toe: „mensen met financiële zorgen zullen ongaarne nieuwe verplichtingen aangaan”. Het begrijpen is dus een zich bewust zijn van het psychische proces, dat de verbinding van stimulus en response verklaren kan.

Het impliceert: *a.* een internalisatie van stimulus en response en *b.* het toepassen van een gedragsregel. Analyseren wij deze drie elementen nader. Het internaliseren van een stimulus is afhankelijk van ons vermogen een situatie of gebeurtenis zodanig te categoriseren, dat zij in staat is bij ons een persoonlijke ervaring op te roepen, die in de betreffende categorie past. Abel zegt, ook al ben ik geen landbouwer en heb ik nooit de gevolgen van een slechte oogst ervaren, indien ik weet dat het gevolg een verlaging van het inkomen is, dan kan ik mij voorstellen wat een boer moet voelen. Op soortgelijke wijze kunnen wij ons de gevoelens voorstellen, welke achter de response verborgen liggen. Tenslotte kan ook de toepassing van gedragsregels slechts worden verklaard uit het feit, dat wij uit persoonlijke ervaring weten, dat de met de stimulus en response hypothetisch verbonden gevoelstoestanden op de door de gedragsregel geformuleerde wijze met elkaar *kunnen* samengaan.

In alle drie haar elementen berust de act van verstehen dus op persoonlijke ervaring. Dit betekent, volgens Abel, dat deze daad *op zijn hoogst* slechts bevestigt, hetgeen wij reeds wisten. *Op zich genomen* verschaft zij slechts hypothetische kennis omtrent het handelen van anderen in zijn betekenissenhang.

¹ Th. Abel: The operation called *verstehen*, in: Feigl and Brodbeck: o.c., blz. 677 e.v.

Abel trekt uit zijn analyse als consequentie: de act van verstehen voegt niets toe aan onze kennis noch kan zij dienen als middel voor verificatie van onze proposities. Zij kan slechts een functie hebben bij het opstellen van hypothesen en geeft ons soms het genoegen de op objectieve wijze gevalideerde kennis tevens te „begrijpen”.

Moeten wij nu concluderen, dat het verstehen bij de sociologische theorievorming geen of een zeer ondergeschikte rol speelt? Wij menen van niet.

Als men het verstehen betreft op concrete gedragingen en men deze gedragingen *verklarend* wil begrijpen, dan heeft de methode alleen de functie om hypothesen te formuleren. Het belang van deze functie mag men overigens niet onderschatten. Het is de vraag of men zonder de innerlijke bekendheid met het object ver zou komen in het leren kennen van de sociale werkelijkheid. Vele geconstateerde samenhangen zouden niet of slechts met veel meer moeite kunnen worden verklaard, indien sociale feiten door ons slechts uitwendig konden worden geanalyseerd en niet in hun zin konden worden nabeleefd. Indien wij constateren – om een voorbeeld van Abel voor ons doel te gebruiken – dat in legeronderdelen waar men gemakkelijk promotie kan maken veel meer critiek wordt uitgeoefend op de promotiemogelijkheden dan in legeronderdelen waar zelden promoties plaats vinden, dan lijkt dit moeilijk verklaarbaar. Ons vermogen ons in beide situaties in te leven doet ons evenwel een hypothese aan de hand. Is het verband niet te verklaren door een interveniërende factor, namelijk de „verwachting promotie te zullen maken”?

Moeten wij, waar het gaat om uitwendigheden, volstaan met ons analyserend verstand, indien wij het menselijk handelen, dat is een handelen met een subjectieve zin, bestuderen, dan worden ons de belangrijke factoren vaak bekend door onze innerlijke bekendheid met het object. Het lijkt alsof de vanzelfsprekendheid van dit feit er toe leidt dat wij het over het hoofd zien.

Abel zegt, dat de act van verstehen slechts bestaat uit de toepassing van reeds door persoonlijke ervaring verworven kennis, zodat zij geen werktuig van analyse kan zijn en niets toevoegt aan onze wetenschappelijke kennis. Het kan hem worden toegegeven, dat deze act, voorzover het concrete gedragingen betreft, slechts tot hypothesen leidt. Maar bestaan deze hypothesen steeds uit ons reeds uit ervaring

bekende alternatieve verklaringsmogelijkheden? Wij menen van niet.

Op de eerste plaats is de sociale realiteit de persoonlijke ervaring van de socioloog grotendeels vreemd. Zijn op directe persoonlijke ervaring berustende kennis van het sociale handelen is zeer beperkt. Vele handelingensituaties zijn hem persoonlijk onbekend. Daar de mensen in deze situatie niet aan het proces van wetenschapsvorming deelnemen, moet hij als „vreemde” kennis over hun handelen verwerven. Deze kennis verkrijgt hij niet door zijn persoonlijke ervaring te expliciteren, doch door *vanuit* zijn persoonlijke ervaring – die steeds meer steun vindt in zijn wetenschappelijke kennis – zich in te leven in de bestudeerde handelingensituatie en zo hypothetische gronden voor het handelen te formuleren, die daarna objectief moeten worden geverifieerd.

Het verstaan is ons inziens een creatieve act¹, die leidt tot de formulering van nieuwe, zij het hypothetische kennis. Als hulpmiddel bij het formuleren van hypothetische verklaringen voor concreet gedrag is het verstehend vermogen evenwel meer dienstbaar aan het onderzoek dan aan de theorievorming. In deze functie kan het in vele gevallen worden vervangen door de ondervraging van de betrokkenen.

Van meer betekenis is evenwel de innerlijke bekendheid met de sociale werkelijkheid en het daaruit voortkomende vermogen tot „begrijpen” bij de formulering van het sociologisch begrippenkader. Hoe zouden wij moeten vaststellen, welke begrippen voor de sociologie essentieel zijn, indien wij de categorieën van het handelen niet door een systematische reflexie op onze eigen ervaring konden leren kennen, m.a.w. indien het sociale feit ons even uitwendig bekend was als het natuurgebeuren? Wij zouden dan als volgt te werk moeten gaan.

Met behulp van de *waarnemingstaal* zouden wij een aantal *waarneembare* verschijnselen kunnen beschrijven in hun eigenschappen en relaties om vervolgens te gaan speuren naar regelmaat in deze relaties. Wij zouden bijvoorbeeld vaststellen, dat in organisaties met talrijke promotiekansen de ontevredenheid over de promotiemogelijkheden

¹ Indien wij de stimulus-response analyse van Abel volgen, dan is het creatieve element gelegen in het categoriseren van stimulus en response.

groter is dan in organisaties met weinig promotiekansen. De relatie: hoe groter de promotiekansen, des te meer ontevredenheid over de promotiemogelijkheden, komt ons onverklaarbaar voor. Men zal gaan zoeken naar een interveniërende factor, die dit verband kan verklaren. Misschien zullen nog vele andere soortgelijke onverklaarbare relaties tussen verschijnselen worden ontdekt, alvorens iemand tot de „ontdekking” komt, dat indien men het begrip „verwachting” als hypothetische constructie invoert en op een bepaalde wijze definieert, alle gevonden relaties kunnen worden verklaard.

De essentiële sociologische categorieën zouden op deze wijze slechts kunnen worden gevonden door systematisch van de basis van de theorie, de empirische generalisaties, uit te gaan. Wij moeten er echter reeds aan twifelen of zonder het vermogen tot het begrijpen van het sociale handelen een empirische generalisatie kan worden opgesteld. Immers vele handelingen zouden op grond van hun uitwendige gelijkenis met elkaar worden gelijkgesteld, terwijl zij in feite verschillend zijn. Dit verschillend karakter erkennen wij alleen, doordat wij *begrijpen* dat de situaties waarin zij gesteld werden zeer uiteenlopend waren, en derhalve hun subjectieve zin zeer verschillend.

Onze mening is, dat zo theorievorming zonder onze innerlijke bekendheid met de categorieën van het handelen principieel al niet onmogelijk ware, zij in ieder geval practisch onmogelijk zou zijn. Nu wij deze bekendheid wel bezitten, kunnen wij de handelings-situatie en de actor in hun voornaamste theoretische componenten analyseren zonder voor deze componenten reeds een systematische basis te hebben in de waargenomen realiteit. Een goed voorbeeld van zulk een analyse vindt men bij Talcott Parsons, die de categorieën van het handelen zeer systematisch heeft vastgesteld.

Ons inziens is het verklarend begrijpen, in zoverre het zich richt op de formulering van een conceptueel model, niet vatbaar voor de bezwaren van Abel, omdat zijn analyse van het verstaan alleen betrekking heeft op een onderzoekshandeling, die onafhankelijke empirische gebeurtenissen met elkaar verbindt. Slechts in zoverre dit laatste gebeurt is er sprake van een hypothese. Men kan nu tegenwerpen, dat zulk een conceptuele analyse niet alleen niets toevoegt aan onze kennis, in zoverre zij persoonlijke ervaring expliciet maakt, maar bovendien niet, in zover zij slechts nominale definities geeft.

Een nominale definitie benoemt immers verschijnselen, doch geeft geen wezensbepaling.

De stelling, dat het systeem van bijvoorbeeld Parsons, in zoverre het nominale definities bevat, niets toevoegt aan onze kennis, is om twee redenen niet houdbaar. Op de eerste plaats is de „theorie van de actie” wel gebaseerd op de innerlijke bekendheid met het handelen, doch in zijn componenten niet een onmiddellijk gegeven. De sociale werkelijkheid is niet zo duidelijk waarneembaar als de stoffelijke wereld. Om de categorieën van het handelen te kunnen benoemen, moeten wij eerst het handelen in zijn kenmerken analyseren. Deze analyse nu is een kennisscheppende daad.

Voorts gaat het bij de theorie van de actie niet om een collectie van definities zonder enig verband. Deze theorie bestaat uit een *samenhangend stelsel* van definities. Dit stelsel van definities maakt ons de geordende waarneming van de realiteit mogelijk, d.w.z. de samenhang van de verschijnselen.

Onze conclusie is, dat de verstehende methode van grote betekenis is voor de theorievorming, met name voor de formulering van het begrippenkader, althans indien men het sociale handelen als centrale categorie van de sociologie neemt. Wij verwerpen evenwel de aprioristische gelijkstelling van het object van de sociologie met datgene wat begrepen kan worden. De zijnsrealiteit bepaalt ons inziens mede de meest nuttige objectsbepaling. Naar onze mening mag de mogelijkheid niet worden uitgesloten, dat in een sociologische theorie ook relaties tussen verschijnselen kunnen en moeten worden geformuleerd, die slechts met objectieve methoden kunnen worden vastgesteld zonder begrepen te kunnen worden.

Dat wij op dit punt van de inzichten van Weber afwijken, komt omdat laatstgenoemde de relatie middelen-doel en situatie-actor (zijn normen en motivatie) te weinig problematisch stelt.

Weber's wetenschappelijke interesse is op twee dingen vooral gericht. Op de eerste plaats wil hij de feitelijke handelingen van een actor duiden, d.w.z. hem een motief toeschrijven op grond van het feit, dat deze handelingen het geëigende middel zijn voor een doel. Ten tweede wil hij begrijpelijk maken, waarom een handeling, geleid door een ons bekend motief, tengevolge van de keuze van de middelen tot een ander resultaat leidde dan de actor verwachtte. In beide gevallen

beschouwt hij de relatie middelen-doel als door een „ervaringsregel” gegeven, terwijl de vraag waarom de actor bepaalde motieven heeft niet aan de orde komt. Voor ons zijn beide laatstgenoemde punten evenwel de belangrijkste voorwerpen van wetenschappelijk onderzoek. Op dit gebied rijzen bijvoorbeeld vragen zoals: welke middelen zijn institutioneel geoorloofd? Welke middelen staan actors in bepaalde sociale situaties en posities ter beschikking? Welke gedragsstandaarden hanteren actors in bepaalde situaties en posities? De antwoorden hierop en vooral ook de verklaring hiervan interesseren ons.

3. *Subjectieve zin en objectieve relaties*

Wij zagen, dat bij Weber de verstehende methode en de objectsbepaling met elkaar corresponderen, d.w.z. slechts die verschijnselen welke kunnen worden begrepen, behoren tot het object van de sociologie. Alle „sinnfremde” feiten kunnen hoogstens fungeren als voorwaarden of gevolgen waarop de handelende mens zich oriënteert. Begrepen in de zin van de verstehende sociologie wordt alleen het verloop van het handelen, voorzover dit wordt bepaald door de subjectieve doeleinden van de actor, zijn keuze van de middelen, zijn waardenoriëntatie en zijn verwachtingen omtrent het gedrag van de ander. Object van de verstehende sociologie is dus het sociale handelen vanuit het gezichtspunt van de actor.

Door deze uitsluitende belangstelling voor de actor en zijn oriëntatie ontgaan aan de verstehende sociologie, indien zij consequent wordt beoefend, belangrijke, meer verborgen sociologische samenhangen. Op één groep van verwaarloosde verschijnselen hebben vooral de structureel-functionalisten de aandacht gevestigd, namelijk op de objectieve gevolgen van het handelen. Met name Merton heeft gewezen op het onderscheid tussen de subjectieve categorie van het motief en de objectieve categorie van de functie, d.i. de objectieve consequentie van het handelen voor een bepaald sociaal systeem¹. Wordt deze objectieve consequentie door de handelende persoon gezien en gewild, dan is er sprake van een manifeste functie. Daarentegen zijn die objectieve consequenties, welke noch gezien noch gewild zijn,

¹ R. K. Merton: o.c., blz. 51.

de z.g. latente functies. Het zijn deze latente functies welke aan de aandacht van de verstehende sociologie ontsnappen.

Omdat de verstehende sociologie zich beperkt tot het begrijpbare, kan zij alleen het handelen zelf bestuderen, voorzover dit wordt beïnvloed door de doeleinden en waarden waarop de handelende personen zich richten. Maar de objectieve gevolgen van dit handelen ontgaan haar, tenzij zij samenvallen met de subjectieve doeleinden of oriëntatiepunten zijn voor het handelen van anderen¹.

Hoe belangrijk het is ook op de niet-voorziene en niet-bedoelde gevolgen van het handelen attent te zijn, illustreert Merton² o.a. met het voorbeeld van de Hawthorne Western Electric onderzoekingen. Het aanvankelijk door de onderzoekers gestelde probleem was of wijzigingen in de verlichting invloed hadden op de productie-omvang. Er bleek geen relatie te bestaan tussen verlichting en productie. Vanuit het gezichtspunt van de verstehende sociologie zouden wij het handelen van de onderzoekers bestudeerd hebben in zijn gerichtheid op het subjectieve doel, namelijk het experimenteel vaststellen van de relatie tussen verlichting en productie-omvang. Daarmede zou ons evenwel ontgaan zijn, wat ook de onderzoekers lange tijd ontgaan is, namelijk dat hun onderzoekactiviteiten effect hadden op het moreel en de eenheid van de onderzochte werkgroep. Deze effecten bleken in feite de productie-omvang te beïnvloeden.

Terecht zegt Merton², dat de belangrijkste bijdrage van de socioloog bestaat in het opsporen van de latente functies van het handelen. Een sociologie, die zich tevreden stelt met het leren kennen van de subjectieve zin van een handeling voor de actor, blijft zich, hoe belangrijk deze kennis ook is, bewegen aan de oppervlakte van de sociale werkelijkheid. Het is niet voldoende om vast te stellen, welke doeleinden en waarden en welke middelen het handelen constitueren, maar tevens dient de socioloog te vragen naar de diepere grondslagen van dit handelen. Indien er namelijk sprake is van een zekere wetmatigheid, een zekere orde in het sociale gebeuren, dan wordt deze niet

¹ Indien wij spreken over de beperkte blik van de verstehende sociologie, wil dit niet zeggen, dat in de werken van Weber deze beperkingen zijn terug te vinden. Zo gaat Weber bijvoorbeeld zorgvuldig na of economische condities een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van het kapitalisme.

² O.c., blz. 66.

voldoende verklaard door te zeggen, dat het handelen bepaald wordt door bepaalde doeleinden en waarden, maar slechts door te verklaren waarom juist deze doeleinden en waarden een rol spelen.

Voor vragen van de laatste soort is de verstehende sociologie te psychologisch van karakter, ondanks de bewering van het tegendeel door Weber zelf. Indien het handelen in zijn subjectieve zin voor de actor voorwerp van sociologische studie is, dan valt het moeilijk in te zien hoe een vermenging van sociologie en psychologie te vermijden is. Timasheff behandelt Weber dan ook onder het hoofdstuk „the vogue of psychological sociology”.

Wil men een reductie van sociologische tot psychologische data ontgaan, dan moet het sociale feit zo worden gedefinieerd, dat het in zijn wording en werking naar een andere dan de psychische werkelijkheid verwijst. Neemt men het positionele handelen als object van sociologische analyse, dan kan aan deze voorwaarde worden voldaan. Dit handelen (een geabstraheerd aspect van de concrete handeling) verwijst namelijk voor zijn kenmerken niet naar psychische data, maar naar sociale posities als constituerende factoren. Van zijn consequenties interesseren ons eveneens alleen die, welke betrekking hebben op het geheel van de sociale (= positionele) verhoudingen of op afzonderlijke sociale posities.

Deze definitie van het object van de sociologie eist evenwel ook de bestudering van samenhangen, welke zich grotendeels onttrekken aan de kennis en aan de doelstellingen van de actor. Het gaat hierbij om de beantwoording van vragen als: waarom zijn bepaalde doeleinden en waarden met bepaalde sociale posities verbonden? Waarom zijn zekere middelen in gegeven sociale posities effectief voor het bereiken van het doel? Waarom veranderen normen en doeleinden? Deze vragen zijn nog te vermeerderen met andere. Alle zijn zij gericht op het onderzoek naar sociologische determinismen.

Uit de gestelde vragen blijkt, dat het sociale handelen niet alleen objectieve consequenties heeft, maar dat men ook een substraat van het handelen kan onderscheiden. Marx' these over de determinerende invloed van de productieverhoudingen op de ideologische bovenbouw moge te simpel zijn geformuleerd, hij stelde hiermede de zeer belangrijke vraag aan de orde naar de relatie tussen het substraat en de normen van het sociale handelen. Het is niet gemakkelijk te omschrij-

ven wat men onder dit substraat moet verstaan. Wij zouden het willen karakteriseren als de verdeling van „rewards”, „costs” en machtsmiddelen over de sociale posities, welke tot uitdrukking komt in „belangen”. Het substraat bestaat uit de verhoudingen tussen de sociale posities, uit de sociale structuur dus, voorzover deze belangen en machtsmogelijkheden tot uitdrukking brengt.

De afhankelijkheid van het rechtsbewustzijn, dus van het normerend element, van het substraat ligt bijvoorbeeld besloten in de volgende uitspraak van F. van der Ven: „In het verleden is de staking van loonarbeiders vaak terecht verantwoord als een ultimum remedium van de zwakkere partij bij de loononderhandelingen. Minder terecht wordt die theorie ook heden nog wel vernomen, nu individuele zwakheid allerwege door collectieve machtsvorming blijkt te worden gecompenseerd en het organisatiewezen over een heel arsenaal van pressiemiddelen kan beschikken”¹.

Een sociologie, die verzuimt aandacht te schenken aan het substraat van het sociale handelen, zal de tendentie vertonen tot een te statische zienswijze op de sociale werkelijkheid. Zij zal doeleinden, middelen en normen te zeer als gegeven aanvaarden en te weinig oog hebben voor de drang tot verandering, die wordt uitgeoefend door de zich wijzigende toedeling van „rewards”, „costs” en machtsmiddelen aan de sociale posities. Met name technologische veranderingen spelen een belangrijke rol in deze toedeling.

In een wanverhouding tussen de normatieve werkelijkheid en het substraat schuilen mogelijkheden tot conflict. In vele gevallen zal zelfs alleen het conflict weer de gewenste overeenstemming tussen beide werkelijkheden tot stand kunnen brengen. Voor dit ontstaan van conflicten is onder meer het verschijnsel van de gevestigde belangen verantwoordelijk. Veronderstellen we dat op een gegeven tijdstip de normatieve werkelijkheid in overeenstemming is met de „feitelijke” sociale verhoudingen. Nu ontstaan er in deze verhoudingen wijzigingen waardoor bepaalde groepen, toegenomen in macht, aansturen op wijzigingen in de maatschappelijke normen. Deze wijzigingen bedreigen evenwel de voorrechten, tot nu toe genoten door andere groepen. Hierdoor is de basis voor het conflict gelegd. Een

¹ Het arbeidsconflict, blz. 80.

voorbeeld van dit proces vindt men in de Franse revolutie, waarin de bourgeoisie zijn „rechten” opeiste. Maar voorbeelden vindt men eveneens in de emancipatie van de arbeider, de vrouw en van de ras-minderheden.

Spanningen kunnen dus ontstaan, doordat de normatieve werkelijkheid bij de feitelijke achterblijft. Er is dan sprake van de z.g. „cultural lag”. Zulk een achterblijven was er bijvoorbeeld ook bij het ontstaan van het kapitalisme, toen de snelle technologische ontwikkeling niet gepaard ging met het ontstaan van instituties die deze ontwikkeling konden reguleren. De schaduwen op deze periode van de geschiedenis zijn misschien niet zozeer te wijten aan een onvergeeflijk gebrek aan ethische gezindheid van de toenmalige heersende klasse als aan een achterblijvende ontwikkeling van de maatschappelijke instituties.

Bovenstaande beschouwingen bedoelen niet te stellen dat de verhouding van substraat tot norm er een is van causa tot effect. Op de eerste plaats is er geen sociaal substraat tenzij in een normatief kader. Als wordt gesproken over een verschuiving in de machtsmiddelen, dan gaat het zelfs dikwijls om verschuivingen, die binnen de geldende normen mogelijk waren. Nooit is er sprake van machtsmiddelen zonder enigerlei normatieve regulatie. Maar wat belangrijker is, de normatieve werkelijkheid is niet louter spiegelbeeld van de machtsverhoudingen, zij geeft eveneens vorm aan de sociale verhoudingen. Er is een dialectiek tussen substraat en norm.

* Onze inzichten omtrent de objectsbepaling door de verstehende sociologie kunnen wij als volgt samenvatten. In navolging van Weber zien wij het sociale handelen als de centrale categorie van de sociologische analyse. Minder dan deze auteur leggen wij evenwel de nadruk op de zin van de handeling voor de actor. Ongetwijfeld is deze subjectieve zin zeer belangrijk voor de karakterisering van de handeling als zodanig. Maar als de socioloog de sociale werkelijkheid alleen beziet vanuit het standpunt van de actor, dan ontgaan hem belangrijke feiten zoals de niet-voorziene en niet-bedoelde gevolgen van het handelen en de dialectiek tussen substraat en norm. Om deze beperking van de verstehende sociologie te ontgaan zijn twee dingen nodig: ten eerste moet het object van de sociologie niet worden beperkt tot het begrijpbare, ten tweede moet niet op de individuele actor de nadruk worden gelegd, maar op de actors als positiedragers.

De eerste voorwaarde ligt zonder meer in de lijn van een generaliserende sociologie. Hoewel de innerlijke bekendheid met de sociale werkelijkheid van groot belang is voor het begrijpen van de actuele zin van het handelen en het leren kennen van zijn relevante categorieën, kan deze sociologie het verstehen niet aanvaarden als verklarende methode. Daarom bestaat er voor haar in principe geen verschil tussen samenhangen, welke wel en die welke niet kunnen worden „begrepen”. De tweede voorwaarde, namelijk het centraal stellen van de posities van de actors, maakt meer attent op de feiten, welke aan de aandacht van de verstehende sociologie ontsnappen. Wanneer men het handelen alleen bestudeert vanuit het standpunt van de actor, blijft het zicht op de sociale werkelijkheid beperkt tot de aspecten, zoals zij zich aan de actor voordoen en zoals zij voor hem van belang zijn. Door daarentegen de posities centraal te stellen gaat de belangstelling eerder uit naar de verhouding tussen de posities onderling, naar de uit deze posities voortvloeiende verdeling van sociale baten en lasten en naar de relatie tussen feitelijke structuur en normatieve werkelijkheid. De socioloog beziet de sociale werkelijkheid meer als buitenstaander en constateert, dat handelingen ook consequenties voor de positionele verhoudingen hebben die door de actor niet voorzien en/of bedoeld zijn.

Hoe waardevol de aandacht van de verstehende sociologie voor de subjectieve zin van het handelen ook is, vanuit het standpunt van een generaliserende sociologie dient tevens aandacht te worden geschonken aan relaties tussen sociologische feiten, welke niet liggen besloten in de subjectieve zin, door de actor aan het handelen gegeven.

PAR. I. HET REFERENTIEKADER

In het tweede hoofdstuk schetsten wij in grote lijnen de theorie-opvatting die aan onze studie ten grondslag ligt. Het is nu mogelijk nauwkeuriger vast te stellen tot welk onderdeel van de theorie van het sociale conflict wij een bijdrage willen leveren. Thurlings¹ noemt in zijn dissertatie de conflictsociologie een verwaarloosde tak van de sociologie. Zij is ons inziens zo verwaarloosd, dat wij het verschijnsel conflict nog niet goed weten te plaatsen tussen de andere sociologische feiten. Wij dienen eerst nog na te gaan of een sociologie van het conflict mogelijk is op basis van de gebruikelijke uitgangspunten van de sociologie. Mocht het antwoord ontkennend luiden – en dit is het geval – dan rijst de vraag of er naast de huidige uitgangspunten nieuwe moeten worden gezocht voor een afzonderlijke theorie van het conflict of dat er nieuwe grondslagen voor de sociologische theorie gewenst zijn op grond waarvan integratie en conflict beide kunnen worden verklaard. De beantwoording van deze vragen hebben wij ons als taak gesteld in het volgende deel van onze studie.

Tot nu toe spraken wij over een theorie als een stelsel van wetten. Er zijn evenwel ook ruimere betekenissen. Indien men op dit moment over een sociologische theorie spreekt, dan denkt men vooral aan het referentiekader.

Een referentiekader bestaat uit de essentiële begrippen van een wetenschap en uit hun onderlinge relaties. De gedachte die aan het referentiekader ten grondslag ligt, is het bestaan van een empirisch systeem, d.w.z. van een systematische samenhang in de werkelijkheid. Zoals Parsons opmerkt²: „The empirical references of statements of fact cannot be isolated from each other, but each describes one aspect

¹ J. M. G. Thurlings: Het sociale conflict, Nijmegen, 1960, blz. 133.

² T. Parsons: The present position and prospects of systematic theory in sociology, in: G. Gurvitch and W. E. Moore (eds): Twentieth century sociology, New York, 1945, blz. 43.

or feature of an interconnected whole, which, taken as a whole, has some measures of independent significance as an entity."

Het referentiekader bestaat nu uit die begrippen welke nodig zijn om dat empirische systeem zo adaequaat mogelijk te beschrijven. In de natuurwetenschappen worden aan deze variabelen bepaalde quantitatieve waarden toegekend, bijvoorbeeld aan de categorieën massa en beweging, waarna in de theorie bepaalde relaties tussen deze gequantificeerde variabelen worden geformuleerd. In de sociologie is quantificering slechts gedeeltelijk mogelijk, namelijk alleen dan wanneer de frequentie of gradering van een verschijnsel mogelijk en belangrijk is. Meestal echter gaat het in de sociologie om kwaliteiten. Indien bijvoorbeeld de categorie *interactie* deel uitmaakt van het sociologisch referentiekader, dan kan de frequentie van de interactie belangrijk zijn. Maar bij de *normen* van het handelen, gaat het om de kwalitatief verschillende inhoud van deze normen.

Het is duidelijk dat er enerzijds een groot verschil bestaat tussen een theorie als stelsel van wetten en een theorie in de zin van een referentiekader, maar dat anderzijds het referentiekader door de theorie *(als de v. welk)* in eerstgenoemde zin wordt verondersteld. Indien bijvoorbeeld de termen actor, handelen, positie, situatie en normen behoren tot het referentiekader, dan zal de theorie uit proposities bestaan die iets zeggen over de specifieke normen van actors in bepaalde posities en situaties en de daaruit resulterende klasse van gedragingen. Het referentiekader als het stelsel van relevante begrippen en hun onderlinge relaties is dus uitgangspunt voor de theorie.

Wat is nu de betekenis van een referentiekader? Op de eerste plaats bepaalt het wat wetenschappelijk belangrijke vragen zijn. Verschijnselen welke niet door zijn begrippen kunnen worden beschreven, blijven buiten beschouwing. Deze eigenschap wettigt dus de vraag of de gebruikelijke sociologische referentiekaders al of niet een adaequate analyse van het conflict toestaan.

2) Voorts waarborgt het referentiekader dat bij de analyse van het empirische systeem niets belangrijks over het hoofd wordt gezien, zodat de analyse een sluitend geheel kan vormen. Of deze sluitende analyse tot een adaequate beschrijving en verklaring van het empirisch systeem leidt, hangt af van de vraag of wij het meest geschikte referentiekader hebben geformuleerd.

Overzien wij de geschiedenis van het theoretisch sociologisch denken, dan moeten wij constateren dat zij vooral de geschiedenis is van de ongeschikte referentiekaders. De organische sociologie van Spencer en het economisch determinisme van Marx bijvoorbeeld konden de sociale werkelijkheid niet adaequaat verklaren, omdat zij onjuiste of eenzijdige referentiekaders hanteerden. Noodlottiger voor de sociologie is evenwel het op de achtergrond raken van het theoretisch denken geweest. Want als het referentiekader bepaalt wat wetenschappelijk relevant is, dan leidt het ontbreken ervan tot onderzoekresultaten welker wetenschappelijke en ook praktische waarde ten sterkste betwijfeld kan worden.

Dat de sociologie momenteel tot enige wetenschappelijke rijpheid begint te komen, moet daarom worden toegeschreven aan het feit dat de huidige leidinggevende sociologen, teruggrijpend op het werk van denkers als Dürkheim, Simmel en Weber, zich niet alleen hebben beziggehouden met de uitwerking van een meer adaequaat sociologisch begrippenstelsel, maar zich er bovendien voor wachten met behulp van dit begrippenstelsel te snel tot generalisaties te komen. De moderne sociologie is niet alleen theoretisch, maar ook empirisch georiënteerd. Dit komt tot uiting in de beklemtoning van de noodzakelijke relatie tussen theorie en onderzoek.

Door de genoemde eigenschappen onderscheidt een referentiekader niet alleen de ene theorie van de andere, maar ook de verschillende wetenschappen. Al zijn er namelijk verschillende sociologische „theorieën”, waarvan het referentiekader onderling enigszins verschilt, toch onderscheiden zij zich gezamenlijk van bijvoorbeeld de sociale psychologie en de economie. Zij benaderen namelijk alle de sociale werkelijkheid vanuit een gelijksoortig gezichtspunt, wel te onderscheiden van het sociaal-psychologische en het economische. Hun onderlinge verschillen ontstaan doordat zij hun object enigszins anders formuleren, niet dezelfde begrippen de belangrijkste vinden en enigszins afwijkende definities impliceren.

De zienswijze van een bepaalde theoretische richting blijft doorgaans niet beperkt tot een bepaald onderdeel van de sociale werkelijkheid, bijvoorbeeld tot het bedrijf, maar haar begrippen worden geschikt geacht voor de beschrijving en verklaring van vele, zo niet alle sociologische structuren. Men kan bijvoorbeeld alle sociale systemen van

uit de roltheorie bestuderen. Dit betekent dat bij de bestudering van bijvoorbeeld staat, bedrijf, kerk en gezin telkens dezelfde sociologische begrippen relevant zijn.

Voorzover nu de deelgebieden van de sociale werkelijkheid, naar wetenschappelijke opvattingen, met hetzelfde referentiekader kunnen worden benaderd, is het zinvol de formulering van zulk een kader te doen voorafgaan aan de opstelling van hypothesen op de deelgebieden, d.w.z. aan de formulering van deeltheorieën¹. Men kan constateren dat dit ook is gebeurd.

De meest uitgewerkte en een ongetwijfeld invloedrijke richting in de sociologie is de structureel-functionele „theorie”. Als zodanig is het structureel-functionalisme geen referentiekader, zoals dit door ons werd omschreven. Dit blijkt uit het feit dat zijn categorieën niet die van één bepaalde empirische wetenschap zijn. Een referentiekader nu bestaat uit begrippen met empirische referenten en is daarom voor alle te onderscheiden empirische wetenschappen verschillend. Zijn begrippen zijn de belangrijkste beschrijvende termen welke voorkomen in de algemene oordelen van een wetenschap.

Het structureel-functionalisme is daarentegen een formeel model voor de vaststelling van de onderlinge relaties tussen bijvoorbeeld sociologische, maar ook tussen biologische feiten. Als model onderscheidt het functionalisme daarom bepaalde empirische wetenschappen ook niet. Het vestigt integendeel de aandacht op hun gelijkheid in formele structuur. De structureel-functionele sociologie, zoals men haar in de toekomst denkt, vertoont gelijkenis met de structuur van de biologie.

¹ Cf R. K. Merton: Social theory and social structure, blz. 9 e.v. Merton is hier ons inziens niet geheel ondubbeltzinnig in zijn opvattingen over de voorrang van het algemene referentiekader boven de formulering van deeltheorieën. Het is duidelijk, dat hij pleit voor de theorievorming in „limited ranges of social data” (blz. 10.) Maar met betrekking tot de *begrippenschema's* zegt hij enerzijds: „I am suggesting that the road to effective conceptual *schemes* in sociology will be the more effectively built through work on *special theories*...” en „it must be said, how unimpressive the instances of specific sociological hypotheses which are derived from a master conceptual scheme” (blz. 9). Anderzijds zegt hij: „Sociological theory must advance on *these interconnected planes* through special theories adequate to limited ranges of social data, and through the evolution of a more *general conceptual scheme* adequate to consolidate groups of special theories” (blz. 9 en 10) (curs. van ons).

In het referentiekader ligt evenwel het model besloten. Wij zullen daarom in dit hoofdstuk het structureel-functionele model behandelen en in het volgende hoofdstuk de roltheorie, waarin dit model zijn uitdrukking heeft gevonden.

PAR. 2. HET STRUCTUREEL-FUNCTIONALISME

1. *Inleiding*

„Structural-functional analysis is sociological analysis” citeren Van Doorn en Lammers¹. Deze uitspraak werd niet ten onrechte neergeschreven, indien zij de feitelijke invloed van het structureel-functionalisme in de moderne generaliserende sociologie bedoelt weer te geven. De schrijvers wekken echter de indruk niet slechts te willen constateren, maar tevens het functionalisme te willen poneren als dé sociologische verklaringswijze.

Ter ondersteuning van hun stelling kunnen zij verwijzen naar gezaghebbende auteurs. Parsons merkt op, dat we nog niet in staat zijn een volledige dynamische theorie op het terrein van het handelen te ontwikkelen en dat daarom bij de huidige stand van kennis een systematisering van de theorie moet plaats vinden in structureel-functionele termen. Naar zijn mening levert structureel-functionele analyse „the second-best” theorie op, omdat zij de voordelen van een systematische theorievorming geeft en tezelfdertijd het raam verschaft voor een dynamische theorie².

Deze voordelen van systematische theorievorming blijken, behalve uit het werk van Parsons, ook uit dat van Merton en Levy. Merton geeft in zijn paradigma voor de functionele analyse³ de essentiële categorieën van een structureel-functionele sociologie. Levy hanteert consequent het functionalistische model bij zijn behandeling van de structuur en de functies van de maatschappij⁴.

Toch blijft het structureel-functionalisme in de sociologie aan kritiek onderhevig. Deze kritiek is zowel van methodologische als theoretische aard. Wij zullen ons beperken tot de theoretische bezwaren, die er

¹ Mens en Maatschappij, 35e jaargang, no 4, blz. 298.

² T. Parsons: The social system, blz. 19 en 20.

³ R. K. Merton: Social theory and social structure, blz. 50-55.

⁴ M. J. Levy jr.: The structure of society, Princeton, 1952.

zowel vanuit het standpunt van de algemene sociologie als van de theorie van het conflict zijn aan te voeren.

Grondslag van het functionalisme is het begrip systeem, dat wordt opgevat als een entiteit sui generis met een eigen immanentie, een eigen doelgerichtheid. Deze doelgerichtheid betreft in eerste instantie zijn eigen instandhouding en functioneren, maar kan vervolgens ook op doeleinden betrekking hebben waarvoor het sociale systeem bewust in het leven is geroepen, bijvoorbeeld productie en inkomensverwerking bij de onderneming.

Voor de functionalist is het sociale systeem voorts een entiteit met bepaalde grenzen ten opzichte van zijn omgeving. Maar tevens structureert het zijn delen, die slechts van belang zijn in hun functies voor het geheel. Deze delen zijn interdependent en compenseren optredende veranderingen, zolang deze althans binnen zekere grenzen blijven. Door deze zelfregulerende werkingen blijft het systeem in stand.

Men kan nu het standpunt huldigen, dat het functionalisme wel geschikt is voor de verklaring van de integratieverschijnselen, maar niet voor een geëigende bestudering van de sociale verandering en het sociale conflict. Wij zelf zijn van mening, dat het functionalisme ook uit algemeen sociologisch standpunt niet de meest geëigende richting is voor de verklaring van de sociale werkelijkheid.

Waarom is de geschiktheid van het functionalisme vanuit algemeen sociologisch standpunt te betwijfelen? Men zou als theoretische critiek naar voren kunnen brengen, dat het sociale systeem van de functionaristen geen realistische beschrijving van de werkelijkheid is. Deze critiek is echter van betrekkelijke waarde. De vraag of er werkelijk sociale systemen bestaan waarvan de delen functies vervullen voor de instandhouding van het geheel, is niet beslissend voor de aanvaarding van de functionalistische verklaringswijze. De toepassing van het begrip sociaal systeem in de bovenbedoelde zin wordt namelijk al voldoende gerechtvaardigd, indien het als denkconstructie nuttig is voor het verklaren van de realiteit. Met andere woorden de functionaristische opvatting hoeft niet in te houden, dat er sociale systemen van bedoelde aard bestaan, maar zij kan volstaan met te stellen, dat het wetenschappelijk nuttig is hun bestaan te veronderstellen.

De vraag is dan of deze veronderstelling in alle of slechts in bepaalde

gevallen nuttig is. Het is niet uitgesloten, dat het functionalisme een geëigende verklaringswijze is bij de bestudering van primitieve maatschappijen, waarin sociale verandering en doelgericht rationeel handelen nagenoeg afwezig zijn. Maar misschien hebben de sociologen ten onrechte aan de culturele anthropologie een verklaringsmodel ontleend voor de bestudering van moderne maatschappijen?

Deze vraag wordt, zoals gezegd, ontkennend beantwoord door sociologen als Parsons, Merton en Levy. Anderen, zoals Dahrendorf¹ en de filosoof Emmet² wijzen erop, dat verandering en conflict door het functionalisme niet bevredigend worden verklaard. Beiden blijken er voor te voelen de gedachte van een zich zelf instandhoudend systeem te aanvaarden voor de bestudering van de integratieverschijnselen in de moderne maatschappijen, maar de verschijnselen van conflict te analyseren met het doelbewuste handelen als uitgangspunt. Dit komt dus neer op het aanvaarden van twee theorieën binnen de sociologische wetenschap.

Op zich zelf is deze gedachte niet onaanvaardbaar. De geschiedenis leert, dat de feiten van een bepaalde wetenschap soms verschillende – los van elkaar staande – theorieën behoeven om te kunnen worden verklaard. Maar eveneens blijkt, dat deze theorieën op een bepaald moment in de ontwikkeling dikwijls door één enkele theorie kunnen worden vervangen. Het is de beperktheid van ons kennend vermogen, welke ons soms verhindert de feiten van een wetenschap met behulp van één theorie te verklaren. Het vinden van zulk een theorie blijft wel het doel.

In ons geval is er bovendien nog een reden om te zoeken naar een theorie die zowel integratie als conflict verklaren kan. Deze reden is dat het conflict een tussenphase is en naar een oplossing zoekt. Het conflict is een breuk in de tot dan toe bestaande verhoudingen tussen de partijen, maar teneinde nieuwe verhoudingen tot stand te brengen.

¹ R. Dahrendorf: Struktur und Funktion, in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 7 Jahrgang, 1955, blz. 491-519.

Idem: Out of Utopia: toward a reorientation of sociological analysis, in: American journal of sociology, 1958-1959;

Idem: Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft, Stuttgart, 1957.

² D. M. Emmet: Function, purpose and powers, London, 1958.

Behalve in het geval dat een volkomen scheiding wordt beoogd, zal er dus naar een nieuwe integratie moeten worden gezocht. Naar onze opvatting bergen de determinanten van het sociale handelen de kiem van het conflict in zich, maar zullen zij tevens, wanneer een conflict is uitgebroken, weer tenderen naar het tot stand brengen van nieuwe verhoudingen, waarin het handelen van partijen met elkaar correspondeert. Daarom is een theorie nodig die conflict en integratie beide verklaart.

In dit hoofdstuk zullen wij trachten aan te tonen, dat het structureel-functionalisme niet aan deze voorwaarde voldoet. Als model bepaalt het wat wetenschappelijk belangrijke vragen zijn. Zijn essentiële categorieën laten nu niet toe de vraag naar het ontstaan en de plaats van het conflict adaequaat te formuleren. Bovendien betekent de eenzijdige belangstelling voor de continuïteit van het gepostuleerde sociale systeem, dat, behalve verandering en conflict, ook nog andere verschijnselen buiten het raam van de theorie vallen, die zeker de sociologische interesse waard zijn, namelijk alle verschijnselen of aspecten hiervan, die geen functionele betekenis voor het systeem hebben.

In de biologie moge een orgaan ons, behalve in zijn functie voor het lichaam, weinig interesseren. In de sociale werkelijkheid kunnen ons de delen op zich of in hun onderlinge verhoudingen evenzeer interesseren als in hun betekenis voor de instandhouding van het geheel.

Het structureel-functionalisme kan dan onze behoefte aan systematiek bevredigen, wij menen dat het ons niet al het wetenswaardige leert kennen. Als wij dit stellen, dan hebben wij voor ogen wat krachtens het structureel-functionele model in een theorie kan worden opgenomen. Dat zij, die zich functionalisten noemen, in hun praktisch werk, d.w.z. in hun beschrijvingen en analyses, vaak meer geven dan hun model inhoudt en hun theoretisch systeem derhalve kan bevatten, wordt hiermede niet ontkend.

Vruchtbare critiek op het structureel-functionalisme dient uit te gaan van een nauwkeurige omschrijving van deze richting. Deze blijkt niet eenvoudig te geven, omdat de voorstanders van deze verklaringswijze wel een algemene kijk op de sociologische data gemeen hebben, maar in hun assumpties nogal uiteenlopen of zich hiervan

zelfs geen rekenschap geven¹. In onze weergave zullen wij ons baseren op de uiteenzettingen van Nagel², Merton³, Parsons⁴ en Levy⁵.

2. *Het begrip functie*

Een referentiekader omschreven wij eerder als een stelsel van essentiële begrippen en hun onderlinge relaties. Deze relaties zijn in het structureel-functionalisme de z.g. functionele. Nu hebben de termen functie en functionele relatie een meerzinnige betekenis. Zowel Merton als Nagel hebben hieraan aandacht geschonken. Hier zij er slechts op gewezen, dat het niet gaat om het begrip functie in zijn wiskundige betekenis, waarin het betrekking heeft op een variabele waarvan de waarde afhankelijk is van die van andere variabelen (de z.g. onafhankelijke variabelen). Evenmin is functioneel hetzelfde als „interdependent” zonder meer of als „van betekenis zijn voor”. Het gaat bij het structureel-functionalisme om: those observed consequences which make for the adaptation or adjustment of a given system”⁶. Nagel’s definitie⁷, die ontleend is aan de biologie, is van vrijwel dezelfde strekking: de term functie duidt op de rol die een „orgaan” speelt in het systeem waarvan het een deel is.

Dit functie-begrip is onverbrekkelijk verbonden met het begrip systeem. Functionele analyse heeft daarom het oog op vaste, zich herhalende processen, omdat continuïteit en stabiliteit van een sociaal systeem niet denkbaar zijn zonder gestandaardiseerde elementen in de sociale werkelijkheid. Aan deze verbondenheid met de notie van een systeem dankt de functionele verklaringswijze haar eigen karakter.

¹ Men leze Merton’s critiek op de postulaten van de functionele eenheid van de maatschappij, van het universele functionalisme en van de onmisbaarheid van de sociale en culturele elementen, in: *Social theory and social structure*, blz. 25-37.

² E. Nagel: *A formalization of functionalism*, in zijn: *Logic without metaphysics*, Glencoe, 1957, blz. 247-283.

³ R. K. Merton: *Social theory and social structure*.

⁴ T. Parsons: *The social system*; idem: *The present position and prospects of systematic theory in sociology*, in: G. Gurwitsch and W. E. Moore: *Twentieth century sociology*; T. Parsons and E. A. Shils: *Toward a general theory of action*.

⁵ M. J. Levy jr.: *The structure of society*.

⁶ R. K. Merton: o.c., blz. 51 (curs. van ons).

⁷ O.c., blz. 249.

Nagel¹ zegt, dat een functionele uitspraak kan worden vervangen door een niet-functionele met equivalente inhoud. Zo kan de uitspraak: „de functie van de nieren is het handhaven van een vaste chemische samenstelling van het bloed” aldus op niet-functionele wijze worden geformuleerd: „in een bepaald soort levende organismen is de werking van de nieren een noodzakelijke voorwaarde voor een vaste chemische samenstelling van het bloed”. Volgens Hempel² kan het woord functie worden vervangen door de term effect.

Beide schrijvers, evenals Emmet, menen echter, dat een uitspraak in termen van een efficiënte causaliteit toch niet geheel de implicaties van een functionele uitspraak bevat. Laatstgenoemde schrijfster zegt het aldus: ... to talk about a „function”, and not only about a „result”, will be to consider the process with reference to a unitary system with a persistent structure. This assumption of an ordered context means that if we say that x has a function, we are in fact saying more than that x has the consequence y. It has the consequence y within a system the efficiency or maintenance of which depends (inter alia) on y³.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk in welk opzicht de functionele verklaringswijze selectief is. Niet alle gestandaardiseerde elementen zijn van belang, maar alleen die, welke een rol spelen bij de handhaving van het systeem en voorzover ze deze rol spelen. De functionalist analyseert het handelen niet naar de subjectieve doeleinden, maar speurt naar de consequenties van dit handelen voor het systeem. Deze objectieve gevolgen zijn dikwijls meer verborgen – getuige het begrip latente functie – dan de subjectieve doeleinden van het handelen. Het is een van de grote verdiensten van de functionalisten hierop de aandacht te hebben gevestigd.

De heuristische betekenis van het functionalisme is ongetwijfeld groot, omdat het de blik scherpt voor de niet direct in het oog vallende gevolgen van een ingreep in de sociale werkelijkheid. Een verstehende sociologie, die zoals Weber dit stelde, slechts datgene tot haar object rekent, dat „begrepen” kan worden, moet voor de niet bedoelde gevolgen van het sociale handelen wel blind blijven.

¹ O.c., blz. 251.

² C. G. Hempel: Logic of functional analysis, in Gross, o.c., blz. 279.

³ O.c., blz. 47.

Impliceert het functionalisme nu dat een sociaal of cultureel element alleen een positieve bijdrage levert aan het systeem? Merton waarschuwt voor deze misvatting¹ en wijst er op, dat zulk een element ook dysfunctionele of non-functionele consequenties kan hebben; dysfunctioneel indien het negatief inwerkt op de continuïteit van het systeem en non-functioneel, indien zijn werking irrelevant is voor het betrokken systeem.

Het onderscheid tussen functionele en dysfunctionele gevolgen moet vanuit het gezichtspunt van de continuïteit van een sociaal systeem zeker van belang worden geacht. Immers uitgangspunt voor een structureel-functionele theorie zijn – na een nauwkeurige definitie van het betreffende sociale systeem – proposities omtrent de functionele vereisten van dit systeem. Het is nu ongetwijfeld belangrijk vast te stellen, dat systeemonderdelen tot deze functionele vereisten positief bijdragen, maar evenzeer dat zij hierop negatief inwerken.

Anders is het gesteld met de non-functionele gevolgen. Zij kunnen als zodanig worden geconstateerd, doch, als irrelevant voor het betrokken systeem, vormen zij geen voorwerp voor verdere studie en krijgen zij geen plaats in de theorie. De positieve of negatieve bijdrage voor de instandhouding en het functioneren van het systeem is de toetssteen voor het opnemen van sociologische feiten in een structureel-functionele theorie.

3. *Het systeem*

Uit het bovenstaande blijkt, dat de functionele verklaringswijze in de sociologie niet los te maken is van het begrip sociaal systeem. Levy stelt uitdrukkelijk „the first step is to define the unit of phenomena to be studied, i.c., the system concerned”². Gaat men na waar deze verklaringswijze wordt gebruikt, dan blijkt dit alleen te gebeuren in wetenschappen die een bepaald soort systemen bestuderen. Het typische van deze systemen is, dat zij het best begrepen worden, indien men ze ziet als een geheel van delen, die zo op elkaar zijn afgestemd, dat zij gezamenlijk bijdragen tot de realisering van een bepaald doel. Het gaat, zegt Nagel, om „directively organized systems”. Om in stand te

¹ O.c., blz. 51.

² O.c., blz. 65.

blijven en te kunnen functioneren moeten deze systemen bepaalde kenmerken vertonen, d.w.z. in bepaalde toestanden verkeren, die door zich zelf instandhoudende en zich zelf regulerende mechanismen worden gehandhaafd of veroorzaakt.

De essentiële categorieën van het functionalisme liggen alle in deze laatste zin besloten. Het zijn: a. een unitair doelgericht systeem, dat b. in bepaalde toestanden moet verkeren om in stand te blijven en goed te kunnen functioneren. Deze toestanden worden bewerkstelligd door c. de zelfregulerende werking van d. bepaalde systeemonderdelen.

Hoe definieert nu de structureel-functionalistisch denkende socioloog het sociale systeem? Voor de meest nauwkeurige omschrijving moet men te rade gaan bij Talcott Parsons. Een sociaal systeem is voor hem een handelingensysteem, dat wordt gekenmerkt door een structuur, d.w.z. door relatief duurzame betrekkingen van een bepaalde inhoud tussen de eenheden van het systeem. Omdat de actor de eenheid van het sociale systeem vormt, is de sociale structuur een systeem van duurzame betrekkingen tussen de actors. De actor, d.w.z. de handelende mens, ontplooit in ieder systeem echter slechts een sector van zijn totale actie. Zulk een sector, welke dus de eigenlijke eenheid van analyse is, wordt „rol” genoemd. Deze rollen worden gedefinieerd door de normatieve verwachtingen van de groepsleden.

Vanuit functionalistisch gezichtspunt vormen de geïstitutionaliseerde rollen het mechanisme voor de integratie van de in principe zeer gevarieerde mogelijkheden van menselijk gedrag in een systeem, dat in staat is het hoofd te bieden aan de situationele eisen. Deze rollen hebben tweeërlei functie: ¹⁾ ten eerste selecteren zij uit alle mogelijke gedragingen die, welke passen bij de behoefte en de tolerantiegrenzen van het bepaalde sociale systeem en zij onderdrukken de overige; ²⁾ ten tweede motiveren zij door de interactieprocessen de actors maximaal om zich te conformeren aan de rolverwachtingen¹.

De meest fundamentele eigenschap van een systeem is de interdependentie van zijn delen. Deze interdependentie impliceert tevens een bepaalde orde tussen de systeemdelen en wel een orde die de tendentie heeft zich zelf te handhaven en daarom het best kan worden aangeduid met de term evenwicht. De zelfhandhaving van een systeem betekent

¹ Cf. T. Parsons: The present position and prospects of systematic theory in sociology, o.c., blz. 60 e.v.

niet alleen het handhaven van grenzen tegenover de omgeving, maar tevens het in stand houden van bepaalde betrekkingen tussen de delen van dit systeem. Het systeem is een zekere eenheid ten opzichte van zijn omgeving¹.

Indien men spreekt over het systeem als een zekere eenheid, dan moet men ook zijn grenzen kunnen bepalen. Men kan geen empirische theorie formuleren over de functie van bepaalde gestandaardiseerde sociale en culturele elementen, indien men het geheel waarvoor zij deze functie vervullen, niet empirisch kan omlijnen. Functionele analyse eist daarom een nauwkeurige empirische omschrijving van het betreffende systeem.

Voor deze omgrenzing van het sociale systeem zijn twee dingen noodzakelijk. 1) Ten eerste moet men de dragers van de handelingen, waaruit een bepaald systeem bestaat, kunnen identificeren en ten 2) tweede moet men de sector van hun handelingen geheel, dat voor dit systeem relevant is, kunnen aanduiden.

Het feit nu, dat een sociaal systeem bestaat uit de gedragssectoren van actors, laat verschillende grondslagen voor theorievorming toe. Men kan er van uitgaan, dat de verschillende gedragssectoren van één bepaalde actor in meer of mindere mate interpenetreren, zodat het handelen in een bepaalde sector mede beïnvloed wordt door posities van de actor in andere systemen. De inhoud van een gedragssector, of m.a.w. de definitie van een rol, vindt dan niet alleen plaats vanuit een naar integratie en stabiliteit strevend systeem, maar mede vanuit naar integratie van de eigen handelingen strevende actors. Om het concreet te zeggen, het gedrag van arbeider, directeur en andere deelnemers aan de ondernemingsactiviteit wordt dan niet alleen bepaald vanuit het ondernemingsdoel, welke een complementariteit van rollen vereist, maar tevens vanuit de doeleinden en waardenoriëntaties, die ieder der ondernemingsgenoten heeft buiten zijn ondernemingslidmaatschap. De oriëntatie van de arbeider op doeleinden en waarden van een bepaalde vakbond, een kerkgenootschap, een politieke partij is mede van belang voor zijn gedrag in de onderneming.

Gaat men van deze opvatting uit, dan rijst de vraag of het totaal van doel- en waardenoriëntaties van de leden van de maatschappij

¹ Cf. T. Parsons and E. A. Shils: Toward a general theory of action, blz. 107 en 108.

een zodanige inhoud heeft, dat, wanneer de actors elkaar als partners in sociale systemen binnen die maatschappij ontmoeten, deze oriëntaties het steeds mogelijk maken complementaire, in elkaar passende rollen te definiëren. In deze zienswijze blijft de institutionalisering van de rollen, d.i. de oriëntatie op gemeenschappelijke en tot complementair gedrag leidende waarden door de leden van het systeem, een open vraag. De grenzen tussen de handelingensystemen kunnen ook zeer onduidelijk zijn.

Scherpe grenzen tussen de systemen zijn evenwel een voorwaarde voor de functionele benaderingswijze. Het structureel-functionalisme neemt daarom een geïsoleerde gedragssector van de actors tot uitgangspunt en ziet deze bepaald vanuit de integratiebehoefte van het betreffende systeem. De totaliteit van de gedragsoriëntaties van een actor speelt geen rol, tenzij in zoverre, dat een sociaal systeem, wil het blijven bestaan, zijn rollen niet zo kan definiëren, dat zij onverenigbaar zijn met andere belangrijke rollen van een belangrijk deel van de leden.

Als nu het structureel-functionalisme op grond van zijn postulaat van een geïntegreerd systeem, uit het geheel van oriëntaties van een actor slechts die oriëntaties in de roldefinities opneemt, welke deze integratie bewerkstelligen, dan ontnemt het zich de mogelijkheid deze integratie voortdurend bedreigd te zien door de buiten beschouwing gelaten doel- en waardenoriëntaties van de actor. De oorzaken van het conflict hebben dan altijd een exogeen karakter, d.w.z. zij zijn extern aan het sociale systeem.

4. *Functionele en structurele vereisten*

Wil een systeem onveranderd blijven voortbestaan, dan moet het in bepaalde toestanden verkeren, d.w.z. er moeten bepaalde functies worden vervuld. Het voortbestaan van een dierlijk organisme is bijvoorbeeld afhankelijk van een bepaalde temperatuur. Deze toestanden, welke noodzakelijk zijn voor de continuïteit van een bepaald systeem in een bepaalde omgeving, worden de functionele vereisten van dit systeem genoemd. Men kan ze slechts vaststellen na duidelijk het betreffende systeem en zijn omgeving te hebben aangeduid.

Na de noodzakelijke functie voor een sociaal systeem te hebben vast-

gesteld, kunnen de structurele vereisten worden opgespoord, d.w.z. die sociale en culturele elementen welke de noodzakelijke voorwaarden zijn voor de functionele vereisten. Structurele vereisten zijn dus die systeemonderdelen, die de functies vervullen welke voor de continuïteit en het functioneren van het systeem noodzakelijk zijn.

Uit de definitie van beide soorten vereisten blijkt weer duidelijk welke sociologische data voor het structureel-functionalisme van belang zijn. Alleen die feiten zijn van belang, welke of als structurele vereisten of als functies relevant zijn voor het voortbestaan van het systeem in zijn omgeving. Alle andere blijven buiten beschouwing, vinden althans geen plaats in de theorie. Immers structureel-functionele theorievorming vindt op de volgende wijze plaats. Als eerste stap is noodzakelijk een nauwkeurige definitie van het betreffende systeem en van de omgeving waarin het zich moet handhaven. Zulk een systeem kan op verschillende niveaus van abstractie worden gedefinieerd. Men kan denken aan een industriële onderneming, een kapitalistische industriële onderneming enz. Naargelang de specificaties, die aan een systeem worden toegevoegd, zullen de functionele vereisten andere zijn. I

Het vaststellen van deze functionele vereisten is de tweede stap. II
Gezocht wordt naar het antwoord op de vraag: welke functies moeten worden vervuld, wil dit systeem zich onveranderd handhaven en goed functioneren? Zonder het antwoord hierop kan geen theorievorming plaats vinden. Minstens één functioneel vereiste moet bekend zijn, wil men de derde stap kunnen zetten, namelijk het zoeken naar het antwoord op de vraag: welke sociale en culturele elementen vervullen deze functie? d.i. de vraag naar de structurele vereisten. Deze structurele vereisten kunnen, zoals Merton terecht zegt¹, alleen maar gestandaardiseerde elementen zijn, zoals geïnstitutionaliseerde rollen, instituties voor sociale contrôle, enz. Eenmalige en telkens wisselende verschijnselen kunnen niet leiden tot de permanente kenmerken van een systeem, die nodig zijn voor zijn continuïteit. Structureel-functionele sociologie is daarom generaliserende sociologie. III

Hoe stelt men nu vast welke de structurele vereisten zijn voor de realisering van een bepaalde functie? De enige mogelijkheid is em-

¹ O.c., blz. 51.

pirisch onderzoek. Dit onderzoek houdt evenwel meer in dan de vaststelling, dat A, B en C structurele vereisten zijn voor kenmerk K. Het is namelijk een eigenschap van een zich zelf handhavend systeem, dat veranderingen in bijvoorbeeld A door middel van zelfregulerende mechanismen worden gecompenseerd door veranderingen in B en/of C. Het komt er dus op aan de klasse van mogelijke combinaties van waarden van A, B en C te bepalen, die K tot gevolg hebben. Merton noemt deze combinaties functionele alternatieven¹. Wij zouden liever van structurele alternatieven spreken.

Indien er gesproken kan worden over functies en dysfuncties voor een bepaald systeem, dan kunnen ook de structurele vereisten naar hun gunstige of ongunstige gevolgen voor het systeem worden onderscheiden. Men moet hierbij bedenken, dat een element functioneel kan zijn voor het ene kenmerk van het systeem en dysfunctioneel voor het andere. Bovendien kunnen systemen elkaar omsluiten ofwel voor elkaar een deel van de omgeving vormen. De staat bijvoorbeeld omsluit de private ondernemingen. De onderneming is een deel van de omgeving voor het gezin. Een element kan daarom ook functioneel voor het ene, dysfunctioneel voor het andere systeem zijn. Merton spreekt in verband met deze mogelijkheid van zowel functionele als dysfunctionele gevolgen van een sociaal element over „a net balance of an aggregate of consequences”². De mogelijkheid van zulk een „net balance” impliceert dat de functionele vereisten van verschillend belang zijn.

5. *Evenwicht en zelfregulatie*

De veronderstelling van evenwicht en zelfregulatie is essentieel voor het functionalisme. Beide begrippen zijn ten nauwste verbonden. Evenwicht is immers volgens Parsons die orde tussen de systeemdelen, welke de tendentie heeft zichzelf te handhaven. Deze tendentie tot zelfhandhaving bestaat in de aanwezigheid van zelfregulerende mechanismen. Emmet wijst er op³, dat de evenwichtstoestand niet zozeer een evenwicht van krachten is, maar veel meer de handhaving van een hoog niveau van organisatie in een stabiele toestand.

¹ O.c., blz. 52.

² O.c., blz. 51.

³ O.c., blz. 66.

Wat houdt nu de hypothese van zelfregulatie in? Zij betekent, dat zolang de omgevingsfactoren en structurele vereisten binnen bepaalde waarden blijven, een systeem S dank zij interne mechanismen er in zal slagen toestanden te handhaven die voor zijn continuïteit noodzakelijk zijn, wat ook kan betekenen dat het systeem nieuwe toestanden creëert als aanpassing aan een veranderde omgeving. Een structureel-functionele sociologie kan er niet aan ontkomen wetten omtrent deze zelfregulatie vast te stellen.

De voorstanders van deze sociologie nemen de hypothese van zelfregulatie ook expliciet of impliciet in hun beschouwingen op. Herinneren wij ons bijvoorbeeld de volgende uitspraak van Merton: „the functional deficiencies of the official structure generate an alternative (unofficial) structure to fulfill existing needs somewhat more effectively”¹. Hierin ligt de opvatting besloten, dat het bestaan van een functioneel vereiste meebrengt dat het systeem onder bepaalde condities dit vereiste ook zal realiseren. Een verandering in de omgeving of een van de noodzakelijke structurelementen zal, zolang deze verandering binnen bepaalde grenzen blijft, gevolgd worden door veranderingen in een of meer van de (andere) structurele vereisten, die de oorspronkelijke verandering compenseren.

Unitair systeem, functionele en structurele vereisten, en zelfregulatie vormen samen het structureel-functionele model. Alleen sociologische feiten, welke onder een van hen kunnen worden gerangschikt, kunnen een plaats vinden in een structureel-functionele theorie. Deze theorie dankt daarom haar geheel eigen karakter aan deze categorieën en hun onderlinge relaties. Laat men een van hen vallen, dan tast men het structureel-functionalisme als zodanig aan. Dit zij met nadruk gesteld, omdat vele sociologen die zich functionalist noemen, menen te kunnen volstaan met de constatering dat verschijnsel A een functie, i.c. enigerlei betekenis heeft voor B, zonder waar te maken dat B een systeem is met A als deel. Bovendien eist een sociologische theorie, dat men de functie van sociologische structuurdelen voor sociologische systemen opspoor.

Merton miskent herhaaldelijk zowel de eigen aard en de grenzen

¹ O.c., blz. 73.

van het structureel-functionele model als het gesloten karakter van een sociologisch referentiekader. In zijn paradigma zegt hij bijvoorbeeld: „since items may be functional for some *individuals* and subgroups...” en „It is necessary, therefore, to consider a range of units for which the item has designated consequences: individuals in diverse *statuses*, subgroups, the larger social system and culture systems” (curs. van ons). De „items” waarover Merton hier spreekt, zijn de onderdelen van een sociaal systeem. Individuen behoren evenwel niet tot het referentiekader van de sociologie. Door over de functie van „items” voor individuen in een bepaalde sociale status, welke per definitie een deel is, te spreken, overschrijdt Merton bovendien de grenzen van het functionele denken. Zijn functionele uitspraken hebben geen betrekking meer op de betekenis van een element voor een systeem.

In zijn gedachtengang is het te verklaren, dat Merton als een van de functies van de „politieke machine” ziet het verschaffen van gelegenheid tot sociale mobiliteit, een functie ten behoeve van individuen.

Deze verwaarlozing van het systeembegrip treffen we bij Merton voortdurend aan, bijvoorbeeld in zijn beschouwingen over de „conspicuous consumption”. Zij is ons inziens zelfs principieel in de theorie van de referentiegroepen. Van de andere kant menen wij toch ook aanwijzingen te kunnen vinden, dat Merton de systeemgedachte als onmisbare grondslag voor het functionalisme erkent. Zo verwijst deze auteur naar de formalisering van zijn paradigma door Nagel, die duidelijk de systeemgedachte als uitgangspunt neemt¹.

Uitdrukkelijk zij vastgesteld, dat onze critiek niet Merton's theoretische opvattingen op zich betreft. Onze stellingname betreft slechts de pretentie, dat deze auteur een consequent structureel-functionalist zou zijn. Deze pretentie is ongerechtvaardigd, zoals wij in het vijfde hoofdstuk hopen aan te tonen.

In de volgende paragrafen zullen wij het structureel-functionalisme kritisch bezien. Met name zullen wij nagaan, welke aspecten van de sociale werkelijkheid door deze richting niet kunnen worden verklaard. Daarbij gaan wij niet uit van wat functionaristen over deze werkelijkheid hebben gezegd, maar van wat hun model impliceert.

¹ O.c., blz. 84.

1. *Reciprociteit en autonomie van de delen*

Een moeilijkheid van het functionalisme is, dat het de aanwezigheid en het voortbestaan van de delen niet kan verklaren. De algemene vorm van een functionele propositie is: de functie van X voor S is K, hetgeen neerkomt op de uitspraak „X is een oorzaak van S vanwege K”. Een functionele uitspraak heeft dus betrekking op de gevolgen van X, welke oorzaken zijn van S. Zij heeft echter geen betrekking op de oorzaken van X. Het is echter een veel voorkomende verwarring, dat men de gevolgen, n.l. de functie van X, tevens ziet als de oorzaak van ontstaan en voortbestaan van deze X. Wij wezen reeds op zulk een fout bij Merton¹.

De logische structuur van een structureel-functionele theorie is geheel gericht op de verklaring van het geheel. De aandacht gaat uit naar de behoeften van dit geheel en naar de wijze waarop hierin kan worden voorzien. Uitspraken over de delen hebben alleen betrekking op hun betekenis voor het geheel. Hetgeen gezegd wordt over de onderlinge verhouding van de delen wordt ook door deze belangstelling voor het systeem bepaald.

De aanwezigheid van bepaalde structurele vereisten verklaart dus wel de continuïteit van het systeem, maar het feit dat zij deze functies vervullen, geeft geen verklaring voor hun eigen aanwezigheid en voortbestaan. Dat voor de continuïteit van het systeem bepaalde functies vervuld moeten worden, impliceert namelijk nog niet dat zij ook te allen tijde gerealiseerd worden. Bovendien, ook al is deze realisatie een feit, dan betekent dit nog niet dat deze functies door bepaalde structurele vereisten zullen worden vervuld. Er zijn alternatieven mogelijk. Er is een klasse van structurele vereisten voor een bepaalde functie. Slechts indien deze klasse uit één lid bestaat, kan uit de vervulling van een functie tot de aanwezigheid van het structurele vereiste worden besloten. Besluiten tot de aanwezigheid is evenwel nog geen verklaren in termen van een efficiënte causaliteit.

Gouldner is nader ingegaan op de boven omschreven moeilijkheid

¹ Cf. blz. 13.

en heeft getracht het voortbestaan van een gedragspatroon te verklaren met behulp van de begrippen reciprociteit en autonomie van de delen¹. Hoe verhelderend zijn beschouwingen ook zijn voor een verklaring van de sociale werkelijkheid, zij zijn naar onze mening niet te incorporeren in een structureel-functionele theorie.

Ook Gouldner ziet het begrip systeem als het fundament van een functionele theorie. „Functionalism is nothing if it is not the analysis of social patterns as parts of larger systems of behavior and belief”². De vraag is evenwel of zijn opvatting van het begrip systeem zodanig is, dat het de mogelijkheid van een eigensoortige verklaringswijze insluit.

Hij wijst op de verschillende nadruk, die Parsons en Merton op de systeemgedachte leggen. Terwijl Parsons betoogt, dat de sociologische analyse voortdurend en systematisch moet verwijzen naar de toestand van het systeem, vermijdt Merton zoveel mogelijk dit systeembegrip.

Wij hebben reeds vastgesteld, dat Merton zeker niet ondubbelzinnig stelling heeft genomen tegenover het kernbegrip van het functionalisme. Gouldner's interpretatie van zijn standpunt heeft daarom zeker enige grond. Van de andere kant wezen wij er reeds eerder op, dat Nagel, naar het blijkt met Merton's instemming, het vierde punt van zijn paradigma (concepts of the unit subserved by the function), in verband brengt met de systeemgedachte in de biologie.

Hoe dit ook zij, Gouldner trekt terecht de conclusie dat in Parsons' opvatting van het functionalisme – de enige waarin het eigen karakter van het functionalisme ons inziens tot zijn recht komt – empirische verschijnselen slechts van belang zijn in hun relatie tot de problemen van het sociale systeem, terwijl Merton in ieder geval aan de onderlinge verhoudingen tussen de delen meer aandacht schenkt.

Dit neemt niet weg, dat ook Merton volgens Gouldner in zijn verklaring van bepaalde gedragseenheden³ onvolledig blijft. Hij verantwoordt hun voortbestaan of verandering slechts uit hun gevolgen voor de sociale en culturele omgeving. Zo wordt het bestaan van de

¹ A. W. Gouldner: Reciprocity and autonomy in functional theory, in Gross: o.c., blz. 241-270.

² O.c., blz. 241.

³ O.c., blz. 249.

„political machine” verklaard uit haar functies o.a. voor de zakenwereld. Een volledige verklaring eist evenwel naar Gouldner's inzicht, dat men tevens vaststelt hoe groepen, in welke behoeften werd voorzien, het betreffende systeemonderdeel, i.c. de politieke machine, belonen. De functionele verklaring van het voortbestaan van een sociaal patroon eist dus volgens genoemde auteur, dat men niet slechts de functies van A voor B, maar tevens de wederkerige functies van B voor A aantoont. Functionele analyse veronderstelt het beginsel van functionele wederkerigheid.

Analyseert men de implicaties van dit beginsel, dan komt men tot het inzicht, dat het voortbestaan van een sociaal of cultureel element zijn oorzaak vindt in de attitudes en motieven van diegenen, die bij dit voortbestaan baat vinden. Deze begunstigden kunnen evenwel ook de delen van het geheel zijn. Het beginsel van de functionele wederkerigheid brengt dus de eigen doeleinden van de delen naar voren en komt daardoor in strijd met de postulaten van het structureel-functionalisme, namelijk: een systeem met eigen doelgerichtheid en daaruit voortvloeiende zelfregulatie.

In Gouldner's opvatting is het systeem niet meer de basis voor de selectie van de wetenschappelijk belangrijke vragen en evenmin de basis voor de formele structuur van de theorie. Deze laatste hoeft bij het functionalisme, zoals hij dit ziet, niet meer te verschillen van die van andere sociologische richtingen, zoals bijvoorbeeld de verstehende sociologie. Functie betekent nu niet langer: de objectieve consequenties voor de continuïteit van het geheel, maar: betekenis voor de subjectieve doeleinden van de delen.

Bij Gouldner is deze beklemtoning van de delen ook duidelijk te constateren. Het beginsel van functionele wederkerigheid impliceert volgens hem een systeem van interdependente delen, die voor elkaar over en weer functies vervullen. Overigens wil Gouldner met dit beginsel niet zeggen, dat het voortbestaan van een gedragspatroon steeds te danken is aan het feit, dat er een wederkerige uitwisseling van „rewards” is. Er zijn ook gevallen waarin de wederkerigheid niet bestaat. Dan zijn er evenwel compenserende mechanismen ontstaan, zoals de volkomen onbaatzuchtigheid of de macht.

Een belangrijk gezichtspunt bij de bestudering van de interdependentie van de delen is de mate waarin deze van het systeem, d.i.

van elkaar, afhankelijk zijn. Zijn zij volledig van elkaar afhankelijk, dan hebben zij een geringe „functionele autonomie”¹. Het begrip autonomie richt de belangstelling op de delen, zij het in relatie tot elkaar.

Evenals het geheel zullen ook de delen proberen hun grenzen te handhaven. Delen met een zekere functionele autonomie zullen zich verzetten tegen een volledige integratie in het systeem. Van de andere kant zal het systeem in zijn streven naar integratie de delen willen onderwerpen aan de eisen van de positie die zij innemen. Het begrip autonomie is daarom volgens Gouldner van belang voor de analyse van spanningen binnen sociale systemen en voor de verklaring van de sociale verandering.

Deze beschouwingen zijn vanuit theoretisch gezichtspunt belangwekkend. De belangstelling voor de delen leidt tot inzichten die niet verworven kunnen worden indien het systeem het uitgangspunt vormt. Gouldner miskent evenwel de wezenlijke kenmerken van het structureel-functionalisme, indien hij meent dat zijn begrippen van functionele wederkerigheid en functionele autonomie een toepassing kunnen vinden in de structureel-functionele theorie. Binnen een en dezelfde theorie kan men niet gelijktijdig de assumpties van een unitair systeem en autonome delen opnemen. Laat men evenwel de assumptie van een unitair systeem vallen en de daarmee verbonden gedachte van een eigen doelgerichtheid, dan komt ook de basis te vervallen aan de hypothese van zelfregulatie.

Gouldner's accentuering van de eigen doelgerichtheid van de delen en zijn pogingen om het voortbestaan van de delen te rechtvaardigen heeft ons duidelijker gemaakt, welke aspecten van de sociale werkelijkheid aan de functionele beschouwingwijze ontsnappen. Zij verklaart niet de oorsprong en het voortbestaan van de delen en evenmin de handelingen welke uit de doelgerichtheid of de waardenoriëntatie van de delen voortkomen. Zij vestigt daarentegen de aandacht op de in de onderlinge verhouding van de delen gelegen tendenties tot compenserende werkingen ten gunste van de continuïteit van het systeem. De functionele beschouwingwijze krijgt hierdoor een statisch karakter en ontnemt zich door haar postulaten de mogelijk-

¹ A. W. Gouldner: o.c., blz. 254.

heid de in de delen zelf gelegen tendentie tot verandering waar te nemen. Wij zullen deze conclusie nader adstrueren door na te gaan welke verklaring het functionalisme zelf geeft voor het verschijnsel van conflict en verandering.

PAR. 4. HET STRUCTUREEL-FUNCTIONALISME EN DE VERKLARING VAN HET CONFLICT

1. *Inleiding*

Als wij de gedachte van een sociaal systeem aanvaarden en ons bezinnen op de aard van dit systeem, dan kunnen wij slechts tot de conclusie komen dat het een handelingensysteem is. Het sociologisch object is het handelen van mensen, en wel in die aspecten, welke voor hun verklaring verwijzen naar de sociale positie van de actor.

Men kan zich nu afvragen of een handelingensysteem een eigen doelgerichtheid kan worden toegedacht, los van de handelende personen. Of nauwkeuriger geformuleerd: moet men de doeleinden en waarden waarop mensen zich in een bepaalde sociale positie oriënteren, gedefinieerd zien vanuit het systeem als zodanig of vanuit de posities zelve? Het antwoord van de structureel-functionalist kennen wij.

De consequentie van het antwoord is, dat binnen een sociaal systeem de doeleinden en waarden, die het handelen in de diverse sociale posities bepalen, een zodanige inhoud hebben dat alle handelingen „in elkaar grijpen”. Ieder doet wat de ander van hem verwacht. De heerser heerst zoals de ondergeschikten verwachten bestuurd te worden. De verdeling van de schaarse goederen wordt door allen aanvaard. Het begrip sociale positie is in deze opvatting niets anders dan een verzamelnaam voor alle rechten en verplichtingen die bij elkaar horen. De sociale positie is equivalent aan de rol, d.i. het geïnstitutionaliseerde gedrag van haar dragers.

Inzoverre men nu sociale positie en rolgedrag gelijkschakelt, neemt men zich de mogelijkheid de oorsprong van verandering en conflict te localiseren in de sociale posities. Immers deze sociale positie heeft geen andere inhoud dan die welke het systeem haar met het oog op zijn integratie toedeelt. De enig mogelijke sociologische oorsprong van het conflict ligt in de onverenigbaarheid van de gedragsdeterminanten van sociale posities die dikwijls met elkaar

plegen samen te gaan, bijvoorbeeld arbeider zijn in een onderneming en lid zijn van een vakbond. Die onverenigbaarheid mag echter slechts van een incidentele en voorbijgaande aard zijn, want ziet men haar permanent, dan moet men de arbeidersrol blijvend mede bepaald zien door het vakbondslidmaatschap. Dan zou een sociale positie evenwel niet alleen gedefinieerd worden vanuit een systeem, maar ook een permanente inhoudsbepaling krijgen vanuit de complexen van sociale posities waarin haar dragers doorgaans optreden.

De enig mogelijke sociologische verklaring ziet dus de conflictgrond extern aan het sociale systeem en van een accidenteel karakter. De uiteindelijke verklaring voor het conflict moet het functionalisme daarom buiten de sociale werkelijkheid zoeken, bijvoorbeeld in psychologische of technische data. Wij zullen onze conclusie controleren door na te gaan welke verklaringen voor het sociale conflict in feite door het structureel-functionalisme zijn gegeven.

2. De verklaring van het conflict bij Parsons

De socioloog die de essentie van het structureel-functionele model het duidelijkst heeft gezien, is Parsons. Wij zullen daarom allereerst nagaan, hoe naar zijn opvatting een verklaring van het conflict in structureel-functionele termen mogelijk is.

Kenmerkend is reeds, dat Parsons uitgaat van de „conformity-deviance” dimensie. Zulk een dimensie veronderstelt namelijk, dat datgene waaraan men zich conformeert of waarvan men afwijkt, een onbetwist gegeven is. In het fundamentele paradigma van de sociale interactie ligt volgens Parsons dan ook de assumptie besloten, dat een interactieproces in evenwicht niet naar verandering tendeeft¹. In de verhouding zelf ligt geen grond voor verandering besloten. De gedragsnormen staan vast, men kent alleen het probleem dat individuen hiervan afwijken.

Parsons' vraag is: hoe komt het dat er een weerstand ontstaat om zich te conformeren aan de sociale verwachtingen en op welke wijze worden er door het sociale systeem tegenmaatregelen tegen deze weerstand genomen? Men kan nu alleen over de sociale verwachtingen

¹ The social system, blz. 251.

spreken indien deze verwachtingen in alle posities binnen het systeem worden gedeeld, indien er in principe consensus is bij alle deelnemers. Parsons wijst zelf op deze consensus als hij zegt, dat het afwijkend gedrag moet worden gezien als een verstoring van het evenwicht in het interactiesysteem. Zulk een evenwicht nu impliceert altijd een meer of minder geïnstitutionaliseerd handelingengeheel¹ en dus consensus. De hele probleemstelling van Parsons wijst er op, dat hij in de onderlinge verhoudingen van het systeem zelf geen tendentie tot verandering besloten ziet.

Wat ons nu interesseert, is wat bij Parsons de gronden voor het afwijkend gedrag zijn. Vindt hij deze in sociologische factoren of niet? Hij begint met de wortels van het afwijkend gedrag in de persoonlijkheid te zoeken en te beschrijven hoe het interactieproces er toe bijdraagt de vervreemdingstendenties te versterken. Toch zoekt hij ook naar oorzaken in de gedragsnormen zelf. Maar weer doet hij dan een beroep op de persoonlijkheid als mede verklarende factor door te stellen, dat sommige typen van waardenpatronen een grotere druk op de mens leggen dan andere². Zulke normatieve patronen zijn bijvoorbeeld die, welke een onmiddellijke bevrediging van de behoeften verbieden. Deze z.g. affectief-neutrale patronen zijn veelvuldig in onze maatschappij, die een sterke nadruk legt op planning op lange termijn en in velerlei opzichten een hoge graad van discipline eist.

Een andere moeilijkheid is, dat de actor alvorens volgens de sociale verwachtingen te kunnen handelen, eerst moet weten wat zijn rol in een bepaalde situatie inhoudt. In onze maatschappij nu zijn een groot aantal regels zo algemeen geformuleerd, dat zij voortdurend interpretatiemoeilijkheden opleveren. Parsons merkt in dit verband op, dat een van de eerste functies van de jurist is zijn cliënten in te lichten over hun rechten en plichten³. Het is nu inhaerent aan een systeem van veralgemeende normen, dat de mogelijkheden tot conflicten tussen hen toenemen. Een concreet geval heeft een verscheidenheid van aspecten en dit verhoogt de kans, dat een verscheidenheid van algemene normen van toepassing kan worden geacht. Daarom is het

¹ The social system, blz. 250.

² The social system, blz. 267 e.v.

³ The social system, blz. 269.

noodzakelijk voor de sociale stabiliteit, dat er een prioriteit onder deze algemene normen wordt vastgesteld. Voorzover deze prioriteit voor specifieke situaties niet duidelijk is, verkeert de actor in onzekerheid omtrent zijn rol¹.

Een belangrijke factor in het ontstaan van afwijkend gedrag is voorts het rolconflict². In dit geval ziet de actor zich geplaagd tegenover strijdige rolverwachtingen, waaraan hij niet gelijktijdig kan voldoen. De mogelijkheid tot rolconflicten ligt opgesloten in het feit, dat iedere actor een verscheidenheid van rollen heeft, welke verschillende gedragspatronen eisen. Om conflicten te voorkomen moet een prioriteit tussen hen worden vastgesteld voor verschillende tijden, plaatsen en „alters” in het sociale systeem. Deze prioriteitenregeling betreft dikwijls een ingewikkeld stel rollen. Een afwijking ten aanzien van één rol kan een heel evenwicht in gevaar brengen. Een overmatige drang om te excelleren in de beroepsrol kan leiden tot tekorten in de uitoefening van de rol van vader en echtgenoot, waardoor in het gezin spanningen kunnen ontstaan.

In alle aangehaalde gevallen ligt de oorzaak van het afwijkend gedrag in spanningen tussen gedragsnormen onderling welke niet tot systematische sociologische oorzaken worden herleid, in de verhouding tussen norm en persoon, maar niet in een spanningsverhouding tussen de sociale verschijnselen zelf, en zeker niet in een spanningsverhouding welke haar systematische oorzaak in de sociale werkelijkheid zelf heeft. Toch biedt de erkenning van het bestaan van rolconflicten in een sociaal systeem alle aanleiding om zich de vraag naar een systematische sociale oorzaak te stellen. Wijzen de strijdige verwachtingen omtrent het gedrag van de baas niet op tegengestelde belangen en normen van arbeiders en ondernemingsleiding? Maar het stellen van deze vraag komt in strijd met de gedachte van roldefinities vanuit een op integratie gericht sociaal systeem.

Als Parsons zich – door de realiteit gedwongen – toch deze vraag stelt, dan moet hij zijn toevlucht nemen tot een tautologie. Soms, zegt hij, is de bron van het rolconflict niet „ego-made”, maar ligt zij in de gebrekkige integratie van het sociale systeem zelf. Dit is een tautologie, omdat strijdigheid van rollen en een gemis aan integratie

¹ The social system, blz. 272.

² The social system, blz. 280 e.v.

hetzelfde zijn. Indien Parsons werkelijk de strijdigheid tussen rolverwachtingen wil verklaren, dan zal hij deze verklaring niet vinden in het sociale systeem, maar in de sociale posities.

Als voorbeeld van het hier bedoelde rolconflict geeft Parsons de verhoudingen tussen blanken en negers in de Verenigde Staten. De blanke huldigt als Amerikaans staatsburger de universalistische waarde van de „American creed”, maar als bewoner van het zuiden de particularistische waarde van de blanke suprematie. Deze beide waarden zijn met elkaar in strijd, maar de segregatie is een middel om aan het rolconflict te ontsnappen, althans voor de blanke. Is deze strijdigheid van waarden nu te verklaren vanuit een sociaal systeem, hetzij de totale Amerikaanse samenleving, hetzij die van het zuiden, maar in ieder geval vanuit een systeem waaraan zowel blanken als negers deelnemen? Een op integratie gericht systeem kan niet de verklaringsgrond voor strijdige waarden zijn. Parsons kan het institutionele rolconflict slechts constateren en zijn consequenties voor het systeem nagaan.

Bestudeert men Parson's uiteenzettingen over de theorie van de sociale verandering¹, dan komt men tot dezelfde conclusie. Evenmin als het afwijkend gedrag kan hij de nauw hiermee verbonden problemen van de sociale verandering adequaat verklaren. Het afwijkend gedrag valt onder de studie van de motivatieprocessen binnen het systeem, de problemen van de sociale verandering bestaan in de veranderingen in de structuur van het systeem zelf.

Een algemene theorie van de processen van verandering in sociale systemen is volgens Parsons bij de huidige stand van kennis niet mogelijk, omdat zulk een theorie een volledige kennis van de processen binnen het systeem vereist. De wetten over de processen binnen het systeem en over de processen van verandering in het systeem zijn niet van elkaar te scheiden². Maar als Parsons de processen van afwijkend gedrag binnen het sociale systeem niet bevredigend kan verklaren, dan moet ook zijn verklaring van de processen van verandering onvoldoende zijn.

Er zijn volgens Parsons echter nog andere soorten van kennis over de processen van verandering, welke niet kunnen worden afgeleid

¹ The social system, blz. 480-535.

² The social system, blz. 486.

uit de wetten van een systeem. Geven deze soorten van kennis, die dus niet tot de theorie behoren, dan een sociologische verklaring van de verandering? Als variabelen die van belang kunnen zijn voor de verklaring van veranderingen in sociale systemen, maar geen deel uitmaken van zijn theoretisch systeem, noemt Parsons fysische factoren en die culturele variabelen, welke niet beschouwd kunnen worden als delen van de theorie van het sociale systeem, maar slechts als data voor deze theorie. Het is duidelijk, dat de fysische variabelen als zodanig geen sociologische basis voor de sociale verandering zijn. Maar ook de genoemde culturele variabelen zijn dit niet. Het gaat hier namelijk niet om culturele variabelen in zoverre zij een onderdeel vormen van de analyse van sociale systemen, maar het gaat om de ontwikkelingswetten van culturele patronen op zich. Als zodanig vormen zij, zoals Parsons zelf terecht opmerkt, data voor de sociologische theorie. De theorie van het sociale systeem is niet rechtstreeks geïnteresseerd in de ontwikkeling van de cultuur. Zij aanvaardt culturele feiten als data en onderzoekt hun betekenis voor de processen van het sociale systeem¹.

Parsons snijdt hier overigens een uitermate belangrijk probleem aan. Het moge hier nog eens herhaald worden, dat de moderne sociologie, of zij structureel-functioneel is of niet, gezien wordt als een aspectwetenschap. Deze opvatting over de sociologie sluit geenszins de erkenning uit, dat het van groot belang moet worden geacht, juist voor de verklaring van verandering en conflict, een theorie te formuleren over de interdependentie van sociologische en niet-sociologische verschijnselen. Zolang of in zoverre dit niet mogelijk is, zal men bij de verklaring van concrete gevallen van verandering en conflict op de grote betekenis van niet-sociologische data bedacht moeten zijn. Maar het probleem, dat ons in deze studie interesseert, is hoe de sociologie als aspectwetenschap moet worden geformuleerd om tot een sociologische verklaring van het conflict te kunnen komen.

Uit de weergave van het structureel-functionalisme als model trokken wij de conclusie, dat deze theoretische richting op grond van haar essentiële categorieën niet tot een geëigende analyse van het conflict kan komen. In deze paragraaf hebben wij deze conclusie

¹ The social system, blz. 490.

trachten te adstrueren door aan te tonen, dat de structureel-functionele theorie in de praktijk haar toevlucht neemt tot niet-sociologische verklaringen.

3. *De verklaring van het conflict bij Thurlings*

Aan Thurlings komt de verdienste toe als eerste in ons land uitvoerig aandacht te hebben geschonken aan de verklaring van het conflict. Ook buiten het nationale vlak is zijn werk echter van belang, omdat hij met Dahrendorf een van de weinige sociologen is die de uitgangspunten van de moderne sociologie op hun bruikbaarheid voor de verklaring van het conflict hebben geanalyseerd. Het resultaat van zijn analyse is, dat hij zich ook voor de verklaring van het conflict bekend tot het structureel-functionalisme. Ten onrechte naar wij menen. Moesten wij bij Parsons constateren, dat hij consequent aan de implicaties van zijn structureel-functionele model vasthoudt en daarom niet tot een sociologische verklaring van het conflict kan komen, bij Thurlings zien wij evenals bij Merton het omgekeerde. Zijn aanduidingen van de sociologische achtergronden van het conflict bieden, naar wij menen, perspectieven voor de verklaring van het conflict, maar deze verklaring kan niet structureel-functionalistisch worden genoemd. Thurlings behoort tot de sociologen, die het sociologische leven boven de structureel-functionele leer laten praevaleren. Daar wij echter van mening zijn, dat in de wetenschap het leven gebaat is bij de leer, i.c. het referentiekader, kunnen wij beter zeggen, dat in Thurlings' beschouwingen een andere leer ligt opgesloten dan de structureel-functionele.

Nu kan men vrezen dat hier spitsvondigheden in het spel gaan komen. Immers het gaat toch maar om wat men onder structureel-functionalisme verstaat. Indien wij constateren, dat van de door ons behandelde sociologen alleen Parsons een structureel-functionalisme in onze zin huldigt en Merton, Gouldner en Thurlings hiervan afwijken, is het dan niet juist tot verschillende opvattingen te besluiten?

Ongetwijfeld zou dit juist zijn, indien het louter ging om een naamgeving aan verschillende theoretische richtingen. Het gaat hier evenwel om meer dan dat. De vraag is aan de orde of de theoreticus zich heeft

gehouden aan de afgesproken spelregels. Zoals wij in het tweede hoofdstuk uiteenzetten, ligt aan een theorie een calculus ten grondslag, d.w.z. een lijst van afspraken omtrent de geoorloofde handelingen bij de theorieconstructie. Nu is het in het rudimentaire stadium van theorievorming, waarin de sociologie verkeert, nog wel niet mogelijk vast te stellen welke calculus moet worden gekozen, zo de meest adaequate reeds beschikbaar is, maar toch liggen in de structureel-functionele theorie wel al enkele afspraken besloten. De meest belangrijke is, dat wij er van uitgaan, dat het sociale systeem ons voornaamste object is en dat dit een systeem is met eigen doelgerichtheid. Dit betekent, dat wij niet binnen dezelfde theorie kunnen uitgaan van delen met een eigen doelgerichtheid, omdat dit een met de eerste opvatting strijdige definitie van het deel, i.c. de sociale positie is.

Natuurlijk staat het vrij een andere afspraak te maken en uit te gaan van autonome delen, maar dan moeten wij alle afspraken laten vallen die samenhangen met de definitie van het sociaal systeem als unitair systeem, dus de zelfregulatie en de functionele en structurele vereisten, zoals in het voorgaande omschreven. Het uitgangspunt van de autonome delen leidt tot een andere verklaringswijze en een ander theoretisch model.

Onze stelling is nu, dat Thurlings wel van een structureel-functioneel standpunt vertrekt, maar bij de analyse van het sociaal conflict overgaat naar een ander theoretisch model, het model dat wij zelf het meest geëigend achten. Ons bezwaar richt zich daarom niet tegen Thurlings' analyse van het conflict, maar tegen zijn opvatting dat deze analyse structureel-functioneel is. Wij zullen onze stelling adstrueren.

Dat Thurlings van een structureel-functioneel standpunt uitgaat, blijkt, behalve uit zijn uitdrukkelijke stellingname, ook uit zijn definitie van de begrippen positie en rol. Hij definieert¹ de sociale positie als een bundel bij elkaar behorende rechten en verplichtingen en ziet hier positie en rol nog als inhoudelijk equivalent. Dit nu is een typisch functionalistische definitie.

Zijn uitgangspunt blijkt ook uit zijn analyse van de functionele vereisten². Als algemene condities voor de stabiliteit van het sociale

¹ O.c., blz. 114.

² O.c., blz. 119 e.v.

stelsel noemt hij (1) een zodanige inhoud van de rolvoorschriften, dat iedere rol op zich geen interne tegenstrijdigheden bevat en dat de rollen van speler en tegenspelers op elkaar zijn afgestemd, (2) een effectieve contrainte, welke uit twee momenten bestaat, de legitimiteit en de macht.

Deze algemene vereisten zullen pas vervuld zijn, indien aan een aantal meer specifieke voorwaarden is voldaan. Als zodanige noemt hij:

1. de allocatie van rollen,
2. socialisatie,
3. een prioriteitsschaal voor de rollen,
4. een verdeling van baten en kosten in verband met de activiteiten in de sociale structuur,
5. de constructie van een prestige-hiërarchie,
6. de constructie van regelingen voor de eliminatie van personen uit hun posities,
7. de regeling van de sociale contrôle,
8. een regeling voor de opheffing van voorschriften en de vaststelling van nieuwe.

Deze opsomming van vereisten is nog orthodox-functionalistisch en berust op de notie van een geïntegreerd stelsel met eigen doelgerichtheid. Toch schuilen er reeds bij Thurlings' bespreking van de functionele vereisten adders onder het gras. Bij de bespreking van het vierde functionele vereiste, de verdeling van baten en kosten, zegt hij het volgende: „of de houding der verschillende klassen¹ tegenover deze klassenstructuur affirmatief of afwijzend is, zal afhankelijk zijn van de vraag, of de klassenstructuur beantwoordt aan de legitimiteits-eis van die klassen of aan hen alleen met macht is opgelegd”². Wanneer Thurlings spreekt over een slechts op macht gebaseerde klassenstructuur, dan legt hij in feite reeds de nadruk op de tegengestelde belangen der delen en daarmee op hun autonomie. Hetzelfde is het geval als hij spreekt over een stabiliteit, die alleen nog op machtsverhoudingen berust en over regelingen, die met de voorhanden machts-

¹ Men bedenke, dat Thurlings' klasse-begrip juist vanwege zijn functionalistisch uitgangspunt niet het marxistische is.

² O.c., blz. 121.

middelen nog juist kunnen worden afgedwongen van de tegenstanders¹.

In het algemeen kan worden gezegd, dat Thurlings door zijn – overigens van een ons inziens juist sociologisch inzicht getuigende – aandacht voor op sociale posities gebaseerde machtsverhoudingen de autonomie van de delen heeft aanvaard en daarmee het structureel-functionalisme heeft verlaten. Parsons daarentegen trok de consequentie van zijn standpunt. Ook hij erkent het verschijnsel van de macht. Maar voor hem is de sociologische theorie dat aspect van de theorie van de sociale systemen, dat betrekking heeft op de verschijnselen van de *institutionalisering* van de waarde-oriëntatiepatronen in het sociale systeem². Door deze objectsbepaling sluit hij de verschijnselen van de machtsverhoudingen buiten de sociologische theorie. Door zich te beperken tot de verschijnselen van institutionalisering, welke inderdaad begrepen kunnen worden vanuit de gedachte van een unitair sociaal systeem, houdt Parsons zich consequent aan zijn structureel-functionalistisch standpunt.

Is Thurlings nog ambivalent bij zijn beschrijving van de sociale realiteit in het algemeen, bij zijn analyse van de conflictgronden verlaat hij geheel het structureel-functionalistische uitgangspunt. De sociologie onderzoekt volgens hem aan het sociale conflict, in hoeverre de tegenstrijdige regelingsplannen verklaard kunnen worden vanuit de posities welke de voor- en tegenstanders in de sociale structuur innemen of strikter: vanuit de waarden, die zij op grond van hun posities aanhangen; vervolgens onderzoekt zij in hoeverre de posities der betrokkenen de verklaring kunnen leveren van het feit, dat juist deze machtsmiddelen en op dit tijdstip in het veld worden gebracht.

Kortom, het conflict wordt door de sociologie beschouwd als een poging van positiebekleders in de sociale structuur om met behulp van machtsmiddelen die structuur in overeenstemming te brengen met de door hen aangehangen waarden; deze poging wordt in ontstaan en verloop verklaard vanuit de posities der betrokkenen in die sociale structuur; tenslotte onderzoekt de sociologie het effect van dit alles voor de structuur³.

¹ O.c., blz. 124.

² Cf. The social system, blz. 552.

³ O.c., blz. 127.

Als uitgangspunt voor de sociologische benadering van het conflict formuleert Thurlings de volgende stelling: „De dragers van posities in een sociale structuur achten de structuur slechts aanvaardbaar voorzover deze althans tot op een bepaalde minimale hoogte in overeenstemming is met de door hen aangehangen waardensystemen. Is aan deze voorwaarde niet voldaan, dan zullen zij naar verandering streven; kan dit niet goedschiks geschieden, dan zal het geschieden door middel van conflict”¹.

Wij zouden nog meer uitspraken kunnen aanhalen, die er alle op wijzen, dat Thurlings de sociale positie, d.w.z. het autonome deel, als verklaringsgrond ziet voor het conflict, een verklaringswijze, die, zoals wij eerder aantoonde, in strijd is met de basisveronderstellingen van het structureel-functionalisme, zoals dit ons inziens moet worden geformuleerd, wil het een eigensoortige theoretische richting kunnen zijn.

Niet alleen door zijn opvatting over de autonomie en eigen doelgerichtheid van de delen stelt genoemde auteur zich buiten de orthodoxie. Hij huldigt ook – dit kan niet anders – een afwijkende opvatting over het evenwichtsbegrip. Volgens Parsons is evenwicht die orde tussen de systeemdelen, welke de tendentie heeft zichzelf te handhaven. Thurlings zegt echter: evenwicht zou moeten worden omschreven als de continueerbaarheid van een sociale structuur of van een structuurdeel op grond van de machtsverhoudingen. In het evenwicht is het conflict reeds in latente vorm aanwezig en is de aanzet voor verandering gegeven².

Wij vatten onze conclusie samen. In de kern van de zaak stellen wij ons achter Thurlings' analyse van het sociale conflict, in zoverre hij de verklaring zoekt in de sociale posities. Door deze analyse heeft hij evenwel niet de bruikbaarheid bewezen van het structureel-functionalisme, zoals dit geformuleerd moet worden, wil het een eigen theoretische richting zijn. Integendeel zijn analyse is in strijd met de definities en assumpties van deze richting.

Om de schrijver ten volle recht te doen wedervaren moeten wij vermelden, dat zijn eigen omschrijving van het structureel-functiona-

¹ O.c., blz. 130.

² O.c., blz. 153.

lisme, evenals de praktijk van het functionalisme bij Merton, veel ruimer is dan de onze. Hij definieert het als een stroming waarin de sociale structuur wordt opgevat als een constellatie van interdependente delen, de rollen, die de belichaming zijn van waarden, welke althans door één partij worden aangehangen. Nu vermoeden wij, dat deze omschrijving door iedere socioloog zal worden aanvaard. Zij is te ruim om een specifieke richting te kunnen kenmerken. Wel voegt de auteur hieraan toe, dat het structureel-functionalisme zich bezighoudt met de vraag naar de continueerbaarheid van de sociale structuur, maar hieruit worden geen consequenties getrokken, welke een zelfstandige theoretische richting rechtvaardigen.

4. *Conclusies*

Wij hebben in dit hoofdstuk het structureel-functionalisme aan een kritisch onderzoek onderworpen. Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek is, dat wij menen te mogen concluderen, dat deze theorie geen geëigende verklaring van het conflict kan geven. Onder een geëigende verklaring verstaan wij een verklaring, die sociologisch is, d.w.z. teruggaat op categorieën uit een sociologisch referentiekader.

Ons negatieve resultaat beruiste op een analyse van het structureel-functionele model. Daar een sociaal systeem een handelingsstelsel is kan een conflict alleen ontstaan, indien de deelnemers aan de interactie zich door tegenstrijdige doeleinden en/of waarden laten leiden. Om het conflict te kunnen verklaren moet men daarom aan de sociale posities autonomie en een eigen doel- en waardengerichtheid toekennen. Het structureel-functionele model impliceert echter een systeemopvatting waarin de delen volledig deel zijn, d.w.z. volledig in hun dienstbaarheid aan het geheel hun zin vinden. Aan deze veronderstelling wordt alleen voldaan indien men het positionele handelen als geïnstitutionaliseerd handelen ziet, d.w.z. als handelen, bepaald door gemeenschappelijk aanvaarde waarden. De eisen van het structureel-functionalisme strijden dus met de voorwaarden voor een sociologische verklaring van het conflict.

Wij controleerden onze conclusie door tevens na te gaan op welke wijze structureel-functionalistisch denkende sociologen het conflict verklaarden. Daarbij bleek, dat alleen Parsons ten volle de consequen-

ties van zijn standpunt heeft getrokken¹. Hij kan het conflict evenwel slechts verklaren uit niet-sociologische data. Thurlings daarentegen geeft wel een aanzet tot een sociologische verklaring van het conflict, maar zijn uitgangspunten zijn ons inziens niet te verenigen met de assumpties van het structureel-functionalisme.

Niet alleen constateerden wij de ongeschiktheid van het structureel-functionalisme voor de verklaring van het conflict, maar ook wezen wij op de beperkingen van deze theoretische richting vanuit algemeen sociologisch standpunt. De functionele uitspraak heeft slechts betrekking op de betekenis van delen voor het geheel, het ontstaan en voortbestaan van de delen kan zij niet verklaren.

Het is geen wonder, dat de geconstateerde beperkingen de critici van het structureel-functionalisme er toe brachten deze richting als conservatief te bestempelen. Dit soort etiketten achten wij evenwel ook in de sociale wetenschappen niet op zijn plaats. Zij miskennen het constructiekarakter van de wetenschap. De functionalist stelt slechts, dat het nuttig is bepaalde gedragingen, en wel de geïnstitutionaliseerde, structureel-functioneel te benaderen. Hij kan daarnaast het machtsverschijnsel erkennen, doch dit ter verklaring aan een andere wetenschap toewijzen, bijvoorbeeld de politieke wetenschap. Men kan daarom aan zijn beschouwingen slechts conservatieve maatschappij-opvattingen ontleen, in zoverre de functionalist het beperkte gezichtspunt van zijn standpunt uit het oog verliest.

Juist omdat het structureel-functionalisme niet meer dan een denkconstructie hoeft te impliceren, hebben wij vermeden het als *onjuist* te kwalificeren. Men zou het hoogstens *ongeschikt* kunnen noemen. Voor dit oordeel kunnen wij ons evenwel alleen beroepen op zijn beperkingen vanuit algemeen sociologisch standpunt en zijn ongeschiktheid voor de verklaring van het conflict. Deze bevindingen op zich zijn evenwel niet voldoende om het functionalisme ook als verklaringswijze voor de integratieverschijnselen af te wijzen. Indien wij ook in dit laatste opzicht kritisch staan tegenover deze richting, dan geschiedt dit derhalve met grote voorzichtigheid. Ons kritisch standpunt is immers slechts gebaseerd op overwegingen waarvan de mogelijkheden nog onzeker zijn. Deze overwegingen zijn de wense-

¹ Ook voor Levy geldt dit, maar hij werd door ons niet verder in de beschouwing betrokken, omdat de term conflict bij hem zelfs niet voorkomt.

lijkheid van één theorie boven meer theorieën voor de verklaring van de sociale werkelijkheid en de overtuiging dat integratie en conflict zo nauw met elkaar verbonden zijn, dat een afzonderlijke verklaring onvolledig blijft.

In onze analyse van de structureel-functionele verklaring van het conflict besteedden wij geen aandacht aan de beschouwingen van Merton over de *anomie*. Het kwam ons juist voor hieraan aandacht te schenken in het volgende hoofdstuk, waarin wij onder meer het sociologische referentiekader dat onder de benaming *roltheorie* bekend is, op zijn bruikbaarheid voor de verklaring van het conflict willen onderzoeken.

PAR. I. DE ROLTHEORIE

1. *Het rolbegrip bij Parsons*

In het voorgaande hoofdstuk schreven we, dat het structureel-functionele model zijn uitdrukking vindt in de roltheorie. Deze uitspraak behoeft wel enige toelichting na onze conclusie, dat er tussen de z.g. structureel-functionalist en fundamentele verschillen bestaan. Zoals wij zullen zien komen namelijk deze verschillen ook tot uiting in hun opvattingen over het rolbegrip. Naar onze mening komt de roltheorie als specifiek referentiekader het best tot zijn recht bij Parsons; bij Merton manifesteert de ambivalentie van zijn structureel-functionalisme zich ook in zijn opvattingen omtrent het rolbegrip. Wij zullen onze stelling toelichten door een analyse van het rolbegrip bij beide auteurs.

Zoals reeds meermalen in deze studie naar voren kwam, moet een sociaal systeem gezien worden als een handelingsstelsel. Het gaat om vaste patronen van interactie tussen handelende mensen, de z.g. actors. De deelnemers aan deze interactie noemt Parsons „ego” en „alter”, al naargelang het gezichtspunt vanwaaruit deze interactie wordt bekeken. Aan de deelname van de actors aan de volgens bepaalde patronen verlopende interactie kunnen nu twee belangrijke aspecten worden onderscheiden. Enerzijds is er het positionele aspect,¹⁾ namelijk de plaats (status) van de betreffende actor in het sociale systeem met betrekking tot de andere actors. Anderzijds is er het processuele aspect, d.w.z. dat wat de actor doet in zijn relaties met anderen, en dit gezien in het kader van zijn functionele betekenis voor het sociale systeem. Dit aspect wordt de rol genoemd¹.

Wij vestigen er de aandacht op, dat Parsons de rol plaatst in het licht van haar betekenis voor het systeem, waarvan zij de laatste analyse-eenheid is. Slechts die handelingen van de actor zijn relevant welke betekenis hebben voor het systeem, dat zelf gezien moet

¹ The social system, blz. 25.

worden als een geïntegreerde structuur van handelingen met betrekking tot een situatie.

Wat moeten wij nu onder een *geïntegreerde* structuur verstaan? Volgens Parsons verwijst het begrip integratie zowel naar de onderlinge verenigbaarheid van de componenten van het systeem als naar de afgrenzing van het systeem ten opzichte van zijn omgeving. Daar deze componenten handelingen zijn, is hun integratie een kwestie van verenigbare gedragsstandaarden; bovendien moeten de actors zich op deze standaarden willen oriënteren. Parsons ziet nu een sociaal systeem inderdaad als geïntegreerd in deze zin, dat de actors zich op gemeenschappelijke waarden richten. Dit betekent, dat zijn rolbegrip betrekking heeft op het normatieve handelen en wel op het geïnstitutionaliseerde handelen, d.w.z. op een handelen, dat wordt gekarakteriseerd door een waardenoriëntatie, welke gemeenschappelijk is aan alle bij de interactie betrokken actors.

Er is nu evenwel de volgende moeilijkheid. Parsons lost wel het probleem van de integratie van de rollen van een verscheidenheid van actors op, maar er is nog een ander integratieprobleem. Ook de actor zelf is een geheel van statussen en daarbij behorende rollen. Dit aggregaat van statussen, deze bundel van rollen vergt eveneens een zekere graad van verenigbaarheid. De integratie van de sociale systemen en de integratie van het rollencomplex van de afzonderlijke actors zijn slechts verenigbaar indien er sprake is van een harmonie in de hele maatschappij.

Parsons spreekt zich hierover niet uit. Hij omzeilt de moeilijkheid door in de rol slechts die handelingen op te nemen welke worden vereist door de integratiebehoefte van het betreffende sociale systeem. Hij isoleert de verschillende statussen van elkaar. Een rol is naar zijn opvatting die sector uit het totale oriëntatiesysteem van een actor, welke gericht is op de waardestandaarden welke de interactie in een bepaalde situatie beheersen. De wederkerige rolverwachtingen worden bepaald door de oriëntatie op gemeenschappelijke waarden¹. Het gaat dus om geïnstitutionaliseerde rolverwachtingen.

Parsons houdt zich in zijn roldefinitie dus consequent aan zijn structureel-functioneel standpunt. Het sociale systeem is een stelsel van

¹ The social system, blz. 39.

rollen met een zodanige inhoud, dat zij de stabiliteit van het systeem verzekeren. De status of sociale positie is uitsluitend een bron van handelingen welke op de continuïteit van het systeem zijn gericht. Voor een consequent structureel-functionalistisch geformuleerde roltheorie geldt daarom de uitspraak van Linton: „Role and status are quite inseparable, and the distinction between them is of only academic interest”¹. Wij zullen later zien, dat door een minder eenzijdige belangstelling voor het geïnstitutionaliseerde handelen de status of sociale positie een veel belangrijkere verklaringsgrond voor het sociale handelen wordt; met name geeft zij dan ook een verklaring voor het op eigen belangen gerichte handelen en voor de macht van positiebekleders.

Welke consequenties heeft nu Parsons' definitie van het rol- en statusbegrip voor de verklaring van de sociale werkelijkheid en met name voor de verklaring van het conflict? Een deel van deze consequenties werden reeds behandeld bij onze analyse van het structureel-functionalisme. Hier zullen wij ons beperken tot de sociologische feiten waarvoor men blind blijft, indien men zijn aandacht uitsluitend richt op het geïnstitutionaliseerde handelen.

I Allereerst zij opgemerkt, dat de aard en de mate van de institutionalisering van de menselijke verhoudingen zeer verschillend is. Reeds eerder werd gewezen op het verschil tussen de relationele en regulatieve instituties. In het eerste geval vormt het door waarden geleide handelen de eigenlijke inhoud van de tussenmenselijke relaties, in het tweede geval dienen waarden tot regulering van de keuze van doeleinden en middelen van het handelen.

De bezwaren tegen de structureel-functionalistisch geformuleerde roltheorie zullen nu het minst gevoeld worden bij de analyse van die sociale systemen, waarvoor het geïnstitutionaliseerde handelen het meest typerend is. Dit is het geval bij systemen waarin de relationele instituties domineren, bijvoorbeeld het gezin en de kerk. Bij deze laatste soort groeperingen kan men met meer recht dan voor bijvoorbeeld de onderneming de prioriteit van het geheel boven het eigenbelang van de delen naar voren brengen.

Meer moeilijkheden geeft Parsons' roltheorie waar het voornamelijk

¹ R. Linton: Status and role, in L. A. Coser and B. Rosenberg: Sociological theory: A book of readings, blz. 342.

gaat om regulatieve instituties. Deze vormen slechts het kader van wat eigenlijk de kern van de sociale verhoudingen uitmaakt. Deze kern bestaat uit de doeleinden van de delen en de daarvoor relevante middelen. Daarmee wil niet gezegd zijn, dat deze regulatieve instituties niet van belang zijn. Integendeel zij modificeren op karakteristieke wijze het op eigen belang gerichte handelen. Wij willen slechts beklemtonen, dat de institutionele aspecten niet de enige zijn. Bovendien – en dit is een tweede grond voor bezwaren – kunnen de menselijke verhoudingen in zeer verschillende mate geïnstitutionaliseerd zijn. Men vergelijke de huidige verhoudingen tussen werkgevers en werknemers bijvoorbeeld met die van vijftig jaar geleden, de relaties tussen de staatsoverheid en haar onderdanen met die tussen de staten onderling. De roltheorie van Parsons zal nu des te meer te kort schieten, naargelang de verhoudingen minder geïnstitutionaliseerd zijn.

Aan sociologen zoals Parsons, die uitsluitend belangstelling hebben voor het handelen dat wordt gekarakteriseerd door een oriëntatie op gemeenschappelijke waarden, moeten de volgende soorten handelingen ontgaan:

1. het op eigen belang gerichte handelen, dat zich voltrekt binnen deze gemeenschappelijke waardenoriëntaties;
2. het handelen, dat binnen het geïnstitutionaliseerde kader geleid wordt door onverenigbare waardenoriëntaties.

Wij moeten hier opmerken, dat het onbetwistbaar is, dat in het menselijk handelen zich altijd een zekere mate van institutionalisering manifesteert. Ware dit niet het geval, dan zou het *homo homini lupus* een barre realiteit zijn. Een andere kwestie is evenwel of de institutionalisering zich zover heeft voltrokken, dat de continuïteit van een bepaald sociaal systeem in zijn *huidige* kenmerken er door wordt gewaarborgd. De institutionalisering rondom de kapitalistische structuur van de maatschappij kan zover zijn voortgeschreden, dat geweld of stakingen niet meer als geoorloofde middelen voor structuurverandering worden beschouwd. Daarentegen kan het gebruik van parlementaire politieke macht wel een geoorloofd middel tot maatschappelijke hervorming zijn.

Hoewel nu ieder handelen zich voltrekt binnen bepaalde gemeenschappelijk gedeelde waardenoriëntaties, hoeft de institutionalisering

niet zover te zijn gegaan, dat dit handelen de continuïteit van het betreffende sociale systeem waarborgt. Daarom ontgaan Parsons niet alleen een aantal relevante processen, die zich zonder consequenties voor het sociale systeem voltrekken, maar tevens blijven hem handelingen verborgen, die tot de verandering van de sociale systemen zelf leiden. Enkele voorbeelden kunnen dit verduidelijken.

De verhoudingen tussen werkgevers- en werknemersvakbonden zijn momenteel zover geïnstitutionaliseerd, dat men, misschien met enige reserve, zou kunnen aannemen dat de continuïteit van het sociale systeem rond de arbeidsvoorwaardenvorming is gewaarborgd. Over de doeleinden van het handelen bestaat een vrij grote mate van consensus, evenals over de regels van overleg en arbitrage in geval van meningsverschillen. Stakingen komen daarom zelden voor. Een uitsluitende belangstelling voor het institutionele zou er nu toe kunnen verleiden de staking en daarmee het stakingsrecht als een achterhaald verschijnsel te zien. Men zou daarmee het op eigen belang gerichte handelen binnen de geïnstitutionaliseerde verhoudingen over het hoofd zien. Immers indien de institutionalisering niet zover is voortgeschreden, dat de feitelijke verdeling van schaarse goederen, i.c. het geld, als de legitieme wordt gezien, dan blijft een belangen tegenstelling aanwezig. De verdeling van de economische opbrengst blijft een potentieel spanningsveld. Hoe zelden een staking ook moge voorkomen, indien zij voorkomt, is zij niet een toevallig, maar een systematisch veroorzaakt verschijnsel.

14 Wij moeten hier ook wijzen op een relatie tussen het op eigen belang gerichte handelen en de institutionalisering, welke door onze terminologie versluierd wordt. Wij spraken over dit handelen *binnen* een geïnstitutionaliseerd kader. Deze uitdrukkingswijze wekt de indruk van twee afzonderlijke aspecten van het handelen. In feite echter bepalen deze aspecten elkaar wederkerig.

Waar het gaat om het handelen tussen mensen, zal men zelden het op eigen belang gerichte handelen louter als zodanig erkennen. Op het substraat van het handelen trekt men een bouwwerk van waarden op, welke aan dit handelen het karakter van legitimiteit geven. In het bovenstaande voorbeeld over de verhouding tussen werkgevers- en werknemersvakbonden moeten sommige aspecten van de institutionalisering, bijvoorbeeld het overleg, misschien gezien worden

als het meest geëigende middel voor het eigen belang. De proef op de som wordt geleverd door de vraag of en hoe dit overleg blijft functioneren bij belangrijke wijzigingen in de machtsverhoudingen, bijvoorbeeld bij een grote conjuncturele neergang van de economische activiteit. Ziet men de verhoudingen tussen werkgevers- en werknemersbonden en – bij de huidige loonpolitiek – de relaties tussen deze en de regering slechts in haar institutionele aspecten, dan blijft het zicht op een belangrijk deel van de werkelijkheid ontnomen.

Voorbeelden van rationeel op doeleinden gericht handelen, dat hoewel verlopend binnen institutionele grenzen, toch gericht is op verandering van sociale systemen, zijn bij uitstek te vinden in het economische en politieke veld, de specifieke terreinen waar het belang van autonome partijen praevaleert. Ook hier is institutionalisering van groot belang. Zonder spelregels loopt zelfs het eigenbelang gevaar. Tevens dienen er in zulk een belangenveld bepaalde sociale posities te bestaan (met name de overheid) waarvan de bekleders zich op het „algemeen” belang oriënteren. Dit alles neemt echter niet weg, dat de specifieke doeleinden van de actors in deze handelingsvelden dikwijls bestaan in een verandering van het sociale systeem, dat immers een bepaalde verdeling van „baten” en „lasten” impliceert.

ly Tot slot nog een enkel woord over handelingen welke geleid worden door tegenstrijdige waarden. Indien het waar is, dat bepaalde posities tegenstrijdige belangen impliceren en dat het op de realisering van deze belangen gerichte handelen zich zal legitimeren door verwijzing naar waarden, dan zullen er om deze reden alleen reeds tegenstrijdige waarden zijn die het handelen beheersen. Daarnaast zijn er evenwel ook strijdige waarden welke zich niet uit tegengestelde belangen laten verklaren. Wij denken met name aan godsdienstige waarden.

Hoe nu het ontstaan en voortbestaan van tegenstrijdige waarden moge worden verklaard, hun bestaan is een realiteit. Daar de sociale werkelijkheid juist in haar problematisch karakter door ons het duidelijkst wordt ervaren, is het voor ons een belangrijke realiteit. Wat zou een sociologie ons waard zijn die ons niets zou leren over bijvoorbeeld het cultuurconflict en over de godsdienstige conflicten?

Men kan nu – terecht – opmerken, dat de sociologie, opgevat als een aspectwetenschap, geenszins de pretentie heeft een volledige kennis van de sociale werkelijkheid te geven. De enige beslissende objectie

die wij kunnen maken is daarom, dat een sociologie van het geinstitutionaliseerde handelen door zijn eenzijdige aandacht de verschijnselen van de institutionalisering zelf niet bevredigend kan verklaren. Deze objectie is nu, maar wij menen, inderdaad geldig. De aanvaarding van gemeenschappelijke waarden en de inhoud hiervan hangen ten nauwste samen met de „feitelijke” maatschappelijke verhoudingen. Hangt de beklemtoning van de verdraagzaamheid in ons land niet samen met de godsdienstige tegenstellingen? Zou de medezeggenschap van de arbeiders – overigens nog maar zeer betrekkelijk een gemeenschappelijke waarde – geaccepteerd zijn zonder de machtsvorming van deze groep? Zou de gedachte van een Europese gemeenschap zich zo snel hebben ontwikkeld in een andere politieke constellatie? Met talloze andere kan ieder deze vragen vermeerderen. Het verband tussen substraat en norm dat zij suggereren, is ongetwijfeld niet het enige. Ook de wereld van de waarden zelf, het culturele systeem, kenmerkt zich door een eigen ontwikkeling, maar de opvatting dat de feitelijke verhoudingen mede bepalend zijn lijkt ons aanvaardbaar.

Onze conclusie is, dat Parsons' rolbegrip een consequente doorvoering is van zijn structureel-functionalistisch uitgangspunt, hetgeen de verdienste van theoretische consistentie impliceert. Zijn rolbegrip laat echter belangrijke aspecten buiten beschouwing, die bovendien noodzakelijk zijn voor een geëigende verklaring van het eigenlijke object van Parsons' theorie: het geïnstitutionaliseerde handelen.

2. Het rolbegrip bij Merton

Is Parsons een uiterst systematisch en analytisch denker, Merton, hoewel een knap theoreticus, is toch veel meer een genuanceerd onderscheidende waarnemer van de sociale realiteit. Zijn *Social theory and social structure* bevat een schat van inzichten, welke een bron van hypothesen vormen voor de sociologie. Deze rijkdom aan waarnemingen, definities en hypothetische generalisaties moet evenwel nog systematisch in al haar consequenties worden doordacht. Wat ons in deze studie interesseert is, dat Merton's theoretische analyses een ander uitgangspunt impliceren dan het structureel-functionalistische en dat zijn roltheorie om opname in een ander referentiekader vraagt.

1) Het eerste voor ons belangrijke theoretische verschil tussen Parsons en Merton ligt hierin, dat laatstgenoemde auteur het object van de sociologische theorie niet beperkt tot het geïnstitutionaliseerde gedrag. Duidelijk blijkt dit in zijn theorie van de referentiegroepen. Deze theorie probeert namelijk het feit te verklaren, dat mensen zich niet alleen op de waarden van de eigen lidmaatschapsgroep oriënteren, maar in sommige gevallen op de waarden van groepen of sociale posities waartoe men niet behoort. Deze laatstgenoemde oriëntaties vormen het eigenlijke studie-object van de referentiegroepentheorie.

Nu zijn er verschillende redenen aan te voeren waarom bepaalde mensen zich in hun gedrag laten leiden door de leefwijze van groepen waartoe zij niet behoren. Dikwijls doen zij dit om deelachtig te worden aan het hoger aanzien van die groepen. Voorzover nu die redenen bestaan in zuiver individuele, psychische kenmerken van de betrokkenen, interesseren zij de socioloog niet. In een *sociologische* referentiegroepentheorie luidt de vraagstelling: hoe komt het, dat mensen in een bepaalde sociale positie of in een bepaald aggregaat van posities zich niet of althans niet uitsluitend oriënteren op de waarden, die door hun eigen groep als leidraad voor het handelen worden beschouwd, maar (ook) op waarden, die ontleend zijn aan een andere groep of sociale status? Voorts is er de vraag: welke condities bepalen de keuze uit de verschillende mogelijke referentiegroepen?

Voorzover nu een bepaalde positie P_1 in systeem S_1 gedacht wordt als geconstitueerd door en functionerend ten behoeve van S_1 , kan niet worden verklaard waarom de actors in P_1 zich niet oriënteren op de standaarden van dit systeem S_1 . Dit kan men alleen verklaren indien men aanneemt, dat de waarden van S_1 in feite de waarden zijn van bepaalde posities, bijvoorbeeld P_2 en P_3 in het betreffende systeem en/of wanneer men aanneemt, dat de oriëntaties in P_1 (mede) bepaald worden door het aggregaat van posities waarin P_1 is opgenomen. De referentiegroepentheorie impliceert daarom de autonome posities als verklaring voor het handelen. In principe is hiermede de mogelijkheid gegeven het conflict te verklaren uit systematisch optredende sociologische oorzaken, namelijk uit positioneel bepaalde tegenstrijdige gedragsstandaarden.

2) In het kader van zijn referentiegroepentheorie analyseert Merton

ook het rolbegrip. Hij wijst erop, dat bij één bepaalde status niet één rol behoort, maar een stel rollen, de z.g. role-set. Hieronder verstaat hij „that complement of role-relationships which persons have by virtue of occupying a particular social status”¹. Terecht noemt hij de aanwezigheid van een rollenstel een fundamenteel kenmerk van de sociale structuur. In een handelingensysteem heeft een bepaalde positiebekleder relaties met de bekleders van verschillende andere posities. Ieder van deze relaties wordt beheerst door een geheel van rolverwachtingen. De personeelchef in het bedrijf heeft relaties met de arbeiders, de bazen, de bedrijfsleider, de maatschappelijk werkster, de directeur enz. In ieder van deze relaties worden er meer of minder uiteenlopende gedragingen van hem verwacht. Deze personeelchef is voorts nog echtgenoot, lid van de personeelsvereniging, van de bond voor morele herbewapening enz. Hij heeft dus een aggregaat van posities, welke Merton aanduidt als de status-set. Bij ieder van deze posities behoort een rollenstel.

In Parsons' opvattingen zou er nu een welomgrensd sociaal systeem zijn, waarin ieder één bepaalde status met het bijbehorende rollenstel zou bezitten. In principe zou dit stel uit verenigbare rollen bestaan. Merton ziet volkomen verenigbare rollen echter als een uitzondering. De rollen worden kennelijk bij hem niet alleen verklaard vanuit het naar integratie tenderende sociale systeem. Merton spreekt namelijk over de structurele oorzaken van de instabiliteit in het rollenstel, over oorzaken dus, die niet sociologisch toevallig zijn, maar inherent aan de sociale structuur.

Als structurele oorzaak ziet hij de omstandigheid, dat iedereen in een bepaalde positie rolpartners heeft, die verschillend gelocaliseerd zijn in de sociale structuur en die daarom in meer of mindere mate waarden en morele verwachtingen bezitten, die onderling verschillen. Het feit, dat de leden van een schoolbestuur dikwijls tot andere sociale en economische strata behoren dan de onderwijzer, betekent dat hun waarden en verwachtingen van die van hem zullen verschillen. Wanneer hij aan deze verwachtingen voldoet, kan de onderwijzer in conflict komen met die van zijn beroepsgenoten en van de inspecteur van het onderwijs². Dat alle partners in een rollenstel

¹ O.c., blz. 369.

² O.c., blz. 370.

dezelfde waarden zouden bezitten is, zoals gezegd, volgens Merton eerder uitzondering dan regel, met name in onze zeer gedifferentieerde maatschappijen, waarin de rolpartners uit zeer verschillende sociale kringen komen.

Welke uitgangspunten liggen nu in deze beschouwingen van Merton over de status-set en de role-set besloten? Het belangrijkste punt is weer, dat Merton de rolhoud niet, of althans niet uitsluitend, bepaald ziet door het geheel, maar ook door de sociale positie. Sociale positie betekent dan op de eerste plaats het gelocaliseerd zijn binnen een bepaald systeem, bijvoorbeeld baas of arbeider zijn in het bedrijf, maar voorts ook de status-set, bijvoorbeeld arbeider zijn en E.V.C.'er. Dat een deel van de status-set een verklaring vormt voor het gedrag in een bepaalde positie binnen het systeem, blijkt uit zijn bovenvermelde verwijzing naar de sociale en economische strata als verklaringen voor de verwachtingen van de leden van een schoolbestuur.

De primaire en zelfstandige betekenis van de status en de status-set voor de verklaring van het gedrag¹, blijkt ook uit het merendeel van de mechanismen, welke Merton verantwoordelijk acht voor de – ter wille van de sociale orde noodzakelijke – articulatie tussen de rollen. Als zulke mechanismen noemt hij²:

1. De verschillende belangstelling onder de rolpartners voor het gedrag van iemand in een bepaalde positie. Hierdoor kan ook bij tegenstrijdige rolverwachtingen met betrekking tot een bepaalde positiebekleder een conflict worden vermeden, doordat het gedrag wordt ingesteld op de verwachtingen van hen, die de grootste belangstelling voor de rolactiviteiten aan de dag leggen.
2. De verschillende macht van de rolpartners. De verschillen in macht

¹ Om misverstand te voorkomen moet het volgende worden opgemerkt. Het gedrag wordt sociologisch altijd verklaard vanuit de positie die men inneemt. Vormt echter het systeem het uitgangspunt, dan gaat het om een positioneel gedrag ten behoeve van het systeem. Als wij spreken over de sociale positie als uitgangspunt, dan bedoelen wij een positioneel gedrag, dat in eerste instantie het „belang” van deze positie dient, d.w.z. bepaald wordt door de doeleinden, waarden en mogelijkheden van deze positie. Natuurlijk wordt ook dit positionele gedrag mede bepaald door de verwachtingen en de macht van de „alters”.

² O.c., blz. 371 e.v.

maken het mogelijk dat een bepaalde rolpartner er in slaagt zijn rolverwachtingen als verplichtend op te leggen. De onzekerheid van een bepaalde positiebekleder over de te volgen gedragslijn wordt dan opgeheven door het resultaat van een onderlinge machtsstrijd tussen de partners in zijn rollenstel. Uiteraard bestaat ook de mogelijkheid, dat deze machtsstrijd hem de gelegenheid geeft in grotere mate zijn eigen inzichten te volgen.

3. De mogelijkheid om die rolactiviteiten aan de waarneming van rolpartners te onttrekken, die in strijd zijn met hun verwachtingen. Hoewel een positiebekleder door zijn rollen verschillende soorten relaties heeft zal hij deze relaties niet altijd gelijktijdig hoeven te effectueren. Dit geeft hem de mogelijkheid in iedere situatie aan de relevante rolverwachtingen te voldoen, hoewel deze verwachtingen onderling onverenigbaar zijn. Dit mechanisme leert ons hoe sociaal-structurele omstandigheden een te grote druk kunnen leggen op het ideaal van persoonlijke integriteit.
4. De mogelijkheid om de rolpartners bewust te maken van hun strijdige rolverwachtingen ten aanzien van een bepaalde status. Wanneer een positiebekleder zich tegenover strijdige verwachtingen gesteld ziet, kan hij deze tegenstrijdigheid voor de rolpartners manifest maken en haar voor hen tot een probleem maken in plaats van zichzelf gedwongen te zien aan strijdige verwachtingen te voldoen.
5. De steun van hen, die in een gelijke sociale positie dezelfde moeilijkheden van een niet-geïntegreerd rollenstel ervaren. Zo kunnen sociaal-wetenschappelijke onderzoekers, geconfronteerd met de tegenstrijdige verwachtingen van opdrachtgevers c.q. werkgevers, beroepsgenoten en onderzochten door een eigen beroepsorganisatie en de hierdoor mogelijk wordende machtsuitoefening trachten de strijdige eisen met elkaar in overeenstemming te brengen.

Al deze mechanismen houden in, dat de rolverwachtingen primair geformuleerd worden vanuit autonome posities. Zij zijn alle gebaseerd op de veronderstelling, dat de standaarden waarop men zich in een bepaalde positie oriënteert niet per se die zijn, welke tot integratie van de rollen leiden, maar die welke behoren bij autonome posities of aggregaten hiervan. De articulatie van de rollen door bovengenoemde mechanismen is geen gevolg van institutionalisering, maar hetzij van

macht, hetzij van de mogelijkheid om de gelijktijdige werkzaamheid van strijdige verwachtingen te voorkomen.

Dat Merton niet, zoals Parsons, de statussen van een actor in verschillende sociale systemen en de daarmee verbonden gedragssectoren van elkaar isoleert, blijkt ook uit zijn sterke beklemtoning van de status-set. De status-sets, zegt hij¹, vormen een van de grondslagen voor de interdependentie van de subsystemen van een maatschappij. Via de status-set oefent het ene sociale systeem invloed uit op het andere.

We constateren dus bij Merton een impliciete erkenning van het feit, dat niet alleen de integratie van het sociale systeem, maar ook de integratie van de status-set van een actor en de daarbij behorende gedragsstandaarden een probleem is. De tegenstrijdigheid, welke tussen deze twee integratietendenties kan bestaan, vormt een van de bronnen van het conflict. Indien immers A door zijn lidmaatschap van S_1 in S_2 gedragsstandaarden volgt welke strijdig zijn met de verwachtingen welke B van hem heeft op grond van zijn status in S_2 , dan is de mogelijkheid van een conflict tussen A en B gegeven. Om nu weer het verband tussen conflict en institutionalisering te zien, is het goed ons de volgende uitspraak van Merton te herinneren: „the greater the frequency with which patterned conflict between the obligations of multiple statuses occurs, the more likely that new norms will evolve to govern these situations by assigning priorities of obligation”².

Begrijpen we aldus de overgang van conflict naar integratie, om de verandering van de integratie in een conflictverhouding te kunnen ^{en} verklaren moeten we bedenken, dat de integratie onder de voortdurende druk staat van de latente spanningsverhouding tussen autonome sociale posities. Deze spanningsverhouding wordt veroorzaakt ofwel door de belangentegenstelling, welke in bepaalde sociale systemen tussen zekere sociale posities bestaat ofwel door de invloed, die andere statussen uit de status-set uitoefenen.

In de aanvang van dit hoofdstuk stelden wij, dat Merton's roltheoretische beschouwingen om opname in een ruimer referentiekader

¹ O.c., blz. 381.

² O.c., blz. 382.

vroegen, m.a.w. zij passen niet in de roltheorie als specifiek referentiekader. Met enkele woorden mogen wij deze stelling hier nog toelichten.

Om de basis te kunnen vormen voor een referentiekader moet het rolbegrip de laatste eenheid van analyse zijn. Alle andere begrippen uit dit kader moeten tot dit begrip in een analytische of empirische relatie staan. Dit nu is bij Merton's definitie van de rol niet mogelijk, omdat zijn beschouwingen verwijzen naar een meer fundamenteel begrip. Op de eerste plaats kan zijn rolbegrip niet eenzinnig zijn, omdat hij zowel geïnstitutionaliseerde als tegenstrijdige rolverwachtingen erkent. Maar bovendien impliceert de aanvaarding van structureel veroorzaakte tegenstrijdigheid in de rolverwachtingen de erkenning van een meer fundamenteel sociologisch verschijnsel, dat deze tegenstrijdigheid kan verklaren. Tegengestelde rolverwachtingen kunnen voorts niet tot een geïntegreerd handelingsstelsel leiden, terwijl toch een zekere mate van integratie onontbeerlijk is. Uiteindelijk zal daarom een bepaalde rolverwachting zich moeten kunnen opleggen. Dit veronderstelt macht, d.w.z. de mogelijkheid van bepaalde acteurs hun wil ook tegen het verzet van de anderen in door te zetten. Wanneer tenslotte macht van belang is, dan zullen de acteurs er naar streven deze macht te behouden of te vergroten. Dit veronderstelt nu, dat er naast het normatieve handelen uit het rolbegrip nog een ander handelen van belang is, namelijk een handelen gericht op doeleinden met een instrumenteel karakter.

Wij zien dus hoe men door de mogelijkheid van een structureel veroorzaakte tegenstrijdigheid in de rolverwachtingen te erkennen, uiteindelijk stoot op de verschijnselen macht en handelen, gericht op instrumentele doeleinden, als belangrijke sociologische feiten. Beide verschijnselen behoren evenwel niet meer tot het gebied van het normatieve handelen en vloeien derhalve niet voort uit het rolbegrip. Het meer fundamentele sociologische verschijnsel, dat uiteindelijk zowel de geïnstitutionaliseerde en de tegenstrijdige rolverwachtingen kan verklaren als de macht en het op instrumentele doeleinden gerichte handelen, is ons inziens de sociale positie. Het zal evenwel duidelijk zijn, dat dit begrip sociale positie dan niet beperkt moet worden tot het statische aspect van de rol, niet tot de betekenis dus welke er aan gegeven werd door Parsons, Linton en andere roltheoretici.

3. De verklaring van het afwijkende gedrag bij Merton

In zijn opstel *Social structure and anomie*¹ zegt Merton te zoeken naar de sociale en culturele gronden van het afwijkende gedrag. Zijn doel is te ontdekken hoe sociale structuren bepaalde personen tot non-conformistisch gedrag brengen.

4 Twee culturele elementen zijn in zijn analyse van primair belang, namelijk ① de cultureel bepaalde doeleinden en ② de institutioneel geoorloofde middelen ter bereiking van deze doeleinden. Merton's centrale hypothese is nu, dat het afwijkende gedrag sociologisch moet worden beschouwd als een symptoom van „dissociation between culturally prescribed aspirations and socially structured avenues for realizing these aspirations”². Waar zulk een spanning bestaat, zal een sterke nadruk op deze aspiraties leiden tot een verzwakking van het normbesef.

Een sociologische kijk op het afwijkende gedrag kenmerkt zich nu volgens Merton door belangstelling voor de vraag in welke sociale posities de genoemde spanning meer of minder wordt ervaren en hoe men in verschillende posities komt tot een verschillende reactie op deze spanning.

1 Er zijn vier vormen van afwijkend gedrag, welke kunnen worden gezien als een reactie op de moeilijkheden om op institutioneel geoorloofde wijze de cultureel sterk benadrukte doeleinden te bereiken.

2) Op de eerste plaats kan men de doeleinden blijven beamen, maar ze op niet-geoorloofde wijze trachten te bereiken. Deze gedragswijze van innovatie is typerend voor hen, die bijvoorbeeld de zo sterk benadrukte doeleinden van succes en rijkdom op onwettige wijze nastreven. Dit gedrag valt op grote schaal in de toplagen van de maatschappij te constateren in de vorm van de moeilijk vast te stellen „white-collar criminality”. Maar op grotere schaal, althans zeker meer ontdekt, komt dit gedrag voor in de onderste lagen van de maatschappij in de vorm van vermogensdelicten, omdat hier de wettige mogelijkheden om aan geld te komen beperkter zijn.

2) Gesteld voor de discrepantie tussen de doeleinden en de geoorloofde middelen, zijn er evenwel ook mensen die de normen, welke de keuze van de middelen bepalen, in zo'n sterke mate hebben geïnternaliseerd,

¹ O.c., blz. 131-160.

² O.c., blz. 134.

+

-

-

-

-

-

dat zij liever deze doeleinden opgeven dan de normen geweld aan te doen. Deze reactiewijze noemt Merton ritualisme. De institutionele normen van bijvoorbeeld een getrouwe beroepsuitoefening worden zeer nauwgezet nageleefd, maar de doelstelling, i.c. carrière maken heeft men innerlijk opgegeven. Het uiterlijk gedrag voltrekt zich evenwel volgens de regels. Merton veronderstelt, dat dit gedrag het meest voorkomt onder de „lower-middle class”. In deze kring worden namelijk de kinderen opgevoed in een groot respect voor de institutionele normen, terwijl de kans op sociale stijging, een sterk benadrukt doel in de Amerikaanse cultuur, er geringer is dan in de hogere strata. Zij leren dus grote waarde hechten aan de institutionele normen, ook al kunnen de doeleinden niet worden bereikt.

3) Een derde gedragswijze, waarbij men zowel doeleinden als institutionele middelen opgeeft, noemt Merton retreatisme. Tot de mensen die dit gedrag manifesteren behoren sommigen van hen, die verslaafd zijn aan verdovende middelen en de drank, sommige zwervers, landlopers, „outcasts” enz. Dit soort gedrag ziet Merton vooral ontstaan indien het individu zowel aan de cultureel beklemtoonde doeleinden als aan de institutionele normen grote waarde hecht, maar er niet in slaagt deze doeleinden binnen de normen te bereiken. Dit leidt hem er toe te „ontsnappen” aan de eisen van de maatschappij. Ofschoon deze individuen elkaar kunnen opzoeken en kunnen gaan participeren in de subcultuur van deze afwijkende groepen, blijft hun aanpassing aan de ervaren culturele discrepantie toch grotendeels van individuele aard.

4) De vierde reactiewijze tenslotte is de rebellie. Zowel de culturele doeleinden als de geoorloofde middelen worden vervangen. Deze gedragswijze openbaart zich soms in jeugdgangs of in jeugdbewegingen met een eigen subcultuur. Als de rebellie vat krijgt op een belangrijk deel van de maatschappij, kan zij uitlopen op revolutie, welke zowel de normatieve als de sociale structuur hervormt.

Tot zover Merton's beschouwingen over het afwijkende gedrag. Opgemerkt moet worden, dat afwijkend gedrag en conflict niet identiek zijn. Afwijkend gedrag wordt eerst dan een conflict indien het verzet van de tegenpartij uitlokt. Dit zal vooral voorkomen bij de gedragswijze van innovatie en rebellie.

Is Merton er nu in geslaagd de onderscheiden typen van afwijkend gedrag te verklaren vanuit de sociale posities van de betrokkenen? Wij menen van niet. Van gedragingen, die uit sociale posities verklaard kunnen worden, moet kunnen worden gezegd, dat zij typisch zijn voor de dragers van een bepaalde positie. Met uitzondering misschien voor de rebellie kan dit door Merton voor geen van de typen van afwijkend gedrag worden gezegd. Geen van de voorbeelden die hij geeft is te verklaren uit de sociale positie op zich, maar slechts door de psychologische kenmerken van individuen in sociale posities. Zijn typen treft men dan ook aan in alle sociale categorieën, zij het in de ene misschien wat meer dan in de andere. Bovendien betreffen zij altijd een ondergeschikt percentage van de leden uit zulk een categorie.

De innovatie wordt in alle sociale lagen aangetroffen. Het is daarom twijfelachtig of de dissociatie tussen aspiraties en de sociaal geoorloofde wijzen om deze aspiraties te realiseren een voldoende verklaring vindt in de sociale posities.

Dat men liever de doeleinden opgeeft dan de normen overtreedt (ritualism), wordt toegeschreven aan een sterke internalisering van deze normen. Deze wordt vooral aanwezig geacht in de „lower-middle class”, maar niet door de specifieke situatie van deze klasse verklaard.

De gedragswijze van terugtrekking (retreatism) wordt verklaard uit het feit, dat doeleinden zowel als normen door *individuen* hoog worden gewaardeerd. Om aan een onoplosbare tegenstelling tussen beide te ontkomen, geven deze individuen zowel doeleinden als normen op. Naar het lijkt dus een zuiver psychologische aangelegenheid.

Ook voor de rebellie geeft Merton geen verklaring vanuit de sociale posities, maar wel schemert een sociologische verklaring door, wanneer hij wijst op de „discrepancy between objective rates of social mobility and cultural definitions of the moral right (and obligation) to move up in a hierarchical social system”¹. Hier wordt een spanning geconstateerd tussen de feitelijke sociale verhoudingen en de normatieve aspecten.

¹ O.c., blz. 191.

De door Merton geconstateerde spanningen tussen de cultureel bepaalde doeleinden en de middelen om deze te realiseren fungeren naar onze mening voornamelijk als sociologische data voor een uiteindelijk psychologische verklaring. Hierbij moeten wij evenwel opmerken, dat onze conclusies gebaseerd zijn op de door Merton zelf gegeven voorbeelden en verklaringen. Het is niet uitgesloten, dat doeleinden en institutionele middelen op zich genomen een basis voor een typologie van het afwijkend gedrag kunnen vormen. Er zullen dan evenwel nadere onderscheidingen nodig zijn.

Op de eerste plaats moet men onderscheid maken tussen de cultureel bepaalde doeleinden van de delen als zodanig en de doeleinden welke voor het geheel worden gesteld. De voorbeelden, die Merton geeft, namelijk rijkdom, succes en dergelijke, zijn doeleinden van delen als zodanig. Het is voor ons twijfelachtig of men ritualistisch gedrag, waarbij dit soort doeleinden wordt opgegeven, afwijkend gedrag mag noemen. Men blijft zich immers juist conformeren aan de institutionele normen van de maatschappij. Men laat het belang van het geheel boven het eigen belang praevaleren. Met betrekking tot dit soort doeleinden zijn de „institutionalized means” ook niet zozeer te zien als *middelen* tot deze doeleinden, maar veel meer als kaders, ingesteld ter bescherming van het geheel, waarbinnen de doeleinden moeten worden nagestreefd. Het gedrag, waarbij in een conflict tussen eigenbelang en normen, aan de laatsten de prioriteit wordt toegekend, kunnen wij slechts als conformistisch gedrag zien.

Anders ligt het bij de doeleinden, die voor het geheel zijn gesteld. Hier hebben de institutionele middelen ook een echt middelkarakter. Zij zijn opgesteld met het oog op een voor het geheel te bereiken doel. De regels van bijvoorbeeld een organisatie danken hun betekenis aan het doel van deze organisatie. In het licht van dit doel moeten zij worden geïnterpreteerd en toegepast. Handhaaft men de regels, maar verwerpt men het doel, zoals bijvoorbeeld indien men „model” gaat werken, dan is er sprake van een afwijkend gedrag.

Dat Merton er niet in slaagt het afwijkende gedrag te herleiden tot de sociale positie, zonder op sociaal-psychologische verklaringen terug te vallen, komt omdat hij de doeleinden en de normen voor de keuze van de middelen onwillekeurig toch te zeer ziet als door de gehele maatschappij heen aanvaard, d.w.z. in alle sociale posities. Bij

deze zienswijze moeten het altijd *individuen* zijn die afwijken. Om het afwijkend gedrag uit de sociale positie te kunnen verklaren, dient men eerst te veronderstellen, dat de doeleinden en de institutionalisering van de middelen, welke als de geldende worden geponeerd in het sociale systeem, in feite geformuleerd zijn vanuit de heersende groepen. Het is Dahrendorf geweest, die onder de moderne sociologen uitdrukkelijk heeft gewezen op de positioneel bepaalde tegenstellingen. Wij zullen daarom in de volgende paragraaf zijn opvattingen bestuderen. Hiermede verlaten wij dan die theoretische richtingen in de sociologie, die primair hun aandacht geven aan de integratieverschijnselen in de maatschappij. Nu komt de vraag aan de orde welke perspectieven worden geboden door Dahrendorf's poging een basis te leggen voor een conflict sociologie.

PAR. 2. DE HEERSCHAPPIJTHEORIE

1. De opvattingen van Dahrendorf

Dahrendorf¹ acht twee theorieën noodzakelijk voor een volledige verklaring van de sociale werkelijkheid, de integratietheorie en de 2) heerschappijtheorie. De integratietheorie ziet hij belichaamd in het structureel-functionalisme; de heerschappijtheorie, welke hij als een herziene klassentheorie presenteert, ziet iedere structuureenheid als een door dwang samengehouden heerschappijverband, dat in zich de kiem voor zijn verandering houdt besloten.

Ieder heerschappijverband kent twee categorieën van posities. De leden van de ene categorie bezitten legitieme macht, d.w.z. zij kunnen krachtens de definitie van hun rollen gehoorzaamheid bij anderen verwachten. De verwachtingen van deze categorie van positiebekleders vormen de geldende waarden. Daartegenover staan die posities, welke van legitieme macht zijn uitgesloten. Hun rollen moeten gezien worden als tegengesteld aan de rollen van de positieve autoriteitsposities. Zij zijn gericht op een verandering van de status quo. De negatieve autoriteitsrollen worden bepaald door belangen, welke de mogelijke waarden van een toekomstige sociale structuur

¹ R. Dahrendorf: Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft, blz. 159 e.v.

zijn, maar die primair gedefinieerd worden in tegenstelling tot de geldende normen.

De heerschappijtheorie is dus gebaseerd op de veronderstelling van een structurele tegenstelling van posities op grond van het al of niet bezitten van legitieme macht. Hiermee corresponderen bepaalde gedragsoriëntaties welke met de term belang kunnen worden aangeduid. Dahrendorf zegt, dat deze belangen slechts als een analytisch verkregen categorie mogen worden beschouwd, zodat hen geen materiële inhoud mag worden gegeven. Zij kunnen slechts formeel worden gedefinieerd als belang tot instandhouding of verandering van de status quo.

Het gaat hier om „objectieve” belangen, d.w.z. om belangen die uit een bepaalde positie volgen. Hiermede is nog niets gezegd over de vraag of de dragers van deze positie zich deze belangen bewust zijn, noch houdt deze theoretische constructie in, dat iedereen zich dit objectieve belang tot het zijne maakt. Zoals in de integratietheorie iemand van zijn rol kan afwijken, zo is het in de heerschappijtheorie mogelijk, dat iemand zich niet op het belang van zijn positie oriënteert.

Zoals Merton latente en manifeste functies kent, zo onderscheidt Dahrendorf tussen latente en manifeste belangen. Latente belangen noemt hij alle door de positie bepaalde gedragsoriëntaties, die grondslag vormen voor een tegenstelling tussen twee categorieën van posities, zonder dat de bekleders van de posities zich ervan bewust hoeven te zijn. Wanneer zij bewuste doelstellingen worden, noemt Dahrendorf ze manifeste belangen. Terwijl latente belangen volgens hem een postulaat voor de analyse zijn en in zoverre niet „bestaan”, zijn manifeste belangen steeds realiteiten in het bewustzijn van de positiebekleders.

Mensen in posities met dezelfde latente belangen vormen potentiële groepen of, zoals Dahrendorf ze in navolging van M. Ginsberg¹ noemt, quasi-groepen. Het constitutieve kenmerk van quasi-groepen is dus de gemeenschappelijkheid van bepaalde latente belangen. Omdat nu de categorie van de latente belangen een theoretische constructie is, zijn de quasi-groepen dit ook. Het zijn gepostuleerde uit-

¹ M. Ginsberg: Sociology; London, 1953, blz. 40.

gangspunten voor de verklaring van een bepaald soort sociale conflicten.

De quasi-groepen als theoretische constructie impliceren evenwel nog geen gemeenschappelijke gedragswijzen van de bekleeders van gelijke posities. Dit is namelijk een empirische kwestie. Kunnen zij worden vastgesteld, dan is de theoretisch geconstrueerde quasi-groep een empirisch te constateren georganiseerde belangengroep geworden. Deze belangengroepen zijn nu, zoals Dahrendorf opmerkt, als empirische groepen steeds kleiner dan hun recruteringsgebied, de theoretische quasi-groepen. Bovendien kunnen de belangengroepen als „Realphänomene” naast hun uit de heerschappijstructuur voortvloeiende belangen nog andere, hiervan onafhankelijke doeleinden en oriëntaties bezitten.

Latente belangen en quasi-groepen vormen samen het model voor conflicten in een heerschappijverband, met name voor de klassenconflicten. Voor een *theoretische* analyse is dit model, naar Dahrendorf's mening, voldoende, voor een *empirische* analyse daarentegen niet. Indien men van de theoretische constructie van modellen overgaat tot de verklaring van empirische feiten, moet men rekening houden met bijkomende factoren. Wil men verklaren hoe uit de quasi-groepen interessengroepen, met name klassen, ontstaan, dan is het nodig empirische generalisaties op te stellen over de structurele voorwaarden voor de organisatie van deze klassen, zoals de aanwezigheid van een leidende groep, de formulering van een program van manifeste belangen, de aanwezigheid van een bepaalde politieke en juridische constellatie enz.

Is er nu te onderscheiden tussen conflicten, welke gericht zijn op veranderingen binnen het systeem en op veranderingen in het systeem zelf? Volgens Dahrendorf kan zulk een onderscheiding ons slechts het zicht op de alomtegenwoordigheid van de sociale verandering ontnemen. In een conflict tussen belangengroepen verdedigt de een steeds de status-quo, de ander steeds de opheffing hiervan. Onder de status quo dient men ieder element van het bestaande te begrijpen. Zowel het loonconflict als het z.g. conflict „over het systeem zelf”, zijn voorbeelden van het klassenconflict. De onderwerpen van het conflict tussen belangengroepen hangen af van de situatie, maar hun formeel kenmerk is steeds het streven naar de

instandhouding of verandering van een heerschappijstructuur en haar basis van legitimiteit.

Om misverstand te voorkomen moet worden vermeld, dat het niet gaat om de heerschappij om haar zelf wille. Heerschappij en autoriteit moeten in het kader van een sociologische analyse als instrumentele doeleinden worden gezien. Zij worden nagestreefd, omdat zij de mogelijkheid bieden tot verwerkelijking van verschillende materiële belangen.

Een belangrijk verschijnsel in verband met het klassenconflict is de mate waarin het conflict door maatschappelijke instituties wordt gereguleerd. Hoe groter het gebied van belangen is, waarop het conflict volgens maatschappelijke regels verloopt, des te mildere vormen neemt het conflict tussen de klassen aan. Het is goed op te merken, dat, hoewel Dahrendorf in zijn theoretisch model geen invloed van maatschappelijke instituties erkent, hij hiervoor in zijn empirische analyse wel aandacht heeft.

Dahrendorf's conflictsociologische beschouwingen zijn ongetwijfeld rijker dan hier weergegeven. Wij hebben ons hier beperkt tot de grondslagen van zijn theoretische opvattingen, zoals wij dit ook deden bij het structureel-functionalisme en de roltheorie. Ook in Dahrendorf's uiteenzettingen interesseert ons namelijk alleen de vraag of hij de grondslagen heeft gelegd voor een geëigende visie op en verklaring van het conflict.

Resumerend kan de kern van Dahrendorf's inzichten als volgt worden weergegeven. Integratie en conflict zijn twee aspecten van de sociale werkelijkheid, welke ieder door een afzonderlijke theorie moeten worden verklaard. Om het conflict te kunnen verklaren moeten de handelingsystemen worden beschouwd als heerschappijverbanden waarin de machthebbers proberen de status quo te handhaven en de machtslozen trachten de machtsverhoudingen zo veel mogelijk om te keren. Handhaving of verandering is althans het latente belang van de positiedragers in het heerschappijverband. Of dit latente belang manifest, d.w.z. erkend en nagestreefd zal worden, is afhankelijk van een aantal empirische voorwaarden. Tegengestelde machtsposities en het streven naar handhaving van deze machtsposities door de bezitters ervan en naar omkering van de machtsverhoudingen door de van macht uitgesloten zijn de twee theoretische

uitgangspunten waarop Dahrendorf een conflictologie wil funderen.

2. *Commentaar op de heerschappijtheorie*

Het is een grote verdienste van Dahrendorf, dat hij het conflict opnieuw een sociologische basis heeft gegeven, een basis overigens, die in principe weinig verschilt van die welke Marx reeds legde. Het conflict is bij hem geen verzet van *individuen* tegen de maatschappelijke „orde”, evenmin is het een gevolg van – sociologisch gezien accidentele – veranderingen in bijvoorbeeld de technologische sfeer, maar het vindt zijn oorzaak in de eigenschappen van de sociale structuur zelf, namelijk de uit de sociale posities zelf voortvloeiende tegenstellingen.

Het is dienstig te benadrukken, dat Dahrendorf deze belangen-tegenstelling ziet als een theoretische constructie. Hij zegt dus niet, dat in alle heerschappijverbanden werkelijk twee soorten van posities bestaan, waarvan de dragers met elkaar in een voortdurende strijd om de heerschappij zijn gewikkeld. De enige implicatie van zijn theoretische constructie is, dat het voor het verklaren van een bepaald soort conflicten, met name de klassenconflicten, nuttig is een structurele belangentegenstelling te postuleren. In de analyse van de feitelijke werkelijkheid verwaarloost hij evenwel geenszins de verschijnselen van institutionalisering.

De vraag is nu of Dahrendorf's theoretische uitgangspunten vruchtbaar zijn voor de verklaring van een stuk sociale werkelijkheid. Ons bezwaar tegen Dahrendorf is, dat hij, vergeleken met de structureel-functionalisten, in een ander uiterste is vervallen. Nu is dit wel te begrijpen vanuit zijn standpunt, dat de heerschappijtheorie naast de integratietheorie staat. Hij is van mening, dat de integratie naast en los van het conflict moet worden bestudeerd. Hiertegenover stellen wij met Thurlings¹ „dat conflict en verandering niet los te denken zijn van vrede en stabiliteit”. Het verdient daarom de voorkeur uit te gaan van theoretische veronderstellingen, welke behalve aan de scheidende belangentegenstellingen ook recht doen aan de verenigen-

¹ O.c., blz. 152.

de gemeenschappelijke waarden. Wij zullen deze opvatting toelichten door een nadere analyse van Dahrendorf's opvattingen.

Dahrendorf gaat uit van heerschappijverbanden. Wat zijn nu die heerschappijverbanden? Met Thurlings¹ zijn wij van mening, dat zij bij Dahrendorf niet anders dan machtsverhoudingen kunnen zijn, waarvan de legitimiteit wordt ontkend. Dahrendorf wil de heerschappij van de macht onderscheiden door aan de eerste het karakter van legitimiteit toe te kennen. Legitimiteit kan echter slechts betekenen, dat de heerschappij berust op gemeenschappelijk aanvaarde waarden. Indien de ondergeschikten de heerschappij niet aanvaarden op grond van bepaalde waarde-opvattingen, dan is het enige alternatief, dat zij dit doen, gedwongen door de macht van de heersers. In feite geeft Dahrendorf het karakter van de heerschappijverhouding als loutere machtsverhouding ook toe, wanneer hij zegt: „Aus den Quasi-Gruppen rekrutieren sich Interessengruppen, deren artikulierte Programme die Legitimität der bestehenden Herrschaftsstruktur verteidigen b.z.w. *anfechten*” (curs. van ons).

Het model van Dahrendorf komt dan op het volgende neer². In iedere machtsverhouding komen twee soorten posities voor; de ene wordt gekenmerkt door het bezit van macht, de andere door een gemis van macht. De dragers van deze posities vormen quasi-groepen op grond van hun latente belang om de status quo respectievelijk te handhaven of te wijzigen. Uit de (theoretische) quasi-groepen ontstaan (empirische) belangengroepen, die de legitimiteit van de bestaande machtsstructuur verdedigen respectievelijk bestrijden.

Dahrendorf geeft zelf toe, dat dit theoretische model voor de empirische analyse niet voldoende is. Een aantal empirische verschijnselen bepaalt het daadwerkelijke ontstaan van belangengroepen, de vorm en de intensiteit van de conflicten en de vorm van de structuurveranderingen.

Er rijzen nu de volgende vragen:

1. Is het streven naar macht los te maken van normatieve reguleringen?
2. Is het zinvol een middel-doel, de macht, als hét belang van sociale posities te postuleren?

¹ O.c., blz. 154 e.v.

² O.c., blz. 175.

3. Is het reëel in ieder heerschappijverband de legitimiteit te ontkennen en de kiem van het conflict te postuleren?
4. Is het juist een model te formuleren, dat niet alle relevante generalisaties kan bevatten?
5. Zijn heerschappijconflicten de enig mogelijke positioneel bepaalde conflicten? Al deze vragen zouden wij ontkennend willen beantwoorden.

Het onderscheid tussen substraat en gedragsniveau, i.c. normen, een onderscheid dat ook Dahrendorf maakt, kan ten onrechte de indruk wekken, dat er een stuk sociale realiteit zou bestaan dat niet mede gevormd is door normatieve elementen. Dit is nu onjuist. Als men met het substraat de feitelijke sociale structuur wil aanduiden in tegenstelling tot de normatieve aspecten, dan kan dit alleen betekenen, dat men een *bepaald deel* van de normatieve werkelijkheid wil stellen tegenover een feitelijke, maar niettemin normatief gereguleerde structuur van posities; een structuur van posities, welke onder meer een bepaalde sociale baten- en kostenverdeling en een verdeling van machtsmiddelen inhoudt.

Men kan daarom het belang bij veranderingen in de machtsverhoudingen niet los zien van normatieve reguleringen, die door allen aanvaard zijn. Indien men in het economische belangenveld de verhouding tussen werkgevers- en werknemersvakbonden als een machtsverhouding ziet en als een conflictverhouding, gericht op structurele verandering, dan is het niet mogelijk deze conflicten en structurele veranderingen in hun specifieke vormen te begrijpen, zonder dat men de geïnstitutionaliseerde waarden in de analyse betreft. Nu ontkent ook Dahrendorf dit niet, maar in zijn postulaten houdt hij er geen rekening mee. Daarom zal hij de invloed van deze waarden niet in zijn theorie kunnen incorporeren.

Merkwaardig is het ook, dat de macht, een middel-doel, wordt gepostuleerd als *het* belang. Men zou verwachten, dat het streven naar verandering in de machtsverhoudingen afhankelijk zou worden gesteld van het nut van dit streven voor de eigenlijke doeleinden van de positiebekleders. Deze eigenlijke doeleinden hoeven geenszins gebaat te zijn bij een verminderde macht van de heersende „autoriteiten”. Dahrendorf kan dit slechts stellen indien hij de mening is toegedaan, dat de belangen van verschillende posities steeds elkaars tegengestel-

den zijn. Hij ziet dan de posities niet meer als autonome delen, maar als tegenstrijdige gehelen. Wij constateren evenwel dat in tijd van nood de geregeerden extra macht aan de regerenden geven. Overigens niet alleen in nood. Waar de handelingen van de economische subjecten steeds meer elkaar beïnvloeden, groeit de staatsmacht. Het belang van velen leidt tot grotere macht van de overheid. Dit laatste voorbeeld wijst ook op het onwerkelijke van een dichotome positieverdeling in een heerschappijverband. Tenslotte vraagt het belang van de ondergeschikten in vele gevallen slechts een machtsverschuiving tot een zekere grens. De arbeiders in de onderneming zijn gebaat bij een zodanige machtsconstellatie, dat binnen het kader van het ondernemingsgeheel hun specifieke arbeidersbelangen zoveel mogelijk tot hun recht komen. Als een streven naar een zodanige machtsverhouding is hun handelen ook te verklaren, maar niet als een streven naar een totale ommekeer in de verhoudingen.

Het streven naar een wijziging in de machtsverhoudingen is slechts te verklaren indien men de daarachter liggende eigenlijke doeleinden van de sociale posities in de analyse betreft. Deze doeleinden alleen vormen echter nog niet de gehele verklaring. Op de derde vraag zouden wij willen antwoorden, dat het zeker niet een reële en daarom een weinig vruchtbare veronderstelling is, dat de basis van de autoriteitsverhouding gelegen is in de macht. Integendeel in de meeste heerschappijverbanden heeft de autoriteit een legitiem karakter. In sommige van deze verbanden, zoals bijvoorbeeld het gezin en de kerk, is volkomen geïnstitutionaliseerd wie de autoriteitsrol vervullen en wie ondergeschikten zijn. Nu heeft Dahrendorf dit soort verbanden niet speciaal op het oog. Maar ook in de politieke en economische verbanden, welke wel zijn aandacht hebben, zijn de titels voor de bekleding van de autoriteitsposities in ver gaande mate gemeenschappelijk aanvaard. In zoverre dit het geval is, ligt de kiem van het conflict niet in de heerschappijverhouding als zodanig.

Indien nu onze conclusies juist zijn, dat de machtsstrijd niet te begrijpen is zonder aandacht voor haar normatieve regulering, dat voorts niet de macht het eigenlijke belang en dus de uiteindelijke verklaring voor het handelen is en dat tenslotte de legitimiteit van een heerschappijverhouding het normale geval is, dan rijst de vraag of Dahrendorf's theoretisch model wel vruchtbaar is.

Deze vraag menen wij ontkennend te moeten beantwoorden. De definities, die Dahrendorf in dit model opneemt en de relaties, die hij tussen hen postuleert, impliceren een eenzijdige opvatting over „belang”, namelijk handhaving of verandering van de machtsverhouding, en verwaarlozen volkomen de invloed van geïnstitutionaliseerde waarden. Daar nu alle empirische generalisaties direct of indirect verklaard moeten worden door de definities en postulaten van de theorie, betekent dit dat deze theorie geen generalisaties kan bevatten, waarin de invloed van de uiteindelijke belangen en van de institutionalisering op het conflict tot uitdrukking komt.

Tenslotte de laatste vraag: heeft Dahrendorf, gesteld dat zijn theoretisch model vruchtbaar is, de grondslag gelegd voor de sociologische verklaring van alle sociale conflicten? Ook dit is niet het geval. Alle waardenconflicten vallen buiten zijn model, tenzij men al deze conflicten tot belangenconflicten zou willen reduceren door iedere waarde te verklaren als een legitimering van een belang. Zonder de mogelijkheid te ontkennen, dat in waardenconflicten ook belangen- tegenstellingen een rol spelen, moeten wij zulk een eenzijdig standpunt als onvruchtbaar verwerpen.

De conclusie van onze analyse moet daarom zijn, dat hoe belangrijk Dahrendorf's heerschappijtheorie ook is als een poging om een werkelijk sociologische verklaring te geven van het conflict, zij ten eerste niet algemeen genoeg is en ten tweede te eenzijdig om het conflict, dat zich altijd binnen institutionele kaders voltrekt, in zijn feitelijk ontstaan en in zijn historisch-culturele vormen te verklaren.

De analyse van het structureel-functionalisme, de roltheorie en de heerschappijtheorie bestond uit een onderzoek naar de interne consistentie van deze „theorieën”, maar tevens uit een onderzoek naar hun mogelijkheden om het sociale conflict te verklaren. Dit laatste aspect van onze studie impliceerde een bepaald standpunt over de plaats van het verschijnsel conflict in de sociologie. In dit hoofdstuk willen wij dit standpunt meer systematisch weergeven dan in de voorgaande hoofdstukken mogelijk was. Daarbij hebben wij niet de pretentie een uitgewerkt alternatief te geven voor de becritiseerde opvattingen. Hoogstens gaat het om de startpunten voor zulk een alternatief.

PAR. I. DE KENMERKEN VAN HET POSITIONELE HANDELEN
ALS BASIS VOOR DE VERKLARING VAN CONFLICT
EN INTEGRATIE

1. *Het object van de sociologie*

De taak, die wij ons in deze paragraaf stellen, is een eerste poging te ondernemen tot de formulering van een sociologisch referentiekader, dat de analyse mogelijk maakt zowel van de integratie als van het conflict. Fundamenteel voor de formulering van een referentiekader is de keuze van het wetenschapsobject. Om welk verschijnsel gaat het eigenlijk in de sociologische studie? Met opzet spreken wij over de keuze van het object. Er bestaat namelijk enige vrijheid bij de objectsbepaling, in zoverre men de naam sociologie aan verschillende systemen van wetenschappelijke kennis kan geven en in zoverre in de beginphase van de wetenschap de meest geschikte objectsbepaling niet vaststaat. De vrijheid is evenwel beperkt, omdat in de moderne sociologie een vrij grote mate van overeenstemming bestaat over de omschrijving van het object. Binnen de grenzen van deze wetenschappelijke communis opinio moeten wij het object, d.w.z. de centrale categorie van onze discipline, zo kiezen, dat een stelsel van begrippen

kan worden geformuleerd, die een voor ons belangrijke werkelijkheid kunnen beschrijven en verklaren.

Als zulk een centrale categorie zien wij, in navolging van Weber en Parsons, het sociale handelen. Als wij stellen, dat het sociale handelen object van de sociologie is, dan moeten wij hieraan onmiddellijk een beperking toevoegen. Niet ieder sociaal handelen, of beter niet ieder aspect van het sociale handelen interesseert de socioloog. De concrete sociale handeling van A jegens B kent aspecten, die voortvloeien uit het feit, dat de *persoon A* handelt ten opzichte van B als persoon of als vertegenwoordiger van een sociale categorie. Deze aspecten zijn de *persoonlijkheidsaspecten* in het sociale handelen. Zij worden verklaard uit de persoonlijkheid van A. De doorwerking van de persoonlijkheidsfactoren in de sociale handeling zien wij niet als voorwerp van sociologische studie.

Maar er zijn nog andere aspecten aan het sociale handelen te onderscheiden. In het gedrag van A jegens B herkennen wij elementen, aspecten, die kunnen worden toegeschreven aan de sociale positie van A en B in een bepaald handelingenveld. Wij herkennen bijvoorbeeld in het gedrag van A, een vader, tegenover B, zijn zoon, kenmerken die typisch zijn voor vaders in hun gedrag tegenover zonen. En als wij zien, dat X, ook een vader, in zijn gedrag tegenover zijn zoon deze kenmerken niet demonstreert, dan valt ons dat op en zeggen we, dat hij zich niet gedraagt, zoals wij van iemand in zijn positie zouden hebben verwacht. In het sociale handelen zijn dus positioneel bepaalde elementen te onderscheiden. Dit positionele handelen, d.w.z. het handelen voorzover het verklaard kan worden uit de posities van de actors, zien wij als het object van de sociologie.

Dit positionele handelen bestaat niet alleen uit handelingen, welke in hun zin rechtstreeks gericht zijn op de ander. Het omvat alle handelingen waarbij de actor rekening houdt met het gedrag van andere positiebekleders. Er hoeft daarom niet van interactie in de letterlijke zin sprake te zijn. De zakenman houdt bij zijn bedrijfsvoering rekening met zijn concurrent, maar zijn handelen is niet rechtstreeks op laatstgenoemde betrokken. Duidelijker blijkt dit als wij zeggen, dat hij zich richt op de „markt”, welke voor hem een volkomen onpersoonlijk karakter kan hebben.

Als wij nu het positionele handelen naar zijn inhoud willen analyse-

ren om het aldus te kunnen differentiëren, dan zijn de volgende categorieën relevant: (1) doeleinden, (2) middelen en (3) waarden. Deze categorieën zullen achtereenvolgens worden behandeld, waarbij vooral aandacht zal worden geschonken aan hun betekenis voor het verschijnsel conflict.

2. *De doeleinden van het handelen*

Onder de doeleinden van het handelen verstaan wij de voorziene stand van zaken, op welker realisering het handelen is gericht. Wij zeggen niet: door de actor voorzien en beoogd, want het zijn niet alleen de subjectieve doeleinden, d.w.z. de eigen doeleinden van de actor welke het handelen karakteriseren. Immers positioneel handelen is een handelen, dat zijn bepaling niet van een onafhankelijke actor krijgt, maar dat mede gevormd wordt door een oriëntatie op het gedrag van andere partijen in het handelingenveld. Voor de bereiking van zijn eigen doeleinden is de actor afhankelijk van het stellen of nalaten van handelingen door andere actors, maar deze zullen hem alleen ter wille zijn, indien zij voldoende baat vinden bij de handelingen van eerstgenoemde actor. Door deze interdependentie van het handelen moet ieder positioneel handelen naast eigen ook vreemde doeleinden dienen.

Men kan zich dit beter voorstellen, indien men bedenkt, dat het positionele handelen een hele reeks van elementaire handelingen impliceert, alternatieve handelingen voor het bereiken van eigen doeleinden en handelingen welke primair vreemde doeleinden dienen. Op tweeërlei wijze kunnen dus de vreemde doeleinden tot uitdrukking komen, namelijk in de keuze uit de alternatieve handelingen ter bereiking van het eigen doel en in de handelingen welke als zodanig primair op vreemde doeleinden zijn gericht. Ons theoretisch uitgangspunt is evenwel, dat in beide gevallen de bedoeling voorop staat de ander terwille te zijn om van hem een gedrag te verkrijgen, dat gunstig is voor de eigen doeleinden.

Een voorbeeld van een verschillende bijdrage aan andermans doeleinden door de keuze uit de handelingen, welke geëigend zijn voor het eigen doel, is het volgende. Wanneer twee staten, waarvan de ene duidelijk sterker is dan de andere, elkaar een bepaald belang

betwisten, dan heeft de sterkere verschillende mogelijkheden om zijn doeleinden te bereiken: daadwerkelijke oorlog, economische oorlogvoering, overleg en internationaalrechtelijke arbitrage. Het is duidelijk, dat in de keuze van het laatste of het op een na laatste middel de doeleinden van de zwakkere staat meer tot hun recht komen dan in het geval van een vorm van oorlogvoering. Hulp aan de onderontwikkelde gebieden is het voorbeeld van een handeling, welke in haar manifest verloop vreemde doeleinden dient. De objectieve doeleinden van deze hulp zijn die van de onderontwikkelde gebieden. Secundair liggen hieraan de eigen doeleinden ten grondslag, omdat van de betreffende landen als wederdienst een gedrag wordt verwacht, dat strookt met de eigen doeleinden van de hulp verlenende naties.

In de positionele handelingenbundel komen dus alternatieve handelingen voor, die meer of minder de eigen en de vreemde doeleinden dienen. Op een gegeven moment is de verhouding waarin eigen en vreemde doeleinden worden begunstigd, gestabiliseerd. Indien nu de ene partij tegen het verzet van de andere in deze verhouding tracht te doorbreken ten bate van de eigen doeleinden dan ontstaat er een conflict. De realisering van vreemde doeleinden in het handelen draagt bij tot de stabiliteit van de verhouding met anderen, daarentegen zijn de eigen doeleinden een bron van conflicten, d.w.z. van pogingen om de verhouding, waarin eigen en vreemde doeleinden worden gerealiseerd, te veranderen ten bate van de eerstgenoemde. Deze constatering geldt voor beide partijen in een sociale relatie. Vanuit het gezichtspunt van de doeleinden bekeken, staat daarom deze relatie onder een voortdurende druk. Deze druk zal evenwel des te minder worden, naarmate de gemeenschap van belangen toeneemt, d.w.z. naarmate de vreemde en de eigen doeleinden in een zelfde stand van zaken zijn gelegen of voor elkaar een middel-karakter krijgen.

Tegenover sociologen zoals Dahrendorf, die uitgaan van modellen van dichotome belangentegenstellingen, moet worden opgemerkt dat het ontstaan van belangengemeenschappen tussen vroegere antagonisten een normaal verschijnsel is. Om dit te kunnen constateren moet men evenwel niet, zoals Dahrendorf, de nadruk leggen op het middel-doel, de macht, maar op de inhoud van het uiteindelijke belang. Dit uiteindelijke belang beheerst het handelen en ook het proces

van machtsvorming. Een handelingenenveld wordt bovendien niet altijd beheerst door twee, maar dikwijls door meer partijen. Deze partijen zullen hun doeleinden bevorderen door onderling coalities aan te gaan. Deze coalitievorming wordt niet alleen bepaald door de machtsverhoudingen, maar ook door de inhoud van de belangen. Omdat voortdurend bepaalde belangen zullen worden gerealiseerd en andere naar voren komen, zullen er steeds nieuwe belangengemeenschappen ontstaan. De maatschappij is voortdurend in beweging zowel als gevolg van de interne dynamiek in de belangenrealisering als van wijzigingen in de niet-sociologische data¹.

Deze interne dynamiek in de belangenrealisering vloeit voort uit de permanente schaarste aan bepaalde „goederen” en uit het feit, dat de dragers van posities doorgaans verschillende doeleinden hebben, aan welker realisering zij een verschillende prioriteit hebben toegekend. Indien nu een bepaald doel in een bepaalde mate is gerealiseerd, zal het eerstvolgende doel op de prioriteitsschaal aan bod komen. Bij de realisering van het laatstgenoemde doel kan evenwel een andere belangengemeenschap ontstaan dan bij de verwerkelijking van het eerste doel. De permanente schaarste van sommige goederen is de grondslag voor een voortdurende tendentie tot verandering van de bestaande verhouding.

Hoewel wij bij onze kritische beschouwing van Parsons' verklaring van het conflict opmerkten, dat hij slechts niet-sociologische gebeurtenissen als verklaring kan aanvoeren, betekent dit niet, dat wij het belang van deze gebeurtenissen, vooral van de technologische veranderingen, voor de verklaring van conflict en verandering laag waarden. Ons bezwaar is, dat in feite de niet-sociologische verschijnselen als de enige verklaring werden genoemd en dat hun inwerking op de sociologische processen en structuren niet gezien werd als zich voltrekkend via reeds in een fundamentele spanningsverhouding staande sociale posities. De betekenis van technologische veranderingen voor het ontstaan van conflicten ligt vooral in hun invloed op de feitelijke sociale structuur. Zij doen nieuwe sociale posities ontstaan en veroorzaken wijzigingen in de machtsverhoudingen. Hierdoor ontstaan nieuwe belangen en mogelijkheden om deze te realiseren.

¹ O.c., blz. 50.

Hoewel nu de socioloog bedacht moet zijn op wisselende belangen en belangengemeenschappen, helpt de onderscheiding tussen eigen en vreemde doeleinden om de structurele wortels van het conflict te vinden. Indien namelijk deze doeleinden elkaar op grond van hun inhoud uitsluiten, is er zulk een structurele oorzaak voor het conflict. Daarom bestaat er overal waar de doeleinden bestaan uit schaarse „goederen”, waar dus het eigen doel niet wordt gerealiseerd in zoverre het vreemde doel dit wordt, een potentiële conflictverhouding.

- a) De meest voor de hand liggende terreinen voor tegenstrijdige doeleinden zijn die waar materiële goederen de inzet van het handelen vormen. Daarom is het economische terrein het meest voor de hand liggende conflictgebied. Een tweede permanent conflictterrein is het politieke. De politieke macht is een middel voor de realisering van veelsoortige doeleinden: economische, zuiver staatkundige, sociale en confessionele. Gezien de doeleinden waarvoor politieke macht dienstbaar kan worden gemaakt, kan het politieke handelingenveld minder nog dan andere actievelen als een eigen gesloten geheel worden beschouwd. Er is integendeel een ver gaande mate van vermenging van politieke groeperingen met economische, sociale en levensbeschouwelijke. Wegens de verscheidenheid van doeleinden waarvoor politieke macht dienstbaar is, moet het politieke handelen gedeeltelijk worden verklaard uit een streven naar macht als doel op zich, los van de belangen die door deze macht kunnen worden gediend. Het is daarom een typisch kenmerk van de politieke verhoudingen, dat hun stabiliteit onder een permanente druk staat. Temeer is dit het geval, omdat het hebben van eigen doeleinden, onderscheiden van die van anderen, de belangrijkste bestaansgrond is voor politieke groeperingen, zodat zij het bestaan van deze doeleinden voortdurend tot uitdrukking moeten brengen.

Tot de schaarse goederen behoren niet alleen materiële goederen. Levensbeschouwelijke groeperingen strijden om de geesten van de mensen. Ook hier sluit het doel van de een dat van de ander uit, zodat een latente conflictverhouding bestaat. Waar het gaat om doeleinden van immateriële aard rijst de moeilijk te beantwoorden vraag in hoeverre het gaat om zelfstandige doeleinden en in hoeverre deze doeleinden een middelkarakter hebben voor materiële doeleinden. Een democratische staatsinrichting, medezeggenschap van de ar-

beiders in de onderneming zijn realisaties op sociaal-structureel niveau van bijvoorbeeld opvattingen omtrent de waarde van de menselijke persoonlijkheid, maar tevens zijn zij dienstbaar aan de verwerkelijking van materiële doeleinden. Het gaat hier om de vraag in hoeverre waarden de uitdrukking zijn van belangen en in hoeverre zij behoren tot een wereld van waarden, welke niet gezien kunnen worden als de rechtstreekse exponent van sociaal-structurele verhoudingen.

Hoe is het nu te verklaren, dat in het positionele handelen zowel een gerichtheid op eigen doeleinden als op vreemde doeleinden is te constateren? Dit vloeit voort uit de onderlinge afhankelijkheid van de posities. Sociale posities zijn autonome posities in een handelingen-veld, d.w.z. zij zijn gericht op de realisering van eigen doeleinden, maar hiervoor afhankelijk van het handelen in andere posities. Om hun eigen doeleinden te kunnen bereiken zullen de dragers van een bepaalde positie in meer of mindere mate moeten bijdragen tot de realisering van andermans doeleinden. Een handelingen-veld in deze zin is dus heel wat anders dan het sociale systeem van de structureel-functionalist. Niet aan het systeem, maar aan de dragers van de posities wordt een doelgerichtheid toegekend. De instandhouding van zulk een systeem, d.i. een veld van interdependente handelingen, betekent in eerste instantie, dat er voor de dragers van sociale posities voldoende reden moet zijn om aan een interactiesysteem te blijven deelnemen, d.w.z. zij moeten in acceptabele mate hun eigen doeleinden kunnen verwerkelijken.

Dat wij de doelgerichtheid in de delen postuleren sluit niet de erkenning uit, dat er bepaalde voorwaarden moeten worden vervuld ten behoeve van het geheel. In het handelen van positiebekleders vallen elementen te constateren, welke niet kunnen worden verklaard uit hun eigen doeleinden noch uit die van de dragers van andere posities, maar alleen uit de eisen die het geheel stelt voor zijn continuïteit en bevredigend functioneren. In het gedrag van de eigenaar-ondernemer zijn aspecten te onderscheiden welke verklaard worden uit zijn eigen belangen en uit de belangen van de werknemers, maar tevens aspecten die slechts hun verklaring vinden in de belangen van het geheel, i.c. de onderneming. Wij spraken opzettelijk over de *eigenaar*-ondernemer, omdat hier het eigenbelang gemakkelijker te herkennen valt. De moderne ondernemer, d.w.z. de directeur in

loondienst, dient namelijk op grond van zijn positie in zijn handelen sterker de belangen van het geheel tot uitdrukking te brengen dan de eigenaar-ondernemer.

Om de continuïteit en een bevredigend verloop van het geheel van interdependente handelingen te verzekeren zijn er posities van leiding en contrôle nodig. De dragers van deze posities hebben als primaire doelstelling de voorwaarden voor dit bevredigend verloop te scheppen en te handhaven. In de handelingen van bijvoorbeeld de staatsoverheid herkent men deze „doeleinden” van het geheel, de typische doelstelling van de overheid, maar tevens de doeleinden van de delen, d.w.z. van de andere sociale posities, die ieder voor zich zullen trachten hun eigen doeleinden zoveel mogelijk in het handelen van de overheid tot hun recht te laten komen. Hoewel men formeel de doeleinden van het geheel kan onderscheiden van die der delen, moet men beide soorten doelstellingen niet zien als naast elkaar staande. Integendeel wat als doeleinden van het geheel gelden, is grotendeels een gevolg van de machtsverhoudingen tussen de delen. Het overheids-handelen weerspiegelt daarom, ondanks zijn formeel eigen doelstelling, in belangrijke mate deze machtsverhoudingen en de daardoor gediende belangen van de delen. In belangrijke mate, niet geheel, want de overheid, vooral als zij bestaat uit een bureaucratisch apparaat, kan tot een visie op de belangen van het geheel komen, die typisch de hare is, en afwijkt van de visie van de andere positiedragers.

Resumerend kunnen wij dus zeggen, dat in het positionele handelen drie soorten doeleinden zijn te onderscheiden: 1) de doeleinden van de positiedragers zelf, 2) de doeleinden van de bekleders van andere posities 3) en de doeleinden van het geheel van posities als zodanig. Deze laatste doeleinden hebben evenwel beide eerstgenoemde doeleinden als uiteindelijke basis. Voorzover dit uit de kentheoretische grondslagen van deze studie nog niet duidelijk mocht zijn, stellen wij nog eens uitdrukkelijk vast, dat het ons te doen is om vruchtbare theoretische uitgangspunten te vinden voor een empirische wetenschap. Onze conclusies impliceren geen metafysische standpunten. Met name kan ons methodologisch uitgangspunt, dat men, omdat wij uitgaan van de delen, individualistisch kan noemen in tegenstelling tot een holistisch model, niet verbonden worden met een bepaalde maatschappij-opvatting in normatieve zin.

3. *Het handelen als middel*

De verwerkelijking van doeleinden vraagt de toepassing van middelen. Zolang de overige omstandigheden gelijkblijven zullen voor bepaalde doeleinden steeds dezelfde klasse van middelen geëigend zijn. Onder het gezichtspunt van de doel-middelen-verhouding zal het positionele handelen daarom een zekere regelmaat vertonen. Wat verstaat nu de socioloog onder de middelen voor doeleinden? Middelen zijn voor hem handelingen gezien vanuit het gezichtspunt van hun geschiktheid voor het te bereiken doel.

Hoe kunnen nu deze handelingen, gezien als middel, worden onderscheiden? Wij zullen deze vraag proberen te beantwoorden voor die handelingen, welke middel zijn in het conflict, d.w.z. welke tot doel hebben de status quo tegen de bedoeling van de andere partij in te veranderen. De vraag wordt dan: hoe kan de tegenpartij worden gedwongen mijn doeleinden meer dan te voren te dienen ten koste van de zijne?

De mate waarin eigen of vreemde doeleinden door het handelen worden gerealiseerd, is afhankelijk van de macht van een positiebekleder, d.w.z. van zijn mogelijkheid om het gedrag van anderen naar eigen wensen te laten verlopen. Deze macht berust op de mogelijkheid de tegenpartij zodanig in haar eigen doeleinden te treffen, dat deze hierdoor meer geschaad worden dan door toe te geven aan de gestelde eisen. Analytisch te werk gaande kan men concluderen, dat de doeleinden van de tegenpartij op twee manieren geschaad kunnen worden,

- 1) namelijk door handelingen te staken welke de tegenpartij nodig heeft
 - 2) en door handelingen te stellen, welke de doeleinden van de tegenpartij aantasten of bedreigen.
- Indien men er voorts van uitgaat, dat meestal meer dan twee partijen in een handelingenveld voorkomen of dat men de tegenpartij ook kan raken in doeleinden, welke in andere handelingenvelden moeten worden gerealiseerd, dan kan de ene partij de tegenpartij ook beïnvloeden door de dragers van andere sociale posities er toe te brengen handelingen te staken of te stellen jegens de tegenpartij. Welke handelingen men staakt of stelt, is afhankelijk van verschillende omstandigheden. Maar in ieder geval moeten zij de doeleinden van de tegenpartij meer benadelen dan die van zich zelf. Een voorbeeld van het veronachtzamen van de laatste voorwaarde

ziet men bij het tandartsenconflict van 1958. F. van der Ven merkt hierover op¹: „De Ned. Maatschappij tot bevordering der tandheelkunde kon het met de ziekenfondsorganisaties niet eens worden over de sleutel, volgens welke deze tarieven (de ziekenfondstarieven) zouden worden berekend.” De poging van de tandartsen om hun eigen visie aan de ziekenfondsorganisaties op te leggen mislukte echter, „aangezien de mondheilkundige verzorging minder hoog – en waarschijnlijk wel te laag – blijkt te worden aangeslagen in het geheel van de voorzieningen ten behoeve van de volksgezondheid... De tandartsen, die de financiële consequenties van de conflictssituatie aan den lijve hebben ondervonden, zijn er tenslotte toe overgegaan een oplossing door middel van arbitrage te aanvaarden.”

Wij gaan iets nader in op de genoemde middelen om de tegenpartij tot een verandering van de status quo te bewegen. Indien de tegenpartij op mijn verrichtingen is aangewezen voor het bereiken van haar doeleinden, dan is het staken van deze verrichtingen een pressiemiddel. Dit middel ziet men bijvoorbeeld toegepast bij de staking, een handelwijze die het typerende kenmerk door haar naam aanduidt. Nu bestaat de keten van middel en doel meestal niet uit twee schakels. Om te bereiken, dat de staking een effectief middel is, moeten eerst andere voorwaarden vervuld zijn. Anderen mogen de gestaakte verrichting niet overnemen. Daarom is solidariteit en organisatie van de arbeiders een onmisbare voorwaarde voor machtsvorming. Bovendien moet men zorgen, i.c. door het vormen van stakingskassen, dat men door de reactie van de tegenpartij zelf niet in ernstige mate in eigen doeleinden wordt getroffen. Tenslotte moet men bij de keuze van de handelingen rekening houden met de reactie van andere partijen. Deze keuze moet zodanig zijn, dat men van hen neutraliteit en indien mogelijk zelfs steun kan verwachten. Indien namelijk de doeleinden van de stakende partij door andere partijen gerechtvaardigd worden geacht of wanneer zij zelf door de staking aanmerkelijk worden getroffen dan kan dit hen er toe brengen mede druk te gaan uitoefenen op de tegenpartij. De reactie van derden kan evenwel niet verklaard worden zonder dat men vastgesteld heeft of zij in doeleinden of waarden meer gemeen hebben met de stakende partij of met haar tegenpartij.

¹ O.c., blz. 50.

Soms blijven conflicten niet beperkt tot de oorspronkelijke antagonistische partijen. Voorbeelden vindt men zowel in de solidariteitsstaking als de uitsluiting. In het eerste geval weten stakende arbeiders hun collegae in andere bedrijven te bewegen ook te gaan staken met de bedoeling, dat de getroffen werkgevers of eventueel de overheid druk zullen uitoefenen op hun eigen werkgever. In het tweede geval ligt het juist omgekeerd. Andere werkgevers sluiten hun werknemers uit met de bedoeling de stakingskassen van de vakbonden sneller uit te putten en daardoor hun door de staking bedreigde collega in een sterkere positie te brengen. In deze voorbeelden worden derden betrokken in een conflict. Er zijn echter ook gevallen te noemen waarin de eigenlijke derde partij het rechtstreekse voorwerp van vijandelijke handelingen vormt, terwijl de ogenschijnlijke derde partij de eigenlijke antagonist is. Deze gevallen hebben zich voorgedaan ten gevolge van het na-oorlogse loonbeleid. Vaak liepen de belangen van werkgevers en werknemers parallel, maar mochten de werkgevers de arbeiderseisen niet inwilligen van de overheid. De hieruit voortvloeiende stakingen betroffen als zodanig handelingen tegen de werkgever, maar waren in feite gericht tegen de overheid. Sociologisch zijn deze stakingen alleen hieruit te verklaren, dat het ongestoord functioneren van het economisch leven mede tot de doeleinden van de overheid hoort.

Behalve door het staken van handelingen kan men de ander ook trachten te dwingen door het stellen of doen stellen van handelingen tegen hem. Gewelddadige handelingen, zoals bijvoorbeeld de oorlog tussen staten en de politionele machtsaanwending van de overheid zijn hiervan voorbeelden. Gezien de aard van dit middel is het gebruik van geweld, althans binnen de staat, in zeer ver gaande mate geïnstitutionaliseerd en, voorzover het positioneel handelen betreft, voorbehouden aan de overheid. Geweld is evenwel niet de enige vorm van rechtstreeks handelen. Ook het verbod van politieke partijen evenals alle vormen van intimidatie behoren tot deze categorie van middelen. In staten, waar de overheidsposities in het bezit zijn van een belangengroep, die haar tegenstanders kost wat kost wil elimineren, verzet de overheid soms de wet en confisqueert zij bezittingen van haar tegenstanders, zoals gebouwen en fondsen.

Soms zijn de machtsmiddelen in het handelingenveld waarin de

B₆

betreffende doeleinden worden nagestreefd, niet voldoende om de tegenstander tot concessies te bewegen. In dat geval bestaan er soms mogelijkheden via andere sociale posities. Met name overheidsposities zijn hiervoor van belang. Een belangrijk deel van de vooruitgang op het gebied van de arbeidsvoorwaarden is door de arbeiders niet bevochten op het economische terrein met economische machtsmiddelen, maar vanuit politieke posities. De overheidspolitiek in de vorm van sociale politiek is voor de arbeiders een belangrijk middel geweest voor verbetering van hun economische positie. Door het constateren van dit „belangen”-element in de sociale politiek wordt geenszins ontkend, dat de sociale politiek ook typische overheidspolitiek is in zoverre zij uit de staat gevaarlijke spanningselementen wil elimineren, en dat zij bovendien, los van belangen, de uitwerking van waarde-opvattingen is.

Dat de sociale politiek, althans voor een deel, een middel wordt genoemd in een conflict, kan op het eerste gezicht vreemd lijken. Wetgeving heeft, naar het lijkt, weinig met het conflict van doen. Het lijkt zelfs een bespottung van de geblinddoekte handhaafster van het recht de grondslag van haar oordelen te betrekken in een belangenstrijd. Toch menen wij dat al die maatregelen, welke door de werkgevers slechts werden getroffen op grond van een wettelijke verplichting, een verplichting bovendien, welke vóór haar ontstaan vaak tot parlementaire strijd aanleiding gaf, mogen worden gezien als veranderingen in de status quo, welke slechts werden aanvaard dank zij de superioriteit van de wetgeving als machtsmiddel. Dat deze superioriteit mede het gevolg is van de waardenoriëntaties der burgers zij hierbij erkend.

Het komt ons voor, dat kennis van de handelingen als middel voor het bereiken van doeleinden, een belangrijk onderdeel vormt van de sociologische wetenschap, vooral in zoverre deze geïnteresseerd is in de dynamiek van de sociale werkelijkheid. De machtsverhoudingen zijn immers voortdurend aan veranderingen onderhevig door het ontstaan van nieuwe machtsmiddelen en het krachteloos worden van oude. Deze veranderingen in de machtsmiddelen zijn het gevolg van een interdependente wisselwerking van technologische, demografische en economische data, van sociaal-structurele veranderingen en van wijzigingen in de waardenoriëntaties.

4. De waardenoriëntaties

Tot nu spraken wij over de doeleinden en de middelen alsof het sociale handelen uitsluitend werd beheerst door de vraag hoe de eigen doeleinden zo efficiënt en volledig mogelijk kunnen worden verwerkelijkt. Bovendien leek het alsof de inhoud van deze doeleinden gegeven was met het handelingenveld en de sociale positie welke een actor hierin bekleedde. In onze beschouwingen stonden het eigenbelang en de macht centraal. Hoewel wij de eigen doeleinden van de sociale posities en de macht als belangrijke theoretische uitgangspunten blijven beschouwen, is toch een derde uitgangspunt noodzakelijk, namelijk de opvatting dat het sociale handelen tevens wordt gekarakteriseerd door een gerichtheid van de actors op waarden.

Wat moeten wij nu onder waarden verstaan? Wij bedoelen er in het algemeen die elementen uit het culturele systeem mede, welke fungeren als standaarden voor de keuze uit verschillende mogelijke handelingen¹.

Indien wij nu nagaan hoe deze gedragsstandaarden het handelen kunnen bepalen, dan constateren wij twee mogelijkheden, namelijk ¹) dat het handelen naar zijn typische inhoud wordt bepaald door waarden, ²) dat de kern van het handelen bestaat uit een doel-middelen-verhouding, waarbij echter zowel de doeleinden als de middelen worden gereguleerd door waarden. Vooral met het oog op het conflict dringt zich nog een andere onderscheiding op, welke de vorige ³) doorkruist, namelijk die tussen gemeenschappelijk aanvaarde waarden welke tot complementaire gedragsverwachtingen leiden en strijdige waarden. De regulering van doeleinden en middelen alsmede de oriëntatie op strijdige waarden verdienen nog onze aandacht wegens hun betekenis voor het conflict.

In het voorgaande stelden wij, dat de sociale posities worden gekenmerkt door een gerichtheid op eigen doeleinden en dat de schaarse aanwezigheid van de nagestreefde goederen de structurele wortels van het conflict zijn. In onze uiteenzettingen abstraheerden wij van de waardenoriëntaties van de actors. Wij moeten daarom ons oorspronkelijke uitgangspunt modificeren. Men kan namelijk de vraag stellen wat nu precies de inhoud van de nagestreefde doeleinden is.

¹ Cf. T. Parsons: The social system, blz. 12.

Deze vraag is niet te beantwoorden zonder erkenning van het feit, dat actors zich bij hun handelen ook door waarde-opvattingen laten leiden. Het is empirisch niet noodzakelijk, dat economisch misdeelde groepen voortdurend bedacht zijn op een verandering in de verhoudingen. Lange tijd werden deze verhoudingen aanvaard als uitdrukking van de door God gewilde orde. Verschillende voorwaarden waren nodig om de arbeidersklasse zich van haar toestand bewust te doen worden, zodat zij van een latente een manifeste belangen-groep werd. Er waren leiders nodig en contact tussen de leden van de latente belangengroep; voorts kon de opheffing van het coalitieverbod tot een krachtiger ontplooiing van de ontwaakte arbeidersklasse leiden, maar voor alles was nodig een nieuwe definitie van de situatie, hetgeen betekende een kritische houding ten opzichte van de tot dan toe aanvaarde waarden. Een program moest worden geformuleerd dat de uitdrukking was van nieuwe waarden.

Eveneens is de na-oorlogse arbeidsvrede in Nederland niet denkbaar zonder de oriëntatie van werkgevers en vooral ook werknemers op het nationale belang. Dat de arbeidersorganisaties zich in een tijd van grote schaarste aan arbeidskrachten zich tot nu toe onthouden hebben van uitsluitend op hun eigen doeleinden afgestemde acties, moet men mede verklaren uit hun oriëntatie op gedragsstandaarden, welke gericht zijn op de integratie van de collectiviteit¹.

Wat gezegd werd over de regulering van de doeleinden geldt ook voor de middelen. Niet alle middelen, welke op zich genomen tot het doel leiden, worden in feite gebruikt. Sommige zijn volgens de aanvaarde standaarden ongeoorloofd. Bedrog en geweld zijn als middelen uitgesloten. Hun toepassing roept onmiddellijk sancties op. Het gebruik van geweld is slechts in nauw omschreven gevallen aan de overheid toegestaan en aan de burger in geval van noodweer.

Maar de uitsluiting van middelen als ongeoorloofd is niet tot geweld en bedrog beperkt. Met name het arbeidsconflict is in toenemende mate geïnstitutionaliseerd, d.w.z. de gevallen waarin zulk een conflict geoorloofd wordt geacht en de middelen, die mogen worden aange-

¹ Van de andere kant speelt hier ook rationele strategie met betrekking tot de eigen doeleinden een rol. Deze eigen doeleinden worden gediend door een voorkomen van inflatie en voorts door volledige werkgelegenheid. Beide voorwaarden eisen een matiging van de loonaanspraken.

wend, zijn steeds meer ingeperkt onder meer door het gemeengoed worden van gedragsstandaarden te dezer zake. Deze institutionalisering is gedeeltelijk een gevolg van een ontwikkeling in de wereld der waarden, maar vindt anderzijds haar oorzaken in de veranderde feitelijke verhoudingen. Een toenemende interdependentie van de economische handelingen maakten de gevolgen van een conflict in steeds wijdere kringen voelbaar. Het toenemende aandeel van de kapitaalskosten in de totale kosten maakte de schade van een staking voor de onderneming steeds groter. Daarnaast leidde de organisatie van de arbeiders er toe dat de beslissing over het openen van een conflict kwam te berusten bij een centrale leiding, die haar strategie steeds rationeler ging bepalen. Deze rationele strategie werd mogelijk door de toenemende georganiseerde macht en werd noodzakelijk doordat de organisaties de financiële lasten van een conflict moesten dragen. De organisatie van de arbeiders maakte het bovendien de werkgevers mogelijk tot een georganiseerd gesprek te komen met professionele gesprekspartners.

Door feitelijke veranderingen, zoals de genoemde, werd de aanvaarding gestimuleerd van een aantal gedragsstandaarden door zowel werkgevers- als werknemersorganisaties. Voorbeelden van zulke gedragsstandaarden zijn: niet staken tijdens de duur van de collectieve arbeidsovereenkomst, prioriteit van overleg en arbitrage. Uiteraard mag bij een verklaring van de arbeidsvrede in Nederland niet de belangrijke rol van de overheid vergeten worden, die door haar intensieve bemoeiingen met de arbeidsvoorwaarden de onderhandelingsruimte voor de betrokken partijen en daarmee de mogelijkheid tot tegenstellingen zeer beperkte. Door deze tussenkomst van de overheid werd in zekere zin het conflictterrein ook verlegd naar het politieke vlak, waar de meest adaequate middelen voor beïnvloeding van het overheidshandelen lagen.

Zoals de vorming van overlegorganen op het economische terrein het conflict in enge banen heeft geleid, zo hebben de instellingen van de parlementaire democratie het politieke conflict gekanaliseerd. Zowel de orgaanvorming op deze handelingenterreinen als het gedrag dat hieruit voortvloeit, zijn mede het gevolg van waardenoriëntaties.

Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn geworden, dat de processen van institutionalisering van groot belang zijn voor een inzicht in het

ontstaan en het verloop van conflicten. Wij memoreerden boven evenwel ook de mogelijkheid van een oriëntatie op tegenstrijdige waarden. Gedeeltelijk vloeit deze tegenstrijdigheid voort uit de tegengestelde belangen. Belangen worden gelegitimeerd door een verwijzing naar waarden. Hierdoor zullen de heersende waardeopvattingen in zekere mate de exponent zijn van de dominerende belangengroepen. Maar ook de tegenpartij tracht de status quo niet te veranderen door slechts te verwijzen naar haar eigenbelang; ook zij zal haar streven legitimeren door een beroep op waarden. Zowel het „God heeft de standen gewild” als het „vrijheid, gelijkheid en broederschap” zijn hiervan voorbeelden. Men bedenke evenwel, dat onze uitspraken over het verband tussen belang en waarden het karakter van theoretische uitgangspunten, van postulaten hebben. In de empirische analyse zal moeten blijken voor welke delen van de sociale werkelijkheid zij een vruchtbaar uitgangspunt voor de verklaring vormen.

De onderkenning van het verschijnsel van de legitimering van belangen levert nieuwe gezichtspunten op voor de bestudering van het conflict. In de uiteenzetting over de regulering van doeleinden en middelen behandelden wij de waarden in hun integrerende functie, een functie welke zij ontleen aan het feit dat zij door alle partijen worden aanvaard. Uit een verband tussen belang en waarde volgt echter, dat de waarden van de heersende groepen de doeleinden en middelen van de andere partij beperkt kunnen hebben op een wijze die onaanvaardbaar is voor deze laatste partij. Het belangenconflict kan dan het karakter aannemen van een verzet tegen de bestaande maatschappelijke orde, mede met het doel nieuwe waarden voor de regulatie van doeleinden en middelen tot gelding te brengen. De revolutie is het meest extreme voorbeeld van zulk een conflict.

Zolang men waarden als de legitimering van belangen kan zien, blijft er sprake van een belangenconflict. Naast deze sociologisch bepaalde waardenoriëntaties zijn er evenwel ook waarden, waarvan het ontstaan niet teruggaat op sociaal-structurele verhoudingen. Hierdoor is het te verklaren, dat godsdienstige waarden worden gedeeld door mensen uit allerlei belangengroeperingen. Voor de sociologie vormen deze waarden een zelfstandige, gegeven werkelijkheid. Maar hoe is het nu te verklaren, dat men strijdige waarden huldigt

welke niet hun verklaring vinden in de belangen, verbonden aan het innemen van bepaalde posities? Een antwoord hierop zou ons noodzaken het terrein van de sociologie te verlaten. Voor de socioloog is het bestaan van verschillende systemen van autonome waarden een uitgangspunt. Zij zijn hem gegeven in de vorm van de verschillende sociale posities welke mensen op grond van hun waardenoriëntatie innemen. De socioloog wordt geconfronteerd met het bestaan van posities zoals rooms-katholiek, protestant, enz. Naast het bestaan van verschillende culturen constateert hij binnen één algemene cultuur verschillende subculturen.

Wanneer nu partijen in een handelingenveld zich op onverenigbare waarden oriënteren, zodat de gedragingen van de een niet corresponderen met de verwachtingen van de ander, dan is de basis voor het conflict gelegd. Ook een zuiver waardenconflict bestaat in een poging de status quo te veranderen, met name in een poging de ander te bewegen zich anders te gedragen ofwel, indien dit niet lukt, in een dissociatie, in een zich losmaken van de ander. Een voorbeeld van de laatste conflictvorm vindt men in het schisma.

In het zuivere belangenconflict is een rationele strategie mogelijk. Het conflict is middel voor een bepaald doel. Dit doel maakt een beperking van het conflict mogelijk en sluit tevens de mogelijkheid van andere middelen in zich. Is het doel bereikt of blijkt het beter op andere wijze te bereiken, dan kan het conflict worden beëindigd¹. Bij het waardenconflict ligt het anders. Waar het gaat om voor de actors centrale waarden, zullen deze actors de neiging hebben overal waar zij de dragers van de andere waarden ontmoeten, de ervaren tegenstelling in het gedrag te laten doorspelen. Een oplossing voor waardenconflicten ligt in assimilatie of segregatie. Beide oplossingen zijn meestal moeilijk te realiseren. In een maatschappij als de onze, waar de interdependentie zo groot is dat contact onvermijdelijk is, ligt daarom de oplossing doorgaans in een derde mogelijkheid, namelijk de oriëntatie op waarden zoals verdraagzaamheid en eerbied voor de overtuiging van anderen, een oriëntatie welke als functie heeft de gedragingen op een voor ieder aanvaardbare wijze vorm te geven.

¹ Bij deze uitspraken is geabstraheerd van de psychologische elementen in het conflict.

In de vorige paragraaf werd zeker niet het volledige grondplan geschetst voor een sociologische studie van het conflict. Wel werd getracht door een analyse van de centrale categorie van de sociologie, namelijk het positionele handelen, vast te stellen wat de oorzaken van het conflict zijn en in welke relatie dit verschijnsel gezien moet worden tot de integratie van het handelen. Aan het eind van onze studie gekomen willen wij onze gedachten hierover in enkele conclusies samenvatten.

Een van de eerste opgaven voor de socioloog die het conflict wil verklaren, is duidelijk vast te stellen welke aspecten van dit verschijnsel tot zijn vakgebied behoren. Niets is zo funest voor de ontwikkeling van de sociologie als de pretentie van de socioloog het hele concrete sociale verschijnsel te willen verklaren. De opvatting, dat de sociologie de allesomvattende wetenschap van het sociale zou zijn, is als standpunt wel nagenoeg verlaten, maar dit betekent nog niet dat in de feitelijke studies een nauwkeurige omgrenzing van het object het uitgangspunt vormt. Men moet twee activiteiten van de socioloog duidelijk onderscheiden. Zijn eerste en belangrijkste activiteit is een theorie te formuleren, d.w.z. een stelsel van proposities. Voor dit doel zijn alle concrete conflicten voor hem slechts exemplaren van een *klasse, middelen* om kennis te verkrijgen over de samenhang tussen bepaalde aspecten van het conflict. Het concrete conflict als zodanig interesseert hem niet en hij kan zonder bezwaar alleen de voor hem relevante aspecten in beschouwing nemen. Met deze eerste soort activiteit hebben wij ons in deze studie beziggehouden.

Als waarneembaar, concreet verschijnsel wordt het conflict daarom slechts gedeeltelijk door de socioloog belicht. Voor de totale verklaring van het ontstaan, het verloop en het effect van het conflict zal hij een – vaak belangrijke – bijdrage kunnen leveren, een bijdrage die des te waardevoller zal zijn naargelang hij over een betere theorie beschikt. Maar zoals bij iedere totale verklaring van een verschijnsel zal ook hier een interdisciplinaire samenwerking noodzakelijk zijn. Het bijdragen tot een totale verklaring van het conflict is de tweede taak van de socioloog. Om ieder misverstand uit te sluiten zij hier nog een nadrukkelijk herhaald, dat het in deze studie slechts ging om het conflict in zijn sociologische aspecten.

Voorzover het nu gaat over het conflict in sociologische zin, d.w.z. om die handelingen welke tot doel hebben bepaalde positiedragers tegen hun verzet in meer dan voorheen vreemde doeleinden te laten dienen of vreemde waarden te doen aanvaarden, gaat het ons inziens over een fundamenteel proces in de sociale werkelijkheid. Conflict en integratie volgen elkaar voortdurend op. Het conflict is niet alleen afwijkend gedrag van individuele leden, die zich om sociologisch irrelevante redenen verzetten tegen de maatschappelijke orde. Ook is het niet slechts een verschijnsel dat wel sociologische, maar te verhelpen oorzaken heeft. Door maatschappelijke hervormingen is daarom wel het ontstaan van conflicten te beperken en hun verloop te beïnvloeden, maar is niet het conflict als proces te elimineren.

Dit fundamentele karakter van het conflict vloeit voort uit de determinanten van het handelen: eigen doeleinden en waarden. De eigen doeleinden worden beperkt door vreemde doeleinden, waarden kunnen strijdig zijn. Nu kan men opmerken, dat het nastreven van eigen doeleinden een fundamentele bron van conflicten is, maar dat het bestaan van strijdige waarden een empirische kwestie is, waarvan de permanente aanwezigheid niet hoeft vast te staan. Tegen deze opmerking past het volgende argument. De sociologie werkt – zoals alle wetenschappen – met data uit andere wetenschappen. Deze data zijn voor haar constante uitgangspunten. Haar uitspraken zijn op de onveranderlijkheid van deze data gebaseerd. Of het mogelijk is, dat door alle mensen een volkomen uniform waardensysteem wordt aangehangen, is niet aan de sociologie ter beoordeling maar aan de wetenschap die het culturele systeem als zodanig bestudeert. Voor de sociologie is het een gegeven, dat er altijd en overal strijdige waarden in het handelen te onderkennen zijn geweest. Daarom baseren wij onze uitspraak omtrent het fundamentele karakter van het conflict mede op de aanvaarding van strijdige waarden door de actors.

Een conflict kan evenwel geen permanent verschijnsel zijn, want tijdens het conflict worden noch de doeleinden of waarden van de ene partij noch die van de andere partij op aanvaardbare wijze gerealiseerd. Op het conflict moet dus integratie volgen. De enige uitzondering hierop vormt het geval van dissociatie, d.w.z. de blijvende verbreking van de onderlinge betrekkingen. Deze mogelijkheid staat evenwel niet zozeer open aan de dragers van een bepaalde

positie als totaliteit alswel aan individuele dragers. Individuele werkgevers en werknemers kunnen blijvend de band met elkaar verbreken, beide groepen als totaliteit echter niet. Het zijn evenwel de positiedragers als totaliteit, welke de sociologische theorie het meest interesseren.

De vraag kan nu worden gesteld of integratie en conflict inderdaad, zoals Dahrendorf het uitdrukt, de Januskop van de sociale werkelijkheid vormen, m.a.w. of het gaat om twee aspecten van de sociale werkelijkheid welke afzonderlijk moeten worden verklaard. Deze vraag beantwoorden wij ontkennend. De eigen doeleinden van de sociale positiedragers vormen de bron van conflicten, maar tevens verklaren zij waarom weer een geïntegreerde verhouding tot stand komt. De machtsmiddelen vormen de middelen voor het conflict, maar tevens voor het tot stand brengen en handhaven van een nieuwe geïntegreerde verhouding. De gemeenschappelijke waarden zijn de grondslag voor de integratie, maar tevens zijn zij nodig om te verklaren waarom het conflict niet eerder ontstond en waarom het verloopt zoals het verloopt. Kortom alle categorieën, welke men nodig heeft voor een adaequate beschrijving en analyse van de integratie zijn ook nodig voor de verklaring van het ontstaan en de vorm van het conflict.

Indien integratie en conflict voor hun verklaring elkaar veronderstellen, dan kan de term conflictsociologie alleen verwarring stichten. Immers termen als bedrijfs sociologie, gezinssociologie en conflictsociologie bedoelen aan te duiden, dat het mogelijk en zinvol is over een bepaald sociaal verschijnsel een deeltheorie te formuleren, een samenhangend stelsel van oordelen, dat als zodanig een afgerond geheel kan vormen. Dit nu is bij een conflictsociologie niet zinvol mogelijk. Als intermitterend verschijnsel is het conflict niet te verklaren zonder verwijzing naar de voorafgaande integratie en zonder rekening te houden met zijn gerichtheid op een nieuwe integratie.

Eerder in deze studie spraken wij de mening uit, dat de sociologie als een factortheorie moet worden geformuleerd. Hier is het de plaats dit standpunt nogmaals naar voren te brengen. De kernvariabele van de sociologie is het positionele handelen, het handelen van actors in sociale posities, dat is dus een handelen met betrekking tot elkaar. Of de handelingen van deze actors al of niet in in elkaar zullen grijpen

en hoe ze in elkaar grijpen, is de resultante van een krachtenveld, van de eigen en vreemde doeleinden, van de eigen en vreemde mid- delen, van de gemeenschappelijke en strijdige waarden. Deze resul- tante, integratie of conflict, is afhankelijk van de onderlinge sterkte- verhouding van deze krachten. Niet een afzonderlijke integratie- en conflicttheorie zijn gewenst, maar de sociologische theorie van de sociale werkelijkheid is een theorie van integratie en conflict beide.

Indien dit laatste standpunt juist is en indien wij tevens terecht con- cluderen, dat de heersende richtingen in de sociologie geen vrucht- bare analyse van het conflict mogelijk maken, dan moeten wij onze studie besluiten met de conclusie, dat in de heersende sociologische zienswijzen nog niet de meest vruchtbare uitgangspunten voor een sociologische theorie liggen besloten. Voor de formulering van zulke uitgangspunten is het nodig integratie en conflict beide als fundamen- tele processen te zien, die slechts in onderling verband vruchtbaar kunnen worden bestudeerd.

Deze conclusie moge tevens gelden als een verantwoording voor de opzet van deze studie. Deze studie is geworden een toetsing van de theoretische uitgangspunten van de sociologie op hun vruchtbaarheid. Toetssteen was of deze uitgangspunten een geëigende verklaring van het conflict mogelijk maakten. De keuze van deze toetssteen is uiteraard alleen gerechtvaardigd indien het conflict tot de fundamen- tele processen van de sociale werkelijkheid behoort en voor zijn ver- klaring geen afzonderlijke uitgangspunten behoeft.

A sociologist considering the state of his science must conclude that there is no question of a sociological theory in the strict sense. Sociology is a collection of definitions, descriptions and mostly unverified generalizations ad hoc. There is among sociologists even not a clear opinion let alone consensus about the characteristics of such a theory.

This work is intended as a contribution to sociological theory construction in a twofold way. 'First it is inquired as to what can be considered characteristic of a sociological theory; thereupon it is examined whether sociology can explain adequately social conflict, starting from the usual theoretical postulates and definitions.'

The idea underlying this work is that sociology is an inductive science which in principle has the same standards of orientation as all other inductive sciences. The method of nomological explanation, the characteristics of a scientific theory and the types of general laws are discussed in chapter II, in which it is also examined whether the uniqueness, the complexity and variability of social phenomena are an obstacle to establishing general laws in sociology. Further some consequences of the nomothetic character of sociology are discussed of which the consistency of the conceptual scheme is the most important in view of the second purpose of this work.

In chapter III a contrary view on sociological theory construction is discussed, viz. the interpretative sociology of Max Weber. The ideas of this prominent sociologist concerning the object of sociology and the distinctive aim of the social sciences, concerning the method of understanding and the construction of ideal types are expounded and critically analyzed. In the last paragraph of chapter III it is pointed out that the exclusive attention of interpretative sociology to the actor and his orientation prevents the sociologist from observing important, more latent relations, especially the objective consequences of social acts.

In chapter IV and V the prevailing theoretical view-points in sociology are analyzed as to their adequacy in explaining social conflict.

In chapter IV structural-functionalism is discussed. The conclusion is that the essential features of functionalism prevent an adequate view on the origin and the nature of social conflict. This conclusion is illustrated by examining how Talcott Parsons, a leading structural-functionalist, explains deviant behavior and conflict. His explanation is not of a truly sociological nature. The dutch sociologist Thurlings starts from adequate theoretical foundations, but considers them wrongly as compatible with structural-functionalism.

Role theory and domination theory are discussed in chapter V. Parsons' role concept seems to be completely consistent with his structural-functional standpoint. Consequently he neglects the structurally rooted orientations of actors on their own interest, incompatible value-orientations and the phenomenon of power. Merton's role concept implies inconsistent view-points. As Merton recognizes the possibility of a structurally rooted incompatibility of role-expectations, he must ultimately come upon the phenomena of power and instrumental goal-orientation as important sociological facts. These phenomena however, are not explained by a consistent role theory. Also Merton's well-known explanation of deviant behavior is not satisfying because it is fundamentally of a psychological and not of a sociological nature.

The german sociologist Dahrendorf has the great merit of having given again a sociological basis to the explanation of conflict. In his domination theory conflict has its roots in the characteristics of social structure itself, namely in the antithesis of social positions. His explanation however, is only a partial one in so far as he neglects the institutionalized items of social reality.

In the last chapter the author states his own views by trying to formulate a sociological frame of reference which allows the analysis of both integration and conflict. The most important concepts of this frame of reference are: positional action, goals, means and values. His conclusion is that social conflict is an equally fundamental process as integration and that both processes must be explained by one single theory.

- ALLARDT, E.: Internal and external criteria of behavior regularities; in: *Acta sociologica*, vol. 4 fasc. 4, 1959.
- ANDERSON, A. R. and MOORE, O. K.: The formal analysis of normative concepts; in: *American sociological review*, vol. 22, 1957, nr. 1.
- AYER, A. J.: *Language, truth and logic*, New York, 1946.
- BAILEY, R. B.: *Sociology faces pessimism. A study of european sociological thought amidst a fading optimism*; The Hague, 1958.
- BARBER, B.: *Social stratification. A comparative analysis of structure and process*; New York, 1957.
- BARBER, B.: Structural-functional analysis: some problems and misunderstandings; in: *American sociological review*, vol. 21, 1956, nr. 2.
- BECKER, H.: *Soziologie als Wissenschaft vom sozialen Handeln*, Würzburg, z. j.
- BECKER, H. and BOSKOFF, A.(eds): *Modern sociological theory in continuity and change*; New York, 1957.
- BERNARD, J.: Current research in the sociology of conflict; Papers of the second world congres of the international sociological association, 1953.
- BLUMER, H.: What is wrong with social theory? in: *American sociological review*, vol. 19, 1954, nr. 1.
- BOCHENSKI, I. M.: *Die zeitgenössischen Denkmethoden*; Bern, 1954.
- BOUGLÉ, C.: *Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs*, Paris, 1922.
- BOUMAN, P. J.: *Sociale spanningen*; Amsterdam, 1946.
- BRAITHWAITE, R. B.: *Scientific explanation. A study of the function of theory, probability and law in science*; Cambridge, 1953.
- BREDEMEIER, H. C.: The methodology of functionalism; in: *American sociological review*, vol. 20, april 1955.
- CLOWARD, R. A.: Illegitimate means, anomie and deviant behavior; in: *American sociological review*, vol. 24, 1959, nr. 2.
- COHEN, M. R. and NAGEL, E.: *An introduction to logic and scientific method*; 1934.
- COSER, L. A.: *The functions of social conflict*; Glencoe, 1956.
- COSER, L. A. and ROSENBERG, B.: *Sociological theory: a book of readings*, New York, 1957.
- DAHRENDORF, R.: Out of Utopia: toward a reorientation of sociological analysis; in: *American journal of sociology*, 1958-1959.
- DAHRENDORF, R.: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*; Stuttgart, 1957.
- DAHRENDORF, R.: Struktur und Funktion; in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 7 Jahrgang, 1955.
- DOORN, J. A. A. van en LAMMERS, C. J.: *Moderne sociologie*; Utrecht 1959.

- DUBIN, R.: Deviant behavior and social structure; in: American sociological review, vol. 24, 1959, nr. 2.
- EISENSTADT, S. M.: Reference group behavior and social integration: an explorative study; in: American sociological review, vol. 19, 1954, nr. 2.
- EISERMANN, G. u.a.: Die Lehre von der Gesellschaft. Ein Lehrbuch der Soziologie; Stuttgart, 1958.
- EMMETT, D.: Function, purpose and powers; London, 1958.
- FEIGL, H. and BRODBECK, M.: Readings in the philosophy of science; New York, 1953.
- FEIGL, H. and SCRIVEN, M. (eds.): Minnesota studies in the philosophy of science; Vol. I: The foundations of science and the concepts of psychology and psycho-analysis; Minneapolis, 1956.
- FURFEY, PAUL H.: The formalization of sociology; in: American sociological review, vol. 19, 1954, nr. 5.
- GETZELS, J. W. and GUBA, E. G.: Role, role conflict, and effectiveness: an empirical study; in: American sociological review, vol. 19, 1954, nr. 2.
- GIBSON, Q.: The logic of social enquiry; London, 1960.
- GILLIN, J. L. and J. PH.: Cultural sociology; New York, 1948.
- GODDIJN, W.: Katholieke minderheid en protestantse dominant; Assen, 1957.
- GORDON, M.: Social class in american sociology; Durham, 1958.
- GOULDNER, A. W.: The norm of reciprocity: a preliminary statement; in: American sociological review, vol. 25, 1960, nr. 2.
- GROENMAN, S.J., HEERE, W. R. en VERCRUIJSSE, E. V. W.: Het sociale leven in al zijn facetten; Assen, 1958.
- GROSS, L. (ed.): Symposium on sociological theory; Evanston, 1959.
- GURVITCH, G.: Le concept de structure sociale; in: Cahiers Internationaux de Sociologie, vol. XIX, 1955.
- GURVITCH, G. and MOORE, W. E.: Twentieth century sociology; New York, 1945.
- HEINTZ, P.: Soziale Vorurteile; Köln, 1957.
- HOLLANDER, A. N. J. DEN: „Cultuurconflict” als sociologisch begrip en als verschijnsel; in: Sociologisch Jaarboek, VIII, 1954.
- JANNE, H.: Fonction et finalité au sociologie; in: Cahiers Internationaux de Sociologie, vol. XVI, 1954.
- KAUFMANN, F.: Methodology of the social sciences; London, 1958.
- KERR, CLARK: Industrial conflict and its mediation; in: American journal of sociology, Vol. LX, 1954.
- KLUTH, H.: Sozialprestige und sozialer Status; Stuttgart, 1957.
- KNOWLES, K. G. J. C.: „Strike-proneness” and its determinants; in: American journal of sociology, Vol. LX, 1954.
- KRECH, D. and CRUTCHFIELD, R. S.: Theory and problems of social psychology, New York, 1948.
- LEVY, M. J.: The structure of society; Princeton, 1952.
- LOCKWOOD, D.: Some remarks on the social system; in: British journal of sociology, Vol. VII, 1956, nr. 2.
- MAC IVER, R. M.: Group relations and group antagonisms; New York, 1945.

- MADDEN, E. H. (ed.): The structure of scientific thought, London, 1960.
- MANNHEIM, K.: Diagnose van onze tijd; Leiden, 1947.
- MANNHEIM, K.: Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus; Leiden, 1935.
- MEADOWS, P.: Models, systems and science; in: American sociological review, vol. 22, 1957, nr. 1.
- MERTON, R. K.: Conformity, deviation and opportunity-structures; in: American sociological review, vol. 24, 1959, nr. 2.
- ✕ MERTON, R. K.: Social theory and social structure; Glencoe, 1957, herz. druk.
- MERTON, R. K. a.o.: Sociology today; New York, 1959.
- MONNEROT, J.: Les faits sociaux ne sont pas des choses; Paris, 1946.
- MOOR, R. A. DE: Sociologische achtergronden van het conflict; in: Sociale Wetenschappen, jg. 2, 1959, nr. 3.
- MOORE, BARRINGTON, JR.: Political power and social theory; Cambridge, Massachusetts, 1958.
- MORRIS, R. T.: A typology of norms; in: American sociological review, vol. 21, 1956, nr. 5.
- MUNCH, P. A.: Empirical science and Max Weber's verstehende Soziologie; in: American sociological review, vol. 22, 1957, nr. 1.
- NADEL, S. F.: The theory of social structure; Glencoe, 1957.
- NAESS, A.: The nature of conflict. Studies on the sociological aspects of international tensions. By the International Sociological Association in collaboration with J. Bernard, T. H. Pear, R. Aron, R. C. Angell, Paris (U.N.E.S.C.O.), 1957.
- NAGEL, E.: Logic without metaphysics; Glencoe, 1957.
- OGBURN, W. F. and NIMKOFF, M. F.: Sociology, 1946.
- OLDENDORFF, A.: De maatschappelijke vooruitgang, Den Haag, 1949.
- ✕ OLDENDORFF, A.: De psychologie van het sociale leven; Utrecht, 1953.
- OLDENDORFF, A.: Mensen onder elkaar; Utrecht/Antwerpen, 1957.
- PAPANDREOU, A. G.: Economics as a science; Chicago, 1958.
- PARSONS, TALCOTT: Essays in sociological theory pure and applied; Glencoe, 1949.
- PARSONS, T.: The social system; Glencoe, 1952.
- PARSONS, T.: The structure of social action; Glencoe, 1949, 2e druk.
- PARSONS, T. and SHILS, E. A. (eds): Toward a general theory of action; Cambridge, Massachusetts, 1952.
- PIEPER, J.: Grundformen sozialer Spielregeln; Frankfurt, 1948, 2e druk.
- PIERCE, A.: Empiricism and the social sciences; in: American sociological review, vol. 21, 1956, nr. 2.
- PLESSNER, H.: Aspekte sozialer Gesetzmässigkeit; Sonderdruck aus: Das Problem der Gesetzlichkeit, Hamburg, 1949.
- POLANYI, M.: The study of man; London, 1959.
- PONSIOEN, J.: Sociologie der conflicten; Mens en Maatschappij, jg. 1954.
- SEGERSTEDT, T. T.: The nature of social reality; in: Acta sociologica, vol. 4, fasc. 4.
- SEIDMANN, J. a.o.: The worker views his union; Chicago, 1958.
- SIMMEL, G.: Soziologie; München, 1923, 3e druk.
- STIRN, H.: Die informelle Arbeitsgruppe; Dortmund, 1952.

- STOUFFER, S. A.: An analysis of conflicting social norms; in: American sociological review, XIV, 1949.
- THURLINGS, J. M. G.: Het sociale conflict, Nijmegen, 1960.
- TIMASHEFF, N. S.: Sociological theory: its nature and growth; New York, 1957, 2e druk.
- TÖNNIES, F.: Gemeinschaft und Gesellschaft; Leipzig, 1935, 8e druk.
- VALK, J. M. M. DE: De evolutie van het wetsbegrip in de sociologie; Assen, 1960.
- VEN, F. J. H. M. VAN DER: Het arbeidsconflict; Utrecht, 1960.
- VEN, F. J. H. M. VAN DER: Methoden van handelen in de sociale politiek; in: Sociale Wetenschappen, jg. 4, 1961, nr. 2.
- VEN, F. J. H. M. VAN DER: Regeling van de arbeid en arbeidsvoorwaardenvorming; in: Sociale Wetenschappen, jg. 3, 1959, nr. 1.
- VRIJHOF, P. H.: Sociale rol, sociale positie en sociale status; in: Sociale Wetenschappen, jg. 4, 1961, nr. 2.
- WEBER, M.: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre; Tübingen, 1922.
- WHITE, L. D. (ed.): The state of the social sciences; Chicago, 1956.
- WIESE, L. VON: Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen und Beziehungsgebilden der Menschen, 2 Bde; München, 1924.
- WIESE, L. VON: Soziologie, Geschichte und Hauptprobleme; Berlin, 1926.
- WRIGHT, G. H. VON: The logical problem of induction; Oxford, 1957, 2e herz. druk.
- ZNANIECKI, FLORIAN: Basic problems of contemporary sociology; in: American sociological review, vol. 19, 1954, nr. 5.
- ZETTERBERG, H. L.: On theory and verification in sociology, 1954.

STELLINGEN

I

Het is voor het wetenschappelijk gehalte van de empirische sociologie van belang, dat haar beoefenaren een grondige wetenschapsphilosophische scholing bezitten.

II

De sociologie als generaliserende empirische wetenschap is waardenvrij in die zin, dat bij de formulering van haar oordelen alleen de wetenschappelijke standaarden van de empirische wetenschappen een rol spelen.

III

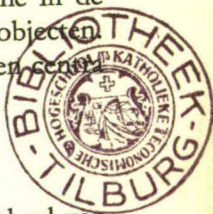
Het onderscheid tussen de sociale psychologie en de sociologie bestaat hierin, dat de sociale psychologie die oriëntaties van subjecten ten opzichte van elkaar bestudeert, welke kunnen worden verklaard en begrepen vanuit de kennis van de psyche van de persoon, terwijl de sociologie die oriëntaties bestudeert, welke het subject heeft als positiebekleder ten opzichte van andere positiebekleders in een bepaalde sociale structuur.

IV

De omstandigheid, dat het sociaal-wetenschappelijk onderzoek groten-deels in opdracht wordt uitgevoerd draagt bij tot empirisme in de sociologie en tot eenzijdigheid in de keuze van de onderzoekobjecten. Mede hierom is het van belang, dat de universitaire instituten worden van een omvangrijke wetenschappelijke research.

V

Het gevaar bestaat, dat de empirische sociologie meer een geheel van researchtechnieken wordt dan een theoretische wetenschap.

VI

De publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven dient vanuit sociaal-politiek standpunt niet beschouwd te worden als een waarde op zich, maar dient beoordeeld te worden vanuit de vraag of zij het meest geëigende middel is voor concreet gestelde doeleinden onder bepaalde maatschappelijke omstandigheden. Tot de beantwoording van deze vraag kan de empirische sociologie een belangrijke bijdrage leveren.

VII

Ook in de geschiedwetenschap impliceert de logische structuur van de verklaring algemene oordelen. Deze oordelen hebben het karakter van „leidende beginselen” en kunnen door de geschiedwetenschap zelf worden geformuleerd op grond van systematisch onderzoek of aan andere wetenschappen worden ontleend.

VIII

De empirische bruikbaarheid van een economische theorie over sparen en consumeren kan worden bevorderd door de kennis van de sociologische condities van het consumentengedrag.

IX

Uit de arresten van de Hoge Raad d.d. 19 maart 1943, N.J. no. 312 (het z.g. vijfde Voorste-stroomarrest) en d.d. 18 februari 1944, N.J. no. 226 (het Wateronttrekkingsarrest) kan niet worden afgeleid, dat het beginsel van de „égalité devant les charges publiques” in Nederland zou zijn erkend.

Stellingen behorende bij R. A. de Moor,
De verklaring van het conflict, Tilburg 1961